

TEORIJA PRAKSA

iz vsebine:

- STANE KAVČIČ: Razvojne možnosti Slovenije
- JANEZ ŠMIDOVNIK: Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi?
- ERNEST PETRIČ: Organizacija znanstveno raziskovalnega dela
- DUŠAN DOLINAR: Perspektive integracije svetovnega gospodarstva
- NORBERTO BOBBIO: Politična znanost v Italiji
- AKTUALNI INTERVJU: Problemi kulture v naši družbi

2

februar

68

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA
in
PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITIČNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNISTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlař

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 N din
polletna 15 N din, posamezen izvod
3 N din, za organizacije letna naročnina
40 N din posamezen izvod 4 N din.
Za tujino dvojna cena

TEKOČI RAČUN

501-5-586/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za poglede,
glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo.

TISKA

ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna,
Breg 12—14

letnik V

1968

št. 2

vsebina

	STANE KAVČIČ: Razvojne možnosti Slovenije	179
	JANEZ SMIDOVNIK: Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi?	185
	ERNEST PETRIČ: Organizacija znanstveno raziskovalnega dela	199
	DUSAN DOLINAR: Perspektive integracije svetovnega gospodarstva	212
AKTUALNI INTERVJU:	Problemi kulture v naši družbi — Odgovarjajo: Franjo Dominko, France Hočevar, France Jamnik, Rado Jan, Mitja Mejak, Miloš Mikeln, Ivo Tavčar in Ciril Zlobec	222
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:	MILAN MERCUN: Koncept radijskega programa in nacionalna ustvarjalnost	252
	PETER JAMBREK: Problemi mednarodnega znanstvenega sodelovanja	261
	FRANC SETINC: Odprta vrata ali odprti problemi	272
	LOJZE SOCAN: Kaj lahko pričakujemo od regionalnega planiranja?	277
MNENJA:	FRANC PEDICEK: Neugodne okoliščine v naši moralni vzgoji	284
ZNANOST IN DRUŽBA:	NORBERTO BOBBIO: Politična znanost v Italiji	298
BREZ OVINKOV:	M. R.: Naglušnost ali obramba pozicij	308
	V. T.: Dve strani medalje	309
	Z. R.: Igračkanje s človekovo osebnostjo	312
	M. K.: Kako dolgo še...	315
	R. R.: Molč je zlato	317
DOKUMENT ČASA:	LELIO BASSO: Ameriška agresija v Vietnamu	321
PRIKAZI, RECENZIJ:	NADA SFILIGOJ: K slovenski izdaji druge knjige Marxovega Kapitala	334
	D. KRAIGHER: Razvojne stopnje v delih Ernesta Fischerja	337
	UMBERTO CERRONI: Zgodovina politične misli (A. Zun)	340
	Beleške o tujih revijah	344
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN CLANKOV	348

CONTENTS

STANE KAVČIČ: Development Possibilities of Slovenia	179
JANEZ SMIDOVNI: Selfmanagement in Public Administration	185
ERNEST PETRIČ: The Organization of Scientific Research Work	199
DUSAN DOLINAR: Perspectives for Integration of World Economy	212

TOPICAL INTERVIEW:

Problems of Culture in Our Society — Answers by: Franjo Dominko, France Hočevár, France Jamnik, Rado Jan, Mitja Mejak, Miloš Mikeln, Ivo Tavčar and Ciril Zlobec	222
--	-----

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

MILAN MERCUN: The Concept of Radio Programme and National Creativity	252
PETER JAMBREK: Problems of International Scientific Cooperation	261
FRANC SETINC: Open Doors or Open Problems	272
LOJZE SOČAN: What can be Expected from Regional Planning?	277

OPINIONS:

FRANC PEDICEK: Unfavourable Circumstances in our Moral Education	284
--	-----

SCIENCE AND SOCIETY:

NORBERTO BOBBIO: Political Science in Italy	298
---	-----

STRAIGHT AWAY:

M. R.: Deafness or Defence of »Positions«?	308
V. T.: Two Sides of the Medal	309
Z. R.: Playing with Personality	312
M. K.: How Long Will It Continue	315
R. R.: Silence is Gold	317

DOCUMENT OF TIME:

LELIO BASSO: American Aggression in Vietnam	321
---	-----

NOTES, REVIEWS:

NADA SFILIGOJ: To the Slovene Edition of the Second Volume of Marx's Capital	334
D. KRAIGHER: Development Stages in the Works of Ernest Fischer	337
UMBERTO CERONNI: History of Political Thought (A. Zun)	340

Notes on Foreign Reviews	344
--------------------------	-----

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	348
------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КАВЧИЧ: Перспективы развития Словении	179
ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Что с самоуправлением в общественном управлении?	185
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Организация научно-исследовательской работы	199
ДУШАН ДОЛИНАР: Перспективы интеграции мировой экономики	212

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

Вопросы культуры в нашем обществе — Отвечают: Франьо Доминко, Франце Хочевар, Франце Ямник, Радо Ян, Митя Меяк, Милош Микелн, Иво Тавчар и Цирил Злобеч	222
---	-----

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ

МИЛАН МЕРЧУН: Концепция программы радиовещания и народное творчество	252
ПЕТЕР ЯМБРЕК: Проблемы международного научного сотрудничества	261
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Открытые двери или открытые проблемы	272
ЛОИЗЕ СОЧАН: Какие перспективы открывает региональное планирование?	277

МНЕНИЯ

ФРАНЦ ПЕДИЧЕК: Неблагоприятные обстоятельства нашего морального воспитания	284
--	-----

НАУКА И СЕМЬЯ

НОРБЕРТО БОББИО: Политическая наука в Италии	298
--	-----

БЕЗ ОБИНЯКОВ

М. Р.: Глуховатость или оборона »позиций«	308
В. Т.: Две стороны медали	309
З. Р.: Личностью человека нельзя играть	312
М. К.: До каких еще пор . . .	315
Р. Р.: Молчание — золото?	317

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ

ЛЕЛИО БАСО: Американская агрессия в Вьетнаме	321
--	-----

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

НАДА СФИЛИГОЙ: О словенском издании второй книги »Капитала« К. Маркса	334
Д. КРАЙГЕР: Степени развития в работах Эрнста Фишера	337
УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: История политической мысли (А. Жун)	340

По страницам иностранных журналов	344
-----------------------------------	-----

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	348
----------------------------	-----

RAZVOJNE MOŽNOSTI SLOVENIJE

Začeli smo se pripravljati na izdelavo programa dolgoročnega gospodarskega in tudi družbenega razvoja Slovenije. Za nami so nekatere prve načelne razprave, dani so nekateri najbolj splošni politični in gospodarski elementi, prve konture, ki naj bi pomagale pri izdelavi programa. Izvoršni svet je že imenoval komisijo, ki naj to delo organizira, povezuje in vodi. Za zdaj še nismo daleč; v ekonomskem inštitutu pa že snujejo izhodišča za delovno zasnovo, ki naj bi pomenila začetek te pomembne naloge. Poglavitno delo je pred nami, ne bo kratkoročno in lahko, v njem pa bo potreben temeljit delovni angažma naših ekonomistov, gospodarstvenikov, politikov in vseh tistih kvalificiranih kadrov, ki bodo pripravljene sodelovati pri snovanju in izdelavi zamišljenega projekta. Vrata so odprta; dobrodošli so vsi, ki žele kaj prispevati.

Že precej na začetku se srečujemo z vprašanjem, zakaj govorimo o programu, o konceptu razvoja in ne preprosto o planu. Poudariti moram, da ne gre zgolj za terminološko, ampak za vsebinsko razliko.

Vse do danes je imelo in še ima naše planiranje nekatere prvine, ki zdaj niso več vzdržne in uporabljive. Planirali smo naturalno, spremljali samo naturalna gibanja, zanimali so nas predvsem indeksi splošne bilance in povečevanje proizvodnje. Poglavitno merilo nam je bil indeks rasti. Prikazovali in razdeljevali smo na administrativni način ustvarjeno visoko akumulacijo. Notranje ravnotežje smo poskušali ustvarjati na avtarkični temeljih. Še do nedavnega smo imeli za največji nacionalni uspeh to, da smo doma proizvajali čimveč izdelkov, to pa je največja manifestacija avtarkičnosti nekega nacionalnega gospodarstva. Deloma smo tako delali

zaradi objektivnih razmer, v katerih nam je bilo naloženo graditi socializem; deloma je to vpliv in pomen tudi naših objektivnih spoznanj, bolje rečeno raznih vzorov in izkušenj administrativno-planskih modelov. Čeprav smo bili že zelo zgodaj kritični do takih modelov, pa je vendar naše planiranje bilo (vštevši sedanji srednjeročni plan) vse preveč pod vplivom subjektivnega odločanja in vmešavanja. Na tej podlagi je tudi nujna samosvoja delitev akumulacije, posledice pa so danes na dlani. Reči pa je treba, da je, žal, še danes delitev akumulacije vse preveč podporžena subjektivni presoji in ni vedno najbolj racionalno usmerjena. Z izdelavo programa pa se hočemo odmakniti omenjenim pomanjkljivostim planiranja in priti bliže in prodreti globlje v objektivno stanje, odnose in zakonitosti našega gospodarstva in tudi vse družbe. Če bomo s tem dali nov prispevek teoretičnim in tudi praktičnim izkušnjam sistema v Jugoslaviji — toliko bolje. Tudi ta cilj imamo pred očmi. Toliko o planu in programu.

Iz povedanega sledi, da bo moral program dolgoročne gospodarske usmeritve Slovenije upoštevati nekatere poglavitne splošne elemente naše ekonomike.

Predvsem bomo morali v naši nacionalni ekonomiki računati s kar največjo rentabilnostjo že vloženih sredstev. Na podlagi znanstvenih analiz in konkretnih rezultatov naše večletne gospodarske prakse bo treba izračunati, kako se obnašajo vložena sredstva v posameznih gospodarskih panogah, področjih in grupacijah. Dokopati se moramo do jasnih računov o tem, kaj je bilo rentabilno včeraj, kaj je danes in kaj bo jutri. Ne gre samo za to, da bi iskali zgolj denarni učinek pač pa tudi za socialne in družbene komponente družbenih vlaganj oz. družbenih sredstev.

Iščemo optimalno ekonomičnost dela, katere moč in vrednost bomo morali preizkušati na mednarodnem trgu in v svetovnih gospodarskih tokovih. Morda bo kdo rekel, zakaj ne govorimo o jugoslovanskem, pač pa o mednarodnem trgu. Trdno smo prepričani, da se bo vse, kar se bo obneslo na mednarodnem trgu, obneslo tudi na našem, jugoslovanskem, ki je konec koncev sestavni del svetovnega trga. Iz tega nujno izhaja, da ne bomo mogli razvijati vsega tistega, kar imamo, ampak samo tiste proizvodnje, ki so perspektivne, v katerih imamo komparativne prednosti. Iz tega logično sledi, da bomo morali nekatere naše panoge in podjetja hitro razvijati, druge počasneje, tretje pa sploh opuščati. To pa ne bo lahka in prijetna naloga, saj se bomo najbrž težko poslovili od nekaterih dejavnosti, ki smo jih doslej kovali v zvezde. Potrebni bodo tudi boleči posegi. Prav zaradi tega je toliko bolj potrebno, da bomo dosegli politično in strokovno enotnost glede

našega razvoja. Napak bi bilo namreč določati z administrativnimi ukrepi selekcijo. Težiti bi morali za tem, da ustvarimo o osnovni razvojni usmeritvi idejno in politično enotnost. Na tej osnovi bomo lahko izdelali enotna merila in kriterije za nadaljnji razvoj gospodarskih in družbenih dejavnosti. To je naloga celotne nacije, ker gre za njen razvoj in tvornost. Če bomo uspešno spravili naše ekonomske, idejne in politične zamisli na skupni imenovalec, bomo zagotovili trdne temelje za vsklajeno in učinkovito akcijo vseh samoupravnih oblastvenih in političnih dejavnikov na vseh ravneh, od delovne organizacije do republike.

Struktura proizvodjalnih sil v naši republiki nikakor še ni zadovoljiva. Treba jo bo spreminjati na podlagi znanstvene analize celotnega našega gospodarstva in na temelju skupnih načelnih odločitev, o katerih smo govorili. Današnja struktura slovenskega gospodarstva je po mojem mnenju preveč grajena od vrha navzdol, pod vplivom subjektivnih zamisli in vplivov zunaj gospodarstva, zato nam ne more več ustrezati. Če bomo dosegli najboljšo strukturo proizvodjalnih sil in na tej podlagi vpeljali najmodernejšo tehnologijo, potem bomo s tem zagotovili tudi optimalno rast proizvodnje. S tem pa bomo tudi eliminirali vpliv političnih in subjektivnih pritiskov, vmešavanja in licitiranja.

Eden bistvenih elementov pri tem bodo družbena sredstva, ki jih je mogoče usmerjati tako ali drugače; jih rentabilno nalagati in oplajati ali pa jih zapravljati v ekonomsko zgrešenih naložbah. Morali bi izdelati kriterije za usmerjanje družbenih sredstev, na osnovi ekonomskih kazalcev, ne pa skovanih v glavah, ne glede na ekonomsko stvarnost in dosežanje gospodarske izkušnje. Zlasti zadnji dve leti, čas, ko smo se lotili gospodarske reforme, sta pokazali, kaj se v danih razmerah in v stiku z mednarodnim trgom more in mora razvijati, kaj pa je treba prej ko slej opustiti. Logiki sedanjega razvoja in rezultatom analiz, ki jih bomo napravili, bi morali slediti tudi tokovi družbenih sredstev. Žal pa sredstva, ki jih imamo na razpolago, še dandanes ne dotekajo vselej tja, kjer bi bilo gospodarsko najbolj logično in racionalno. Treba bo pač obračunati z ostanki romantičnosti, ki še živi v naši ekonomski zavesti in praksi, in spraviti ekonomske odločitve v sklad s spoznanji in zahtevami, ki jih je dala reforma.

To bi bili nekateri elementi splošnega značaja, s katerimi bo treba računati, ko bomo oblikovali program dolgoročnega razvoja našega gospodarstva. Morali pa bomo upoštevati še mnoge druge in tudi bolj podrobne in konkretne. Naj opozorim na nekatere.

Najprej zunanji trg, njegove zahteve in gibanja, ki jih povzroča v svetovnem gospodarstvu. Če nočemo biti kratko-

vidni in ozki, potem bomo morali iskati stike in prostor na čim širši fronti. Najhujše je namreč vezati se samo na nekaj partnerjev v mednarodni delitvi. Takšna usmeritev, takšna trgovinska politika, oži manevrski prostor vsakega gospodarstva in ga spravlja v mučne in dvoumljive situacije. Naše gospodarstvo bi morali usmerjati tako, da bi bilo bolj in vedno pripravljeno na presenečenja na mednarodnem trgu. Ne smemo dopustiti, da bi nas izguba ali kriza na tem ali onem trgu prignala v slepo ulico, kajti podrejeni se diktatu tega ali onega trga je vselej boleče. Naša strategija vključevanja v mednarodno menjavo je usmerjena v širino in globino. To je torej politika povezovanja in vključevanja v gospodarstvo na vseh straneh — na Zahodu in na Vzhodu; v Evropi in na Bližnjem vzhodu; na razvitem Severu in v nerazvitem Jugu.

Drugi ekonomski element so družbena sredstva, za zdaj še preveč razdrobljena in nemočna. Ekonomsko združevanje sredstev je nujno potrebno, sicer bodo naša dejanja krenila v drugo smer kakor naše besede. Banke bodo morale bolj previdno iskati najbolj priplačne partnerje in če bo potreba, s svojimi sredstvi opravljati tudi ostro selekcijo. Iskati bodo morale optimalno stopnjo presežnega dela in takšno strukturo investiranja, ki bo oplajala kapital.

Slovinci smo vse doslej premalo računali s komparativnimi prednostmi, ki bi jih lahko imeli v blagovnem prometu, se pravi v trgovini. Naš gospodarski položaj je tak, da nam daje odlične možnosti za nesluten razmah naše trgovinske dejavnosti. Imamo možnosti, da se še bolj vključimo v tokove mednarodne trgovine, zato pa bo potrebno nekaj naložb in veliko več ambicij in tudi fantazije in znanja, kot smo jih imeli doslej.

Zadnje čase veliko govorimo o osebнем delu z zasebnimi sredstvi. Zdi se, da smo že obračunali z večino sektaških in socialistično romantičnih pogledov. Ne gibljemo se več v idealističnem ozračju tega vprašanja, vendar pa še nismo dovolj posegli v njegovo konkretno ekonomsko bistvo. Zasebno delo bo treba vključiti v našo ekonomiko, zavedajoč se, da na ta način večamo našo skupno akumulacijo. Resno se moramo lotiti vprašanja, kako izkoristiti ta nemajhen potencial. Dosedanje izkušnje socialističnega gospodarstva v svetu namreč dokazujejo, da se v socializmu ne splača nacionalizirati vseh proizvodnih procesov.

Končno še o nekaterih elementih infrastrukture, ki jim namenoma odmerjam zadnje mesto, čeprav smo jih doslej zmerom postavljali na prvo. Tudi tu nam bo potrebna zorhanna mera realizma in tudi diferenciacija. Dolgo smo bili prepričani, da so železarne conditio sine qua non našega gospodarstva in infrastrukture, spoznavamo pa, da to najbrž ne

bo res. Navsezadnje — jeklo je mogoče upažati, modernih avtomobilskih cest in stanovanj pa ne!

Vse naštete naloge in delo ter zlasti razvoj, kakršen nas čaka, bodo zahtevali veliko več strokovnosti in poslovnosti, ki je, žal, v našem ekonomskem prostoru še kar precej manjka. Zdi se mi, da imamo v Sloveniji glede strokovnosti in poslovnosti opraviti s tremi težnjami. Prvi sta tista poslovnost in strokovnost, ki razumeta duha reforme, duha našega družbenega sistema in samoupravljanja, pa se zato otresata svoje nekdanje pasivnosti ali celo opozicionalnosti in se ustvarjalno vključujeta v naše snovanje. Ta pozicijska sprememba je vidna na zelo širokem področju; ta težnja bolj in bolj prevladuje. V drugi tok poslovnosti in strokovnosti spadajo nekateri teoretični in praktični poizkusi, da bi strokovnost in poslovnost obvladali samoupravljanje, da bi postali diktatura nad proletariatom. To moramo odločno zavrniti, vendar tega ne gre napihovati. Mene npr. najbolj skrbi tista tendenca, ki se kaže kot sklerotičnost sedanje poslovnosti in strokovnosti in to tudi je. Ta sklerotična poslovnost in strokovnost prisegata na vsa naša temeljna načela od samoupravljanja do reforme, ničesar pa ne storita. Sedita na svojih delovnih mestih in nista sposobni kakor koli premakniti stvari. Gre za birokracijo in parolarstvo; to je v bistvu nesposobnost in pretekli čas, in to je tisto, kar stoji na poti spreminjanju kadrovske strukture v delovnih organizacijah. Ta tok in ta nesposobna poslovnost in strokovnost (in ne delavci) zapirata v podjetjih vrata mladi strokovni inteligenci.

Naslednji družbeni element, s katerim moramo računati pri našem programiranju, je integracija, in to integracija na samoupravni podlagi. Po mojem mnenju gre za integracijo v dveh smereh. Prvič, znotraj samega gospodarstva, se pravi proizvodno. Ker so te stvari bolj ali manj jasne, o njih ne gre znova razpravljati. Drugo pa je družbena integracija, to je povezanost vseh dejavnosti delovnih ljudi v vsklajen, enoten tok družbene reprodukcije. Prav tu pa so procesi šele na svojem začetku in bo treba obračunavati z zaostalimi, ozkimi razrednimi pojmovanji. Tu bo najodločnejša avantgardna vloga zveze komunistov, ki bo morala tudi v lastnih vrstah obračunavati s sektaško razrednimi pojmovanji, sicer bomo zašli v čedalje ostrejšo notranje spopade.

V teh razmišljanjih ne moremo mimo vprašanja bolj funkcionalne in zato bolj učinkovite porazdelitve dolžnosti in odgovornosti ter regulativov v okviru vse nacije. To je korak dalje v razvijanju samoupravne družbene skupnosti. Zdi se, da so sedaj nekatere funkcije še preveč razdrobljene in premalo povezane. Ne moremo in ne smemo v federacijo komun, ampak v moderno racionalno organi-

zirano slovensko in jugoslovansko družbo. V preteklosti smo se najbrž preveč predali iluziji decentralizacije po vsi sili, iluziji, da je moč konstituirati vse družbene funkcije v okviru komune. Rekel bi, da moramo tudi Slovenci misliti na graditev državnosti, seveda take državnosti, ki bo pomenila moderno organizirano družbo, ne pa sinonim za birokracijo. Gre v bistvu za spoznanje, da je potrebno nekatere stvari, ki se tičejo cele nacije, urejati skupno, da se je treba boriti proti takemu lokalizmu in razdrobljenosti, ki pomeni neracionalnost in škodo za nacijo kot celoto. Če smo priznali nacije in če vemo, da bodo še dolgo ostale, potem moramo tudi priznati, da države brez nacije ali nacij ni in da imajo te nacije neki odnos ter zahteve do lastnega presežnega dela. Nacije ne moremo zreducirati zgolj na vprašanje kulture, prosvete ipd. Odtod pa nesporno izhaja naloga, da se da tudi vsaki republiki večje ekonomske pristojnosti. Hkrati s tem je treba oblikovati nova spoznanja, zavest, pravni sisem in zakonodajno prakso.

In nazadnje naj omenim še regionalni in urbanistični vidik našega razvoja. Vse kaže, da smo šli v naši republiki v nesmotrnem trošenju prostora najdlje; zato bo treba vsaj v prihodnje misliti na določeno urbanistično koncentracijo ob osnovnih komunikacijskih zvezah. S tega vidika bo treba tudi znova pretresti vprašanje nerazvitih v naši lastni republiki. Tudi urbanistični vidik našega gospodarskega in družbenega razvoja bo moral biti pomemben faktor pri odločanjih, ki jih bo terjala izdelava dolgoročnega programa našega razvoja.

In kakšne so realne možnosti za uresničitev politike, o kateri pišemo? Trdno sem prepričan, da vlada v množicah, v delovnih organizacijah, pri strokovnih kadrih objektivno razpoloženje za tak razvoj in da podpirajo zamisel o izdelavi dolgoročnega programa. Čutiti je potrebo po tem in odzivi, ki smo jih dobili na naše prve pobude, so zelo razveseljivi. Subjektivna pripravljenost za izdelavo takega načrta je torej tu. To pa pomeni, da se odpirajo našemu delu ugodne perspektive. Ustvarjeno je zdravo in koristno ozračje za sodelovanje med znanstvenimi, oblastvenimi, političnimi in družbenimi dejavniki, ki bodo nosili breme začetnega dela. Računamo, da bo letošnji kongres Zveze komunistov Slovenije pomemben forum, ki bo bogato prispeval k oblikovanju zrelih odločitev o tej naši skupni zamisli.

Njena uresničitev je prav gotovo v marsičem odvisna tudi od položaja in praktičnega uresničevanja samoupravnih odnosov in pravic republike v okviru jugoslovanske skupnosti. V tem pogledu je nujno naprej razvijati in dopolnjevati naš družbeni in zakonodajni sistem; v ta namen pa je potrebna slej ko prej odprta konfrontacija pogledov mnenj in akcij.

Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi?

I

Na nobenem družbenem področju se samoupravljanje ne uveljavlja s tolikšnimi težavami kot na področju javne uprave.¹ To ne pomeni, da ni težav tudi na drugih področjih, na primer tudi na področju gospodarstva; težave so; sistem samoupravljanja očitno še ni izdelan; smo še vedno v prvi fazi razvoja, ki ga označujejo razmeroma primitivne oblike in nekatere očitne pomanjkljivosti pri uveljavljanju samoupravljanja. Toda bistveno je, da je zmagala ideja samoupravljanja; to je ideja, ki ni samo ustvarila novih razmerij med ljudmi in novega položaja delovnega človeka v gospodarski organizaciji, ampak je sploh omogočila prehod od administrativnega poslovanja v gospodarstvu na sistem podjetniškega poslovanja po načelih tržnih zakonitosti. Zato je ideja samoupravljanja globoko utemeljena v samem bistvu gospodarskega poslovanja. Konkretno organizacijske oblike, v katerih se to samoupravljanje uveljavlja, bodo morale seveda doživeti obenem z izpopolnjevanjem gospodarskega sistema še marsikatero spremembo, da bi bil sistem lahko učinkovit, kakor to zahtevajo razmere na svetovnem trgu.

Na področju javne uprave pa ne gre le za posamezne pomanjkljivosti v organizacijski izpeljavi, ampak obstoje nejasnosti in omahovanja glede samega bistva samoupravljanja. Danes je že vsakomur očitno, da obstoječi instrumentarij tega

¹ Pojem: »javna uprava« uporabljamo v tem sestavku — brez pretenzij za njegovo strokovno preciznost — za področje državnih organov, na določenih mestih, ki so razvidna iz teksta, pa še širše — za celotno področje javnih služb.

samoupravljanja, ki je v glavnem povzet iz gospodarstva, za področje javne uprave ne ustreza. Toda obenem se postavljajo globlja vprašanja, ki bi morala biti sicer analizirana že pred uvedbo tega samoupravljanja, to je vprašanja, ki so povezana z bistvom tega samoupravljanja, obenem pa tudi z bistvom javne uprave.

Poglejmo, kako je formalno uveljavljeno samoupravljanje v javni upravi oziroma konkretnije v upravnih in drugih državnih organih.

Prva značilnost formalne ureditve tega samoupravljanja je v tem, da je omejeno zgolj na notranja organizacijska vprašanja upravnih in drugih državnih organov, in sicer: 1. na delitev dohodka in osebnega dohodka, 2. na notranjo organizacijo in sistemizacijo in 3. na delovna razmerja.² To pomeni, da samoupravljanje v teh organih ne zajema opravljanja službenih nalog teh organov; službene naloge, zaradi katerih so upravni in drugi državni organi ustanovljeni, so izvzete iz sfere samoupravljanja; kajti samoupravljanje pomeni *odločanje o lastnih zadevah na podlagi lastnih interesov*; naloge državnih organov pa niso njihove *lastne* zadeve, ampak so zadeve članov-občanov ustrezne družbenopolitične skupnosti; zato oni tudi pri njihovem izvrševanju ne morejo uveljavljati svojih *lastnih* interesov, ampak izključno le interese članov ustrezne družbeno politične skupnosti. Ustavna konstrukcija samoupravljanja je takale:

»Občani uresničujejo samoupravljanje *neposredno* na zborih volivcev, z referendumom in v drugih oblikah neposrednega odločanja v delovni organizaciji, v občini in v drugih družbenopolitičnih skupnostih ter *po svojih delegatih*, ki jih volijo v organe upravljanja delovnih in drugih samoupravnih organizacij in v predstavniška telesa družbenopolitičnih skupnosti.«³

Iz citiranih ustavnih določb izhaja, da organi delovne organizacije oziroma organi družbenopolitične skupnosti ne izvajajo *svojega lastnega* samoupravljanja, ampak uresničujejo samoupravljanje delavcev — članov delovne organizacije oziroma samoupravljanje občanov v občini oziroma v drugih družbenopolitičnih skupnostih. Taka je tudi Maräova konstrukcija samoupravljanja v komunalnem sistemu, ki ga podaja z analizo Pariške komune:

² To je vsebina 2. člena zakona o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih v SR Sloveniji; po tem zakonu velja isti sistem samoupravljanja tudi za delavce v družbenopolitičnih organizacijah in v društvih.

³ Drugi odstavek 50. člena ustave SR Slovenije.

»Skupščina poslancev v glavnem mestu okraja (departementa) naj bi vodila skupne zadeve vseh kmečkih občin svojega okraja in te okrajne skupščine naj bi iz svoje srede volile poslance v narodno delegacijo v Parizu; poslanci bi se morali ravnati strogo po navodilih svojih volivcev in bi jih bilo mogoče vsak čas odstaviti. Maloštevilne, toda važne funkcije, ki bi še preostale centralni vladi, bi se ne smele odpraviti — kakor so nasprotniki komune namerno napačno trdili — temveč bi se morale prenesti na uradnike komune, to je na strogo odgovorne uradnike.«⁴

Organi — pa naj bodo to državni organi ali organi delovne organizacije — torej ne morejo biti nikdar sami sebi namen in ne morejo biti nikdar nosilci nekih posebnih lastnih interesov, ki bi bili ločeni od interesov članov ustrezne samoupravne skupnosti; če se to zgodi, nimamo več opravka z demokracijo in samoupravljanjem, ampak s tiranijo, uradniškim samovladjem in zlorabo pooblastil. Zato organi sami zase ne morejo nikdar imeti položaja samoupravnosti. To velja za vse organe delovnih organizacij in za vse organe družbenopolitičnih skupnosti — torej za njihove skupščine, politično izvršilne organe, za sodišča in seveda zlasti tudi za upravne organe. Skladno s tem ti organi — ne glede na število zaposlenih — niso delovne organizacije; so le organi, ki izvajajo naloge ustrezne samoupravne skupnosti; te naloge pa so določene z zakoni in drugimi predpisi. Sprejemanje kakor tudi izvajanje zakonov je torej v resnici le izraz izvajanja striktnih pooblastil, ki jih imajo državni organi v demokratičnem sistemu. Tu ni in ne more biti prostora za kakršnekoli posebne interese organov samih, zato pa tudi ne za kakršnokoli posebno samoupravljanje zunaj samoupravljanja ustrezne družbenopolitične skupnosti; poslanci ter delavci oziroma uslužbenci državnih organov so nosilci samoupravljanja kot občani v občini itd., ne pa kot člani oz. uslužbenci organov te skupnosti.

Obstoji torej bistvena razlika med položajem delovne skupnosti v gospodarski organizaciji in delovne skupnosti v državnem organu. Delovna skupnost v gospodarski organizaciji je sama nosilec samoupravljanja — ker je identična s članstvom gospodarske organizacije — in ima zato pravico in dolžnost odločati o vseh bistvenih vprašanjih proizvodnje in o vseh drugih zadevah podjetja; ona vodi svojo politiko v svojem interesu in na svoj riziko. Delovna skupnost državnega organa pa ni nosilec, ampak je le izvajalec samoupravljanja, katerega nosilec je skupnost občanov ustrezne družbenopoliti-

⁴ K. Marx, Državlјanska vojna v Franciji, izdaja Male knjižnice marksizma-leninizma, Ljubljana, 1950, stran 49 do 50.

tične skupnosti; ta delovna skupnost ne more delovati niti v svojem interesu in tudi ne na svoj riziko, pač pa izključno le v splošnem družbenem interesu, to je v interesu članov ustrezne družbenopolitične skupnosti. Ne more biti torej vzporedja med delovno skupnostjo podjetja in delovno skupnostjo državnega organa, pač pa je vzporedje med delovno skupnostjo podjetja in skupnostjo občanov v občini oziroma v drugi družbenopolitični skupnosti.

Glede na tako stanje stvari je bilo — celo formalno — težko uveljaviti kakršnekoli pravice samoupravljanja delovnih skupnosti v državnih organih. Najdena je bila rešitev, ki ni toliko rešitev kolikor izhod za silo. Ker samoupravljanja ni bilo mogoče uveljaviti v osnovnih nalogah državnih organov, se je omejilo na navedena obrobna vprašanja notranje organizacije; to so vprašanja, ki vsaj neposredno ne zadevajo opravljanja službenih nalog, zaradi katerih so državni organi ustanovljeni. Vendar pa je bila potrebna omejitev celo na tem omejenem področju notranjih organizacijskih vprašanj. Omejitev je v tem, da odloča delovna skupnost o teh vprašanjih skupno s predstojnikom upravnega oziroma državnega organa;⁵ to pomeni, da velja beseda predstojnika toliko kot stališče celotne delovne skupnosti skupaj; če pride do spora med predstojnikom in delovno skupnostjo, pa odloča o spornem vprašanju izvršni svet.⁶

Tudi ta omejitev je bila nujna. Predstojnik upravnega organa je po ustavi sami osebno in izključno odgovoren za celotno delo upravnega organa,⁷ to je za delo vseh delavcev v organu. Podobna je tudi odgovornost administrativnega vodje za delavce v vseh drugih državnih organih. Da pa predstojnik lahko odgovarja sam za vse delo organa, mora imeti ustrezna pooblastila; ustava mu daje taka pooblastila v vseh službenih zadevah: predstojnik dejansko odloča o službenih zadevah; on ima pravico izdajati delovne naloge vsem delavcem v upravnem organu; on organizira, planira, usklajuje in nadzoruje delo v organu; je disciplinski starešina in personalni šef delavcev v organu itd. Vsi delavci v organu morajo uresničevati njegove delovne naloge, praviloma brez ugovora. Očitno pa je, da univerzalna odgovornost predstojnika zahteva njegovo besedo tudi pri odločanju o notranjih organizacijskih vprašanjih, glede katerih je uveljavljeno samoupravljanje, to je pri delitvi sredstev in osebnih dohodkov, pri notranji organizaciji in sistematizaciji ter pri delovnih razmerjih delavcev v državnem organu. Kajti posredno tudi ta vpra-

5 18. člen citiranega zakona o samoupravljanju.

6 20. člen citiranega zakona.

7 197. člen ustave SR Slovenije.

šanja zadevajo izvrševanje službenih nalog organa; neustrezné rešitve teh vprašanj utegnejo imeti tudi neugodne posledice za izvrševanje same službe in s tem seveda za predstojnika, ki odgovarja za delo organa pred skupščino oziroma politično-izvršilnim organom ustrezne družbenopolitične skupnosti.

II

Vendar pa je tudi na tako ozek prostor reducirano samoupravljanje v upravnih in drugih državnih organih problematično tako s teoretičnega kakor tudi s praktičnega vidika. Da je bilo mogoče uveljavljati navedene samoupravne pravice delovnih ljudi na naštetih treh področjih notranje organizacije državnih organov, je bilo potrebno poprej odpraviti celotno dosedanje zakonsko ureditev, in sicer: dosednji podrobni proračunski način financiranja državnih organov ter dosednji uslužbenski zakon, ki je urejal način nagrajevanja in delovna razmerja javnih uslužbencev; odpraviti je bilo treba tudi vse organizacijske predpise, ki so urejali notranjo organizacijo v upravnih in drugih državnih organih. Namesto dosedanje enotne ureditve za vse državne organe naj bi delovna skupnost vsakega državnega organa posebej v soglasju s predstojnikom organa predpisala: sistem delitve sredstev, ki jih prejme organ v globalu iz proračuna, sistem delitve osebnih dohodkov, svojo sistematizacijo in svojo notranjo organizacijo ter svoj sistem delovnih razmerij; glede delovnih razmerij se morajo tudi ti organi ravnati po splošnih okvirih temeljnega zakona o delovnih razmerjih.

Ni mogoče trditi, da niso bili storjeni velikanski napor, da bi se ta vprašanja v resnici samoupravno urejala znotraj delovnih skupnosti posameznih državnih organov. Vendar pa danes po več kot šestih letih uvajanja tega samoupravljanja lahko ugotovimo, da so bili uspehi teh naporov minimalni, nerešeni problemi pa so čedalje bolj pereči. Poglejmo, kakšen je sedanji položaj, in pojdemo pri tem kar po elementih tega samoupravljanja.

Prvi element samoupravljanja v upravnih in drugih državnih organih je, kot smo videli, delitev dohodka in delitev osebnega dohodka. Tu smo prešli od enotnega in centralističnega sistema, ki gotovo ni bil brez napak, v stanje brez sistema. Problem je v tem, da v obstoječi »ureditvi« ni več nikakršnih trdnih meril niti za dodeljevanje sredstev iz proračuna niti za njihovo delitev na osebne in druge izdatke organa in tudi ne za delitev osebnih dohodkov. Državni organ dobi sredstva za svojo redno dejavnost v enem samem znesku.

Organ za finance sicer — na tihem — izračunava ta sredstva posameznim držanim organom na podlogi njihove sistemizacije; toda a metoda se kritizira kot zastarela in nasprotna samoupravljanju. Kot osnova za dodeljevanje sredstev državnim organom naj bi veljal njihov delovni program; tako določa tudi temeljni zakon o sredstvih za delo upravnih organov (Ur. l. SFRJ št. 46/64); težava pa je v tem, da tega programa — ne glede na njegovo realnost — ni mogoče niti približno finančno oceniti. Zahteva, da se upravni in drugi državni organi financirajo po njihovem programu dela, pomeni praktično, da se zabrisuje vsaka sled za določenimi trdnimi in jasnimi postavkami za dodeljevanje sredstev upravi in drugim državnim organom; program dela državnega organa ima sicer lahko svoj pomen kot splošna usmeritev za njegovo delo, nikakor pa ne more biti osnova za financiranje, ker omogoča tak sistem popolno »ribarjenje v kalnem«. Vsak organ pač poskuša čimbolj napihovati svoje naloge in njihovo pomembnost, da bi dobil čimveč sredstev iz proračuna v tekmi z vsemi drugimi konkurenti, ki poskušajo isto. Pri takem položaju seveda tudi proračun ne more biti pravičen sodnik. Prihaja do očitnih diskriminacij med posameznimi organi že pri dodeljevanju sredstev.

Edina solidna osnova za financiranje upravnih in drugih državnih organov je slej ko prej njihova realna sistemizacija; to je jasno povsod po svetu, v teoriji in v praksi. Brž ko gremo proč od tega merila, smo izgubili sleherno mero za potrebe na državnem področju. Negiranje vloge sistemizacije v javni upravi pomeni isto, kot bi pomenilo negiranje poštovanja v matematiki. Seveda pa sistematizacija ne sme biti v rokah samih delovnih skupnosti upravnih in drugih državnih organov, ampak v rokah skupščine oziroma politično-izvršilnega organa ustrezne družbenopolitične skupnosti.

Drugo pa je potem delitev sredstev za posamezne name- ne znotraj državnega organa. Tu ni nobene omejitve za samoupravno odločanje delovnih skupnosti. V vseh delovnih skupnostih se seveda uveljavlja pritisk na plače, ki povzroča, da se sredstva delijo čedalje bolj v živo na plače in čedalje manj za druge (funkcionalne) potrebe državnih organov. Ni več nekdanjega proračunskega aksioma o prepovedi virmiranja sredstev iz funkcionalnih oziroma materialnih na osebne izdatke. Tu je vse odvisno od zavesti in seveda popolnoma nič od ekonomike ali kakšnih drugih objektivnih elementov. Rizika za nepravilno delitev ni, zlasti seveda ne gospodarskega rizika, ker državni organi morajo obstajati in se jim zato ni treba bati za svojo prihodnost.

Še večji je nered v samem plačilnem sistemu. Uvajalci samoupravljanja v upravnih in drugih državnih organih

ignorirajo vse »stare« elemente tega sistema, kot so npr. stopnja izobrazbe uslužbenca, delovna doba, itd. Namesto vseh teh naj bi zadostoval le element »učinka«. Vendar pa vse doslej še ni prišlo do ene same ustrezne rešitve, kako izmeriti ta »učinek«, razen za nekatera čisto manipulativna opravila (strojepisna, kurirska). Tako imamo sedaj plačilne sisteme brez slehernih trdnih kriterijev; ti sistemi se nenehno spreminjajo in povzročajo med delovnimi skupnostmi v teh organih nezadovoljstva, kakršnih ni nikjer v javni upravi in jih tudi nikdar ni bilo v naši javni upravi. Izkazalo se je kot popolnoma nemogoče, da uslužbenci upravnih in drugih državnih organov sami sebe ocenjujejo in si sami določajo plače. Prihaja do očitnih in popolnoma neopravičenih razlik med osebjem enake izobrazbe, ki opravlja približno enako delo, in sicer tako znotraj posameznih organov, še bolj pa seveda v primerjavi z drugimi organi.

V takih razmerjih nastajata v upravnih in drugih državnih organih dve situaciji: v majhnih delovnih skupnostih, kjer so si uslužbenci zelo blizu, se kaže močna težnja po uravnilovki; ljudje si želijo miru in se zaradi »ljubega miru« odpovedujejo iskanju »učinka«, ki ga tako in tako ni mogoče ugotoviti; gibljivi del njihovih prejemkov se deli v enakem odstotku za vse, enako tudi vsi drugi presežki, ki se pojavljajo v njihovih sredstvih. V večjih kolektivih pa nastajajo razprtije, ki se ob vsaki delitvi tudi najbolj neznatnih zneskov ponovno razplamenevajo in tako v veliki meri paralizirajo njihovo učinkovitost, ki bi se morala izražati pri opravljanju njihovih službenih nalog. Delovne skupnosti teh organov se namesto s službo ukvarjajo predvsem same s seboj in s svojimi nikdar rešljivimi notranjimi problemi.

Trditev, da je novi »samoupravní« sistem vplival na izboljšanje dela v upravnih in drugih državnih organih, ne drži. Očitno je prav nasprotno: nikdar niso uslužbenci v državni upravi in v drugih državnih organih porabili toliko časa, toliko živcev in tudi toliko denarja za svoje lastne interne probleme, ki nimajo za skupnost nobenega pomena, kot prav sedaj. In nikdar se tudi niso počutili tako brez moči pri uveljavljanju svojih pravic, kot sedaj, ko si jih sami odmerjajo.

Drugi element samoupravljanja v upravnih in drugih državnih organih je notranja organizacija. Najbolj bistvena postavka te organizacije je njihova sistemizacija. Mimogrede je bilo že rečeno, da bi morala biti sistemizacija delovnih mest v državnih organih stvar skupščine, ki vodi politiko ustrezne družbeno-politične skupnosti, ozirom anjenega politično-izvršilnega organa, ki skrbi za izvajanje te politike. Ta bi moral imeti pravico, da organizira svojo upravo v skladu

s potrebami družbenopolitične skupnosti. Moral bi imeti npr. možnost, da po potrebi okrepi posamezno službo, če to narekujejo naloge, ki jih je treba opravljati v ustrezni družbenopolitični skupnosti, ali pa tudi narobe, če se naloge zmanjšujejo. Toda sistemizacija je sedaj v rokah delovnih skupnosti samih. One odločajo o tem, koliko bo delovnih mest v posameznem organu, in ali se bodo posamezna prazna delovna mesta zasedla ali ne, in s kakšnimi kadri. Jasno je, da imajo pri tem svoje interese, ki jih postavlja v prvi vrsti opisani sistem nagrajevanja, mnogo manj pa resnične potrebe oziroma interesi skupnosti. V interesu vsake delovne skupnosti v državnem organu je, imeti čimveč nezasedenih delovnih mest potem, ko je že dobila iz proračuna sredstva za tekoče leto, ali pa, da se zasedejo posamezna delovna mesta z nižje kvalificiranimi delavci, kot pa je to predvideno s sistemizacijo. V takih primerih si namreč člani delovne skupnosti sredstva, ki nastanejo zaradi zmanjšanih izdatkov, lahko razdelijo med seboj. Skoraj neverjetna je ugotovitev, ki pa je popolnoma resnična, da je največja sreča za delovno skupnost posameznega organa, če član te skupnosti kmalu po sprejemu proračuna umre, kajti to pomeni »čisti dobiček« za to delovno skupnost; tudi bolezni so bile doslej v interesu teh delovnih skupnosti, ker so šle refundacije na račun bolnih v dohodek delovnih skupnosti; deloma velja to še naprej, čeprav gredo sedaj bolezni za prvi mesec bolezni na račun delovnih skupnosti, kajti bolezni so vendarle nižje, kot pa so normalni prejemki delavcev (50 do 100 % njihovih rednih prejemkov).

Po drugi strani pa je seveda absurdno, da skupščina ustrezne družbenopolitične skupnosti pravno ni upravičena vplivati niti na obseg niti na strokovni sestav svojih upravnih organov. To je posebno očitno v občinski upravi, kjer najbolj primanjkuje strokovnih ljudi. Pri takem položaju občinske skupščine seveda morajo kršiti načela tega samoupravljanja, če hočejo izpeljati kakršnekoli izboljšave v svoji upravi. Kajti popolnoma nerealno je pričakovati, da bodo prišli nujni, zlasti obsežnejši reorganizacijski ukrepi iz samih delovnih skupnosti teh organov. Če bi se spoštovala ta samouprava, bi bila praktično vsaka reorganizacija v državni upravi ter drugih državnih organih nemogoča.

Tretji element tega samoupravljanja pa je odločanje o tako zvanih »medsebojnih« delovnih razmerjih. Nevzdržno je že samo izhodišče te konstrukcije. Uslužbenci, ki izvršujejo javno oblast, ne morejo biti v delovnih razmerjih drug z drugim, ampak le z državo, ki je nosilec oblasti. Od tod izvirajo tudi njihova izjemna pooblastila, ne pa iz medsebojnih odnosov med njimi samimi. Pri postavljanju uslužbencev je sicer

še ostala sled nekdanje ureditve v tem, da postavlja uslužben-
ce starešina, sicer na podlagi razpisa in po zaslišanju delov-
ne skupnosti.⁸ Sicer pa uslužbenskega sistema ni več; tudi
uslužbencev ni več; to so delavci kot vsi drugi delavci v de-
lovnem razmerju (npr. delavci milice = miličniki). Zato tudi
ni več sledu o določenih posebnostih uslužbenskega režima,
ki temelji povsod v svetu na izrednih pooblastilih uslužben-
cev (izvrševanje oblasti) in iz tega izvirajočih posebnih pra-
vicah in dolžnostih (poostreni pogoji za vstop v službo, po-
ostrena odgovornost za delo). Razume se, da tudi ni več no-
benih pravic, ki bi izvirale iz daljše delovne dobe, iz večje
šolske izobrazbe, iz funkcije itd.; vse to se šteje za zastarelo;
vse je odvisno od »učinka«, ki pa ga nihče ne zna izmeriti.
Tako prihajamo do položaja, da dosegajo komaj končani šol-
larji brez kakršnega koli praktičnega znanja in izkušenj že v
prvih letih svojega službovanja v upravnih in drugih držav-
nih organih najvišje plačilne postavke. Ni več napredovanja
in tudi nobenih ambicij za strokovno izpopolnjevanje. Tudi
strokovnih izpitov praktično ni več. Obstoje le še ena sama
velika ambicija, to je ambicija za čimvečji dohodek.

Vse to pa seveda bistveno vpliva na odgovornost in etiko
uslužbencev. Te etike je čedalje manj; razvija se čisto komer-
cialna usmerjenost, ki je v tem, da se za čim manjše delo in
za čim manjšo odgovornost dobi čim večje plačilo. Mnogi, zla-
sti pa starejši uslužbenci, delajo sicer še vedno iz zavesti, iz
občutka odgovornosti in pri tem ne mislijo le na denar. Na
splošno pa se tudi v upravnih in drugih državnih organih do-
gaja nekaj podobnega, kot se dogaja na primer v zdravstvu;
tudi zdravniška etika je v nevarnosti. Sistem je tak, da tudi
v javni službi ni več mogoče misliti na splošne družbene in-
terese, ampak le na svoj obstoj in na svoj zaslužek. S tem
pa so očitno načete tudi določene moralne vrednote, ki jih bo
zelo težko obnoviti. Vpliv takega položaja je čutiti tudi pri
izvrševanju oziroma neizvrševanju državnih nalog, ki so do-
ločene v zakonih in drugih predpisih. Država postaja vse bolj
brez moči celo nasproti svojemu lastnemu aparatu. To pa ima
seveda neugodne posledice tudi za izvrševanje ciljev, ki si
jih postavlja družba in jih izvršuje preko svoje države.

III

Samoupravljanje v upravnih in drugih državnih organih
je postavljeno načeloma enako kot samoupravljanje v gospo-
darstvu na princip dohodka in na princip »učinka«, čeprav je

⁸ 30. člen citiranega zakona o samoupravljanju.

teoretično zunaj dvoma, da uprava in drugi državni organi kakor tudi organizacije javne službe ne ustvarjajo dohodka, resnični učinek njihovega dela pa se kaže le posredno v družbenem dogajanju. Zato v teh organih oziroma organizacijah ni mogoče ugotoviti resničnega učinka, ampak kvečjemu le obseg dela, ki pa je lahko družbeno koristen ali pa tudi ne. Dohodek in učinek sta neadekvatni vrednoti za upravo in druge državne organe, v bistvu pa tudi za vse javne službe (v prosveti, zdravstvu, socialnem varstvu, pa tudi v cestni službi, v vodnogospodarski službi itd.), skratka povsod tam, kjer se opravljajo *obvezne* javne naloge z javnimi sredstvi. Sistem, ki temelji v teh dejavnostih na načelih dohodka in »učinka«, ima po svoji logiki, *če se dosledno uveljavlja*, natančno nasprotno učinke, kot jih ima v gospodarstvu: ne vzpodbuja delavcev, da bi delali več in bolje, ampak povzroča, da delajo manj in slabše.

Osnovna logika te ugotovitve je v temle zaporedju vzrokov in posledic tega sistema:

Več dela posameznih delavcev povzroča večji »učinek« in zato tudi večje prejemke delavcev; organ oziroma organizacija javne službe zato potrebuje večja sredstva, kot pa bi jih potrebovala ob normalnem delu, normalnem »učinku« in normalnih prejemkih delavcev. Drugi dejavnik tega zaporedja so resnična sredstva organa oziroma organizacije; ta so fiksna; določena so s proračunom ali s skladom; teh sredstev ni mogoče zvišati, ker si konkretna družba ne more privoščiti večjih izdatkov za upravo in za druge javne službe; to pomeni, da si ne more privoščiti več uprave, več šolstva, več prosvete, več zdravstva itd. brez nevarnosti za svoje finance, za svojo valuto, za stabilnost države nasploh. Vse te dejavnosti zato morajo biti finančno trdno plafonirane. Na teh področjih ne more biti dopustna nobena samovoljna ekspanzija ustreznih organov oziroma organizacij.

Kaj pomeni pri tem dejstvu več dela, večji »učinek«, večji prejemki, itd. v upravi in drugih javnih službah? Pomeni pritisk v dveh smereh: 1. pritisk na zvišanje sredstev za te potrebe z vsemi negativnimi posledicami za skupnost; takim pritiskom smo močno popuščali vse do reforme, 2. pritisk na sodelavce: delavec, ki več dela, neposredno »odjeda kruh« drugim sodelavcem; od tod izvirajo nemogoči odnosi znotraj delovnih skupnosti teh organov oziroma organizacij in kot posledica nasprotni pritisk, da se dela manj in ali da se delo celo ustavi.

Tako zaporedje vzrokov in posledic smo pred kratkim, takorekoč pred našimi očmi, zelo nazorno doživeli v zobozdravstveni službi, kjer je »učinek« najlažje ugotovljiv in je uspelo delo skoraj v celoti normirati. Dokler je bilo de-

narja v skladih zdravstvenega zavarovanja dovolj oziroma, dokler je bilo mogoče te sklade nenehno dodatno polniti z dodatnimi stopnjami prispevkov, je sistem dohodka in »učinka« idealno deloval; za več dela je bilo v tej službi več denarja oziroma več prejemkov. Ko pa so bili po reformi ti prispevki trdno postavljeni na določeni ravni, je začela delovati prej navedena obratna logika. Več dela se ni moglo pokriti z večjim plačilom, razen v škodo drugih delavcev. Tako so postali v tej službi problematični tisti delavci, ki so delali več, ne pa tisti, ki so delali manj. In naposled se je zgodilo, da so morali v mnogih zobozdravstvenih organizacijah sploh ustaviti delo, ker delo ni moglo biti pokrito z dodatnimi sredstvi. Zobozdravstveni delavci so v svojem službenem času počivali ali pa opravljali svoje zasebne zadeve kljub temu, da so bile čakalnice zobnih ambulatorijev natrpane s pacienti. S tem je bilo v tej javni službi, kjer se je najprej »posrečilo« poslovanje po načelih dohodka in »učinka«, tudi najprej konec takega poslovanja.

V državni upravi oziroma v drugih državnih organih se to ni moglo zgoditi, ker načelo dohodka oziroma »učinka« dejansko sploh ni začelo delovati; obstoječa »ureditev« je v bistvu še vedno nekakšno iznakaženo proračunsko poslovanje. Kot rečeno, upravnega dela se ni posrečilo niti normirati niti ocenjevati. Uspelo je le zrušiti stari sistem in sistem sploh. Toda, če bi se kakorkoli zares posrečilo izpeljati nagrajevanje po »učinku«, bi morali biti pripravljeni na primere, da bi ta ali oni upravni oziroma drug državni organ končal svoje delo že v mesecu septembru ali oktobru. To bi bil seveda velikanški nesmisel, ker se javna služba mora neogibno opravljati, in to nenehno opravljati; vendar pa velja to tudi za zobozdravstveno službo, v kateri smo doživeli opisano stanje.

IV

Kaj pomenijo opisani pojavi za naše vprašanje? So ljudje, ki trdijo, da prihaja do opisanih deformacij pri samoupravljanju v javni upravi zaradi premalo doslednega utrjevanja samoupravnih odnosov v tej upravi, da gre kratkomočno za odpore, ki izvirajo iz stare miselnosti, kolikor ne gre seveda za zavestne odpore reakcionarno usmerjenih posameznikov ali skupin.

Mislimo, da tak sklep nima ničesar skupnega z marksistično analizo in presojo stvari. Že sama okoliščina, da se v vsem času uvajanja samoupravljanja v javni upravi ni posrečilo rešiti nobenega izmed poglobitvinih vprašanj, na katerih temelji to samoupravljanje, pomeni za razmišljajočega

človeka, da gre za »težave« objektivne narave. Težave so v resnici objektivne narave in so v bistvu nerešljive. Predvideti pa jih je bilo mogoče že vnaprej; predvideti jih je mogel vsakdo, ki je bil pripravljen poglobiti se v bistvo samoupravljanja po eni ter v bistvo javne uprave po drugi strani.

V prvem delu tega sestavka smo ugotovili, da je delo upravnih in drugih državnih organov pravzaprav le izvajanje samouprave občanov v občini in v drugih družbeno političnih skupnostih. Ugotovili smo tudi, da pri tem izvajanju v demokratičnem sistemu ni mogoče priznavati izvajalcem nikakršnih posebnih interesov, ki ne bi bili neposredno interesi občanov — članov družbeno-političnih skupnosti samih. Zakaj vsak poseben interes izvajalcev bi pomenil škodo za skupne interese občanov, zavajal bi izvajalce na stransko pot in jih oddaljeval od resničnih nosilcev samoupravljanja, to je od občanov. To je prva premisa za naše sklepe.

Tudi druga premisa za naše sklepe izhaja iz uvodnega dela; to je premisa o naravi samoupravljanja; ugotovili smo, da pomeni samoupravljanje odločanje o *lastnih* zadevah na podlagi lastnih interesov; samoupravljanja brez možnosti uveljavljanja lastnih interesov ni. Analiza sedanjega stanja samoupravljanja v javni upravi potrjuje to premiso; samoupravljanje v javni upravi, čeprav omejeno na obrobna vprašanja drugorazrednega pomena, se poskuša uveljavljati v teh vprašanjih in pri tem išče prostora za svoj lastni obstoj; uveljavlja lastne interese delovnih skupnosti na področju, kjer v skladu z našo prvo premiso ne bi smelo biti nobenih ožjih interesov oziroma nobenih posebnih interesov. Ti posebni ožji interesi, ki se z bolj ali manj »učinkovitim« samoupravljanjem bolj ali manj energično uveljavljajo v zvezi z delitvijo sredstev, z notranjo organizacijo in sistemizacijo ter z delovnimi razmerji v upravnih in drugih državnih organih, prihajajo očitno v navzkrižje z interesi skupnosti. Tako nastajajo novi ožji centri odločanja; uveljavljajo se posebni interesi zunaj naravnih in ustavno sankcioniranih samoupravnih skupnosti, to je zunaj občine kot temeljne družbenopolitične skupnosti in drugih družbenopolitičnih skupnosti ter zunaj delovne organizacije — v okviru samega skupščinskega sistema. To ne vodi h krepitvi tega sistema, ampak k njegovi slabitvi, k njegovi neučinkovitosti in k izživljanju v njegovih lastnih umetno ustvarjenih in zato nerešljivih notranjih problemih. Na isti osnovi se bohotijo kvazirevolucionarna gesla o preživelosti vloge proračuna, kar še posebej onemogoča kakršno koli solidno, načrtno in kontrolirano uporabo javnih sredstev posameznih družbenopolitičnih skupnosti. Skupščine kot najvišji organi oblasti in organi družbenega samoupravljanja v mejah pravic in dolžnosti posameznih družbenopo-

litičnih skupnosti⁹ izgubljajo tako počasi iz svojih rok pravtista svoja sredstva, s pomočjo katerih bi lahko učinkovito uveljavljale svojo vlogo in s tem tudi resnično samoupravljanje občanov ustrezne družbenopolitične skupnosti.

V

Postavlja se nam še vprašanje, ali v resnici ustava predpisuje samoupravljanje delovnih ljudi v upravnih in drugih državnih organih v obliki, kakor je izpeljano oziroma morda celo v enaki vsebini in obliki, kakor velja to za samoupravljanje v gospodarskih organizacijah. Zagovorniki tega samoupravljanja se sklicujejo na četrty odstavek 16. člena ustave SR Slovenije (oziroma na analogne določbe četrtega odstavka 9. člena zvezne ustave), ki se glasi:

»Da bi se zagotovil enoten družbeno-ekonomski položaj delovnih ljudi, se z zakonom in statutom določajo pravice samoupravljanja delovnih ljudi, ki delajo v državnem organu, v družbenopolitični organizaciji ali v društvu, v skladu z naravo dejavnosti teh organov in organizacij.«

Kot vidimo, ustava res govori o samoupravljanju delovnih ljudi v državnih organih, res pa je tudi, da ga obenem takoj omejuje na to, kar je *v skladu z naravo dejavnosti teh organov*. Glede samoupravljanja, kakor je v praksi uveljavljeno v teh organih, pa lahko ugotavljamo, da v bistvenih vprašanjih ni v skladu z naravo dejavnosti teh organov, pa tudi ne v skladu s samo idejo samoupravljanja. Stanje, kakršno je, zahteva revizijo predpisov, na katerih temelji to samoupravljanje. Generalna smer te revizije bo morala biti nedvomno ta, da se bodo dale delovnim skupnostim v upravnih in drugih državnih organih take pravice, ki bodo pospeševale njihovo sodelovanje in njihovo vzpodbudo pri opravljanju službenih nalog, zaradi katerih so upravni oziroma drugi državni organi ustanovljeni. Danes si povsod po svetu prizadevajo aktivirati uslužbence v javni upravi v tej smeri in obenem uresničevati v teh organih bolj sproščene in bolj demokratske odnose med uslužbenci in njihovimi starešinami; to je vsebina znanega pojma »human relations«. Sadovi teh prizadevanj so očitni in se kažejo tudi v večji učinkovitosti javne uprave. Po drugi strani pa bo treba v našem primeru seveda izločiti iz okvira »samoupravnih« pravic teh skupnosti vse tiste »pravice«, ki po naravi stvari ne morejo biti njihove, ki zavajajo te skupnosti na stranska pota, umetno ustvarjajo probleme in povzročajo, da se delovni ljudje name-

⁹ Prvi odstavek 59. člena ustave SR Slovenije.

sto v službenih zadevah izživljajo v notranjih vprašanjih, ki nimajo za družbeno skupnost nobenega pomena.

Seveda se postavlja vprašanje, ali ureditev v takem okviru, ki ustreza *naravi dejavnosti* upravnih in drugih državnih organov, lahko še označujemo s pojmom »samoupravljanje«. Eno je gotovo: samoupravljanje kot družbeni sistem je ena največjih pridobitev naše politične ureditve; to je pot, po kateri se lahko prebijemo iz birokratskega etatizma povsod tam, kjer je mogoče opravljati posamezne dejavnosti neodvisno od države, v samostojnih organizacijah, ki jih vodijo sami delovni ljudje in v njihovem okviru opravljajo te dejavnosti kot svoje. Povsod tam pa, kjer opravljajo delovne skupnosti obvezne skupne družbene naloge, ki se morajo opravljati v splošnem družbenem interesu, kot je to zlasti v upravnih in drugih državnih organih, za samoupravljanje *v pravem pomenu besede* ne more biti prostora; take delovne skupnosti ne morejo biti nosilci, ampak le izvajalci samoupravljanja članov ustrezne družbenopolitične skupnosti. Če zamenjamo te pojme oziroma položaj delovnih skupnosti, ki temelji na njih, povzročamo s tem največjo škodo prav ideji samoupravljanja, ker jo s tem le kompromitiramo.

V našem primeru je stvar vsebinsko jasna; gre lahko le še za vprašanje terminologije. V korist stvari bi bilo seveda, če bi bili dosledni tudi pri uporabi terminologije, kajti samo tako se bomo lahko med seboj pogovarjali in se tudi razumeli.

Organizacija znanstveno raziskovalnega dela

S pričujočim člankom želim prispevati k javni razpravi o tezah za zakon o raziskovalni dejavnosti.

I

Najprej bi navedel nekaj okvirnih podatkov¹ o položaju raziskovalnega dela v Sloveniji. Pri republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo imamo registriranih 44 samostojnih inštitutov, poleg teh samostojnih inštitutov oziroma zavodov pa imamo še približno 150 nesamostojnih raziskovalnih enot. Te so ali v sestavu Slovenske akademije znanosti in umetnosti (teh je 15) ali v okviru univerze (teh je 60), drugo pa so razvojne enote v gospodarskih organizacijah. Očitna je torej pestrost organizacijskih oblik raziskovalnega dela pri nas, pestrost, ki nam govori o njegovi širini, hkrati pa mislim, da se utegne vsiljevati tudi sklep, ali pa vsaj vprašanje, ali ni ta velika pestrost vendarle mogoče le prebohotna; če ta pestrost ni obenem prevelika razdrobljenost, in če niso vendarle navzoča dupliranja.

Po podatkih za leto 1966 je bilo v raziskovalni dejavnosti zaposlenih okoli 5.800 ljudi, od tega kakih 1.500 raziskovalcev, torej 1.500 strokovnjakov, ki so delali kot raziskovalci. Skupni dohodki od raziskovalnega dela v letu 1966 so bili 233,9 milijona N din, od tega od raziskovalnega dela (ne od kakih drugih vzporednih dejavnosti, raznih storitev itd.) 183

¹ Vsi navedeni podatki so ali podatki republiškega sekretariata za prosveto in kulturo ali pa podatki Zveze raziskovalnih organizacij Slovenije.

milijonov Ndin. Pri tem je edino na področju družbenih ved celotni dohodek, ki ga skoraj inštituti dosežejo, dohodek od raziskovalne dejavnosti. Vsa druga področja raziskovalnih dejavnosti pridobijo del dohodka tudi od raznih vzporednih dejavnosti, ki ne sodijo v raziskovalno delo. Vidimo, da se vsaj večinoma naše raziskovalne organizacije le ukvarjajo z raziskovalnim delom. Seveda je drugo vprašanje, kaj nekatere izmed njih navajajo kot raziskovalno delo, pa morda ni raziskovalno delo, ampak so to zgolj razne oblike rutinskega dela.

Če pogledamo vire dohodkov od raziskovalnega dela, vidimo, da je od teh 183 milijonov velika večina, in sicer kakih 70 % dohodka, iz gospodarstva, torej dohodka, ko nastopa gospodarstvo kot naročnik in financer raziskovalne dejavnosti. Drugo pa so republiški in drugi skladi za financiranje raziskovalnega dela in razni drugi možni financerji. Morda je zanimiv še podatek o razporeditvi sredstev glede na to, da se raziskovalno delo po navadi deli na fundamentalne raziskave, na tako imenovane uporabne ali aplikativne raziskave in pa na razvojne raziskave. Od skupnega dohodka za raziskovalno delo je šlo v letu 1966 približno 15 % za fundamentalne raziskave, 55 % za uporabne raziskave in kakih 30 % za razvojne raziskave. Zanimiv bo še podatek, da se je od dohodkov, ki se ustvarjajo v raziskovalni dejavnosti v Jugoslaviji, v Sloveniji realiziralo v preteklih letih od 26 % do 27 %, kar je nad povprečjem drugih kazalnikov, in to kaže spet na veliko razvejanost raziskovalnega dela v Sloveniji. Na prebivalca smo dajali 1964. leta v Jugoslaviji 2,6 in v Sloveniji 8,1 \$ (dolar računam po 800 S din). Morda bo koristno, če navedem za primerjavo podatek iz posebne študije o raziskovalnem delu v ZDA, SZ in nekaterih zahodnoevropskih državah. Na prebivalca je dala Sovjetska zveza za raziskovalno delo 1962. leta 30,7 \$, ZDA so dale 93,7 \$, zahodna Evropa 24,4 \$. Ti podatki kažejo, da mi za raziskovalno delo ne dajemo ravno veliko, čeprav seveda vseh teh primerjav ne moremo jemati docela matematično. Tako bi nas lahko presenetilo, da ZDA po navedenih podatkih dajejo na prebivalca trikrat toliko kot SZ. Če pa obenem vemo, da stane en raziskovalec v ZDA približno trikrat toliko, kot stane v SZ, pridemo seveda do drugačnega sklepa. V Sloveniji smo dali v letu 1962 1,17 % družbenega proizvoda za raziskovalno delo (t. j. vseh sredstev, tudi sredstev gospodarstva), leta 1966 pa 1,24 % družbenega proizvoda. Po ocenah za leto 1967 pa 1,35 %. To pomeni, čeprav so bila nihanja zlasti pri sredstvih Sklada Borisa Kidriča, da je šlo za naraščanje.

Omeniti je treba, da so precej nihala sredstva Sklada Borisa Kidriča, ki so leta 1963 znašala 13,1 % vseh v raziskoval-

no delo vloženih sredstev, medtem ko so znašala 1967 le še 10,4 %.

Jasno je, da je ob tem prizadeto zlasti fundamentalno raziskovalno delo, za katero razen sklada praktično ni neposrednih interesentov. Sicer pa se bojim, da v Sloveniji mnogo ali bistveno več sredstev za raziskovalno delo (zlasti republiških; mogoče pa so bistvenejši premiki v sredstvih gospodarstva kot konkretnega naročnika), kot jih zdaj dajemo, verjetno še lep čas ne bomo mogli dajati. Zato se toliko bolj postavlja v ospredje zahteva, da vemo, kam in za kaj sredstva dajemo, in da tam, kamor jih dajemo, dosežemo optimalne učinke. Kljub najboljši volji in jasni zavesti, kako nujno je prav v Sloveniji, da posvetimo izredno pozornost raziskovalnemu delu in s tem naši modernizaciji, je v danih okoliščinah dokaj iluzorno računati na velike premike glede razpoložljivih sredstev. Naša splošna poraba je danes na vseh področjih tako napeta, da tudi v prid raziskovalnega dela kot enega motorjev naše modernizacije, bistveno večja sredstva na ravni republike v bližnji prihodnosti verjetno ne bomo mogli dati.

Menim, da bi v načelu morali skupaj s tistimi sredstvi, ki jih realiziramo v Sloveniji od federacije, že danes dajati za raziskovalno delo toliko odstotkov od družbenega proizvoda, kolikor dajejo družbe na približno enaki stopnji razvoja, kot je Slovenija. To mora biti naša načelna usmeritev.

Dodal bi še nekaj besed o poslovnem položaju raziskovalnih organizacij za prvo polletje 1967. Po dostopnih podatkih bi lahko ugotovili, da je bilo poslovanje v lanskem letu ugodnejše nasproti istemu obdobju v letu 1966. V povprečju se izkazuje v raziskovalnih organizacijah 27 % več ustvarjenega dohodka (seveda je treba upoštevati naraščanje cen).

II

Mislim, da ni odveč spregovoriti nekaj besed o organih, ki delujejo na področju raziskovalnega dela. Po mojem mnenju smo tu pred tem, da ugotovimo, ali je tako, kot je, najbolj učinkovito in najbolj smotrno. Imamo Zvezo raziskovalnih organizacij, Slovensko akademijo znanosti in umetnosti in univerzo, ki naj bi skrbele za razvoj raziskovalnega dela, seveda vsaka na poseben način. Imamo pa poleg tega po upravni liniji republiški sekretariat za prosveto in kulturo; določene funkcije upravnega značaja opravlja tudi Zveza raziskovalnih organizacij; imamo komisijo izvršnega sveta za znanstveno raziskovalno delo itd.; poleg tega imamo na ravni

federacije svet za koordinacijo znanstveno raziskovalnega dela in zvezni sklad, v republiki pa Sklad Borisa Kidriča. S sredstvi republike financiramo nekatere inštitute neposredno iz republiškega proračuna, nekatere preko republiškega sekretariata za prosveto in kulturo, večina pa se financira po prevzetih raziskovalnih nalogah in projektih preko Sklada Borisa Kidriča ali iz sredstev zveznega sklada. Očitna je pri vsem tem precejšnja nesistematičnost, ki povzroča težave, zlasti če naj bi izvajali nacionalno politiko do raziskovalnega dela.

III

Kot že rečeno, se naša raziskovalna dejavnost opravlja v več organizacijskih oblikah, od tako imenovanih samostojnih inštitutov, ki imajo status zavodov, preko inštitutov, ki so vključeni v fakultete oz. univerzo, inštitutov Slovenske akademije znanosti in umetnosti pa do razvojnih enot v posameznih gospodarskih organizacijah. Inštituti in druge organizacijske enote so v preteklosti nastajali bolj ali manj v okviru splošnega ekstenzivnega razvoja. To je sicer dalo veliko pestrost in včasih tudi potrebno specializacijo, vendarle pa mislim, da nam vrsta znamenj kaže, da je nastala tudi precejšnja ekstenzivnost in da je prišlo nekaj nepotrebnih dupliranj. Ne želel bi brez ustrezne vsestranske proučitve in argumentacije (to je ena prvih konkretnih nalog prihodnje politike na področju raziskovalnega dela) navajati konkretnih primerov, za katere bi trdil, da zahtevajo poseg. Mislim pa, da lahko nakažem nekaj primerov, ki zahtevajo ob splošnih prizadevanjih za reformo, če drugega ne, vsaj premislek in oceno. Tudi zaradi tega, da se, če je res najustreznejše — in še posebej: najbolj smotrno — tako, kot je, argumentirano zavrnejo očitki, pogostni in vse glasnejši, o neracionalnosti na področju raziskovalnega dela ipd. Tako se komur koli lahko postavi vprašanje, ali v Sloveniji npr. potrebujemo dva geografska inštituta? Ali pa vprašanje, ali potrebujemo na področju geologije Geološki zavod, Inštitut za geologijo pri univerzi, Geološki inštitut Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Nadalje: ali je ob obsežnem Kemijskem inštitutu Boris Kidrič najustreznejše imeti še kemijski inštitut na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo, in ob tem še vrsto inštitutov, ki se ukvarjajo s kemijsko problematiko, vsaj po raziskovalnih nalogah sodeč, s katerimi nastopajo pri Skladu Borisa Kidriča. Podobno je na področju lesne stroke. Tudi na področju ekonomskih ved imamo vsaj tri inštitute, ki so si vsaj po imenu in nalo-

gah, ki se jih lotevajo, precej identični: Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ekonomski center v Mariboru, Ekonomski inštitut Pravne fakultete, pa še Ekonomsko fakulteto. Nikakor vnaprej ne trdim, češ da so vsi navedeni primeri taki, da so potrebne spremembe ali celo ukinitve posameznih inštitutov. Vsekakor pa menim, da je s stališča potreb, kvalitete in danes še posebej racionalizacije raziskovalnega dela treba trezno, a vendar hitro oceniti prednosti in pomanjkljivosti sedanjega položaja in ustrezno tem ocenam konkretno in odločno ukrepati ne glede na razne parcialne interese. To smo dolžni storiti predvsem za zaščito in razvoj našega raziskovalnega dela samega in v imenu reforme. In zaradi tega, da argumentirano zavrnamo trditve in očitke o neracionalnosti, kjer te ni!

Prav tako vnaprej ne zagovarjam teze, da je za vsako področje raziskovalnega dela potreben v Sloveniji samo en večji inštitut. Marsikdaj je koristneje imeti dvoje, pa tudi več inštitutov, tudi inštitutov ad personam. V nekaterih primerih, in mislim, da v večini, pa nam sedanja razbitost povzroča težave, npr. pri investicijah v opremo, še zlasti na področju tistih inštitutov, ki zahtevajo večje investicije, npr. Kemijski inštitut Boris Kidrič ali pa Inštitut Jožef Štefan. Vsaka pomembnejša investicija — te pa so nujne, če naj bodo ti naši inštituti vsaj približno na evropski ravni in če naj ne postanejo postopoma bolj muzeji kot inštituti — znese več deset tisoč dolarjev. Vse to pa so za Slovenijo veliki finančni napori, ki nam še toliko bolj postavljajo v ospredje potrebo po koncentraciji in racionalizaciji ob jasni oceni, kam sredstva vlagati. Dveh moderno opremljenih večjih kemijskih inštitutov si Slovenija verjetno ne more privoščiti! Dodam naj še, da je včasih videti, kot da je prav vsako raziskovalno dejavnost treba razvijati v Sloveniji, v prostoru, kjer ne živi niti 2 milijona ljudi, in da se praktično skorajda ne iščejo možnosti medrepubliških ali celo mednarodnih aranžmajev.

Navedeno je vsekakor problematika, ki bo verjetno podobno kot na področju visokega šolstva, kulture itd. zahtevala v času, ko skušamo Slovenci splošno potrošnjo dimenzionirati na sredstva, ki jih ustvarjamo, zahtevala tudi radikalne ukrepe. Brez pomena je vzdrževati široko fronto vsega obstoječega in s tem — ker smo pač majhni in imamo omejene možnosti — tvegati, da vse bolj zaostajamo, včasih tudi že za drugimi jugoslovanskimi republikami, zlasti po opremljenosti inštitutov in univerze. Očitno moramo sredstva skoncentrirati na najpotrebnejše in najkvalitetnejše, kar že imamo, in tam vzdrževati tempo vsaj srednjeevropskega razvoja.

Navedenemu naj dodam še vedno neustrezen odnos dela slovenskega gospodarstva do raziskovalnega dela. Kljub reformi in splošni usmeritvi in toliko načelnim deklaracijam o nujni modernizaciji del našega gospodarstva še zdaleč ni začutil potrebe po raziskovalnem delu kot motorju njegovega lastnega napredka in uveljavljanja na mednarodnem tržišču. Še zdaleč se mojstrska mentaliteta v slovenskem gospodarstvu ni docela pretrgala in se po mojem mnenju ponekod niti še trgati ni začela. Pogosto si tudi v delu našega gospodarstva nekoliko naivno zamišljajo vlogo raziskovalnega dela. Potrebo po njem začutijo takrat, kadar so v težavnem položaju, pa mislijo, da bodo raziskovalci z analizo v nekaj mesecih rešili njihov ekonomski ali tehnološki problem. Za neustrezno vez med gospodarstvom in raziskovalnim delom je več vzrokov. Vsekakor igra kadrovska struktura v gospodarstvu nedvomno svojo vlogo. Po drugi strani pa so seveda pomembni razlogi tudi v raziskovalni dejavnosti sami, ki je še vse preveč zaprta vase in marsikdaj preveč samo teoretska, zlasti tam, kjer je v preteklosti živela proračunsko in ji ni bilo potrebno iskati tudi drugih virov sredstev. Pa tudi dezintegriranost slovenskega gospodarstva ali pa nekaterih njegovih panog, ki nimajo pred seboj jasnega razvojnega koncepta, zavira možnost za uveljavljanje raziskovalnega dela, ki gospodarstvu bistveno lahko pomaga predvsem na dolgi rok. Samo dolgoročna navzočnost raziskovalnega dela more gospodarski organizaciji odpirati nove perspektive. Če dolgoročne usmeritve ni — gospodarstva, panoge ali podjetja — seveda tudi potrebo po raziskovalni dejavnosti malo čutijo.

Ko omenjam odnos gospodarstva do raziskovalnega dela, menim, da se to razmerje ne bi smelo omejevatı zgolj na odnos med konkretnim naročnikom naloge in izvajalcem (oz. izvajalci) te naloge ali zgolj na skrb za obstoj lastnih razvojnih oddelkov, ki je sicer nujna. Menim, da bi naše gospodarstvo moglo in moralo tesneje vezati nase centralne inštitute s področja njihove panoge dejavnosti. Slovenski kemijski industriji npr. verjetno ne bi škodila čimtesnejša zveza s Kemijskim inštitutom Borisa Kidriča. S tem bi bila dana tudi možnost za vplivanje na njegovo dejavnost in mogoče bi bilo dolgoročno usmerjanje inštituta k problemom, interesantnim z vidika usmeritve in perspektive naše kemijske industrije. Oblike takega dolgoročnejšega povezovanja so lahko različne, vse do formalnih oblik, npr. soustanoviteljstva, funkcionalno pa bi povezava morala potekati prav preko razvojnih oddelkov v gospodarskih organizacijah.

Nadaljnje odprto vprašanje naše raziskovalne dejavnosti — menim, da je v marsičem prav to osrednje vprašanje naše raziskovalne dejavnosti — je potreba po izrazitejši politiki, vodenju, usmerjanju raziskovalnega dela z vidika družbenih potreb in s tem v zvezi po programiranju raziskovalnega dela. Ne trdim, da v preteklosti tega sploh ni bilo. Zlasti bi rad poudaril pozitivne izkušnje Sklada Borisa Kidriča, ki je nedvomno dosegel v svojem delovanju nekaj lepih uspehov. S svojimi strokovnimi komisijami je nedvomno dal velik poudarek strokovnosti in kvaliteti v našem raziskovalnem delu. Kvaliteta raziskovalnih nalog, ki so pri skladu sprejete, je danes ustrezna. Je pa mehanizmu Sklada Borisa Kidriča manjkalo predvsem to, da tak, kakršen je bil, ni bil dovolj družbeno avtoritativen in ne dovolj usposobljen (zlasti glede pristojnosti), da bi v resnici vodil in usmerjal raziskovalno delo pri nas. Bil je predvsem financer raziskovalnih nalog in projektov z republiškimimi sredstvi. Pri tem je bil pod nenehnim pritiskom interesentov za njegova finančna sredstva. Ti so, če nekoliko karikiram, predvsem sami iskali primerne teme, primerne zlasti glede na svoje raziskovalne potenciale in finančne potrebe; s temi temami so pri Skladu Borisa Kidriča konkurirali za sredstva. Sklad pa je bil v večni defenzivi, še zlasti, ker je imel vedno premalo denarja. Politike z vidika družbenih potreb po raziskovalni dejavnosti, tak, kakršen je bil, Sklad kljub najboljši volji praktično ni mogel izvajati. Bolj ali manj je dejal vsakomur nekaj (in večini premalo), s tem pa v resnici izvajal politiko vzdrževanja obstoječega stanja. Tako je praktično Sklad Borisa Kidriča ob tem, da mu je sicer uspelo zagotoviti kvaliteto raziskovalnega dela, vendarle uresničeval premalo selektivno politiko z vidika družbenih potreb, za kar pa ni bil niti ustrezno usposobljen. Tako se nam je praktično stanje, kakršno je bilo (vzdrževanje vsega obstoječega), obnavljalo iz leta v leto, brez konkretnih selektivnih odločitev.

Ne želim, da bi pričujoče razmišljanje izzvenelo kot kritika naporov sklada, ki je, kot rečeno, dosegel lepe uspehe, pač pa želim z nekoliko poenostavljenim prikazom šibkosti dosedanjega položaja pokazati, kam je potrebno usmeriti prihodnje napore.

Ob tem smo se srečali še z nadaljnjimi škodljivimi posledicami. Delo v inštitutih se je usmerilo ponekod izključno

na konkretne raziskave — včasih tudi ne ravno nujne z vidika potreb naše družbe, zapostavljalo pa se je zavestno oblikovanje raziskovalnega kadra. Pogosto pa je — zlasti v naših razmerah — formiranje kvalitetnega raziskovalnega kadra (torej akumuliranje znanja, spremljanje tujih dosežkov itd.) koristnejše, kot pa »produciranje« raziskovalnih tem po vsej sili. Ob tem naj dodam, da se je marsikje morala vsa druga dejavnost (nabava literature; dokumentacija; udeležba na simpozijih itd.) prenašati na raziskovalne tekme kot režija. To pa je seveda povzročalo marsikdaj nesorazmerno visoko ceno takih tem oz. raziskav.

VI

Vrsta odprti problemov v zvezi z organizacijo in financiranjem raziskovalnega dela seveda ni kaka slovenska posebnost. S tem se ubadajo drugod po Jugoslaviji in v svetu. Če bi skušal v nekaj besedah označiti temeljne procese, ki danes na področju raziskovalnega dela potekajo v svetu, potem je prav gotovo značilno to, da vse družbe, zlasti pa razvite, dajejo velika sredstva (ki nenehno rastejo) za raziskovalno delo. Morda skrajni zgled: Japonska je od leta 1953 do leta 1964 20-kratno povečala sredstva za raziskovalno delo in 10-kratno število raziskovalcev. Ob tem, ko dajo velika sredstva, raziskovalnemu delu posvečajo veliko državno pozornost. Države se ne bojijo biti navzoče v raziskovalni dejavnosti, seveda z vidika usmerjanja tega dela, opredeljevanja nalog in programiranja. Danes je že zdavnaj mimo položaj, kakršen je bil v svetu in v Evropi pred desetletji, ko je bilo lotevanje raziskovalnega dela in nalog stvar ambicij posameznih raziskovalcev ali pa posameznih inštitutov. Razvite države in gospodarstva danes dobro premislijo in dobro vedo, za kaj sredstva dajo in kaj od raziskovalnega dela hočejo imeti. Značilno pa je tudi, da si pri opredeljevanju nalog raziskovalnega dela, pri programiranju in usmerjanju tega dela prizadevajo doseči soudeležbo raziskovalcev samih. V sintezi interesov in pobude raziskovalcev in državne politike skušajo formirati politiko raziskovalnega dela, sprejemajo odločitve — organizacijske, programske in finančne. Ob takih trendih v svetu je očitno, da tudi naša dosedanja pa tudi prihodnja prizadevanja vsekakor sovpadajo s temi prizadevanji. V sklop takih prizadevanj sodijo tudi teze za zakon o raziskovalni dejavnosti, iz katerih naj bi po dopolnilih javne razprave prišli do ustreznega zakona.

VII

Preden preidem k problematiki tez, naj le omenim, da se v tem prispevku v ničemer ne dotikam problematike raziskovalnega dela na ravni federacije (zvezni svet za koordinacijo raziskovalnega dela; zvezni sklad; »zvezni« inštituti; medrepubliško in mednarodno sodelovanje itd.). To bi želel storiti ob drugi priložnosti, še posebno, ker menim, da gre tudi tam za vrsto odprtih, nerazčiščenih in perečih vprašanj.

VIII

Poleg pomanjkljivosti v raziskovalni dejavnosti, omenjenih doslej, čeprav morda ne dovolj izčrpno in sistematično, so še drugi vzroki, ki nakazujejo potrebo po zakonodajni ureditvi zadeve. Tako so se posamezne razprave o ustrežnejši organizaciji raziskovalne dejavnosti in zahteve po taki organizaciji v zadnjih treh letih pojavljale kar pogosto, na različnih ravneh in v raznih krogih. Te razprave so dobile svojo konkretno končno podobo v sklepih Skupščine SR Slovenije aprila letos. Konkretizacija teh sklepov je tudi bistvo vsebine tez za zakon o raziskovalni dejavnosti. Pa tudi zvezna zakonodaja predvideva ustrezno ureditev v okviru republiške zakonodaje in tudi druge republike pripravljajo ustrezne zakone (teze za zakon v SR Hrvatski; zakonski osnutek v SR Srbiji). Skušal bom opozoriti na, po mojem mnenju, najpomembnejša vsebinska izhodišča tez.

Za uvod naj poudarim, da pomanjkljivosti raziskovalnega dela pri nas nikakor niso take, da bi se v daljšem procesu ne dale odpraviti. Naši naporji bodo morali iti predvsem v smeri, da se sprostijo progresivna gibanja znotraj raziskovalne dejavnosti same, da se tako doseže večja sistematičnost, programiranje, večja kvaliteta. Dati ustrezne organizacijske okvire pozitivnim procesom znotraj raziskovalne sfere, sprostiti in pospešiti take procese je verjetno največ, kar z normativnim aktom moremo doseči. Teze očitno kažejo težnjo v tej smeri. Z novim zakonom naj bi predvsem ustvarili možnost za aktivno soudeležbo raziskovalcev pri programiranju, vodenju, usmerjanju raziskovalnega dela v Sloveniji. V široki sintezi interesov in pobud raziskovalcev ob najkvalitetnejši udeležbi politike in gospodarstva naj bi našli odgovore na razna konkretna, a pomembna vprašanja na področju raziskovalnega dela, s tem pa temelj za prepotrebne ukrepe, ki bodo marsikdaj morali biti tudi radikalni. Izhajajoč iz spoznanja, da predvsem procesi znotraj raziskovalne sfere lahko

dajo trajne in bistvene pozitivne premike, teze ne predvidevajo horizontalnih reorganizacij. Zamisli, da bi že sama koncentracija raziskovalne dejavnosti ob univerzi ali SAZU dala rezultate, so iluzorne! Potrebne so ustrezne družbene določitve, ustrezna politika na področju raziskovalne dejavnosti, ustrezna spoznanja in ukrepi. Novi zakon naj bi postavil organizacijske okvire, da pridemo do stališč, odločitev, politike na področju raziskovalnega dela!

Temeljno izhodišče tez je zavest o pomenu raziskovalnega dela kot ene izmed osnov našega družbenega napredka. Temu ustrezna je zahteva v tezah, da raziskovalna dejavnost potrebuje ustrezno družbeno skrb in ustrezno navzočnost družbene politike na področju raziskovalne dejavnosti, ob sočasni pravici in dolžnosti raziskovalcev, da pri oblikovanju te politike ustvarjalno sodelujejo. Temu ustrezno je stališče tez, da naj se programiranje raziskovalnega dela, vodenje politike na področju raziskovalnega dela in njegovo financiranje z družbenimi (republiškimi sredstvi) združi na enem mestu, pri enem samoupravnem organu s širokimi kompetencami, ki bo tudi odgovoren za raziskovalno dejavnost kot celoto. Jasno pa je seveda, da teze ne posegajo v konkretna razmerja, ki morajo ostati avtonomna, npr. razmerje med naročnikom in izvajalcem raziskovalne naloge, ali pa v razmerja gospodarskih organizacij z njihovimi razvojnimi oddelki.

Ko teze opredeljujejo, kaj je raziskovalno delo (znanstveno delo; aplikativno raziskovalno delo; razvojno delo), izhajajo iz mednarodne prakse in terminologije. Pri tem je po mojem mnenju posebej pomembno to, da skušajo postaviti mejo raziskovalnega dela navzdol. Skušajo jasno opredeliti, kaj raziskovalno delo ni, pa se danes pogosto razglša in skuša uveljaviti kot raziskovalno delo.

Glede oblik raziskovalnih organizacij teze ne posegajo v pestrost obstoječih oblik (od inštitutov akademije do razvojnih oddelkov v gospodarskih delovnih organizacijah). Vse so pri njihovi raziskovalni dejavnosti nasproti družbenim sredstvom postavljene v enakopraven položaj. To se mi zdi posebej pomembno. Družbena (republiška) sredstva naj se usmerjajo po družbenih potrebah in ne morejo biti rezervirana za kogar koli. Seveda pa bo pri delitvi teh sredstev potrebno posvečati posebno pozornost tistim družbeno potrebnim raziskavam, ki so manj interesantne za konkretne naročnike (torej zlasti fundamentalnim raziskavam). Z družbenimi (republiškimi) sredstvi, koncentriranimi pri raziskovalni skupnosti, naj bi se, kot izhaja iz tez, financirali tudi družbeno opravičeni programi inštitutov (skrb za kadre; stalna dejavnost; nabava literature ipd.).

Problem znanstvenih nazivov kot paralelnih pedagoškim nazivom na univerzi naj bi se uredil v posebnem predpisu ali pa v zakonu o visokem šolstvu. Zato v tezah te problematike ni. Konkretna usposobljenost raziskovalca za kako delo ni nujno vezana na njegov formalni znanstveni naziv. Je predvsem stvar ocene raziskovalne organizacije, v kateri dela, in pa seveda naročnika raziskave. Pri raziskavah, ki se financirajo iz družbenih sredstev, pa je to tudi stvar ustreznega organa, ki sredstva upravlja, konkretno samoupravne skupnosti raziskovalcev.

Naloge raziskovalnih organizacij so v tezah navedene in po mojem mnenju dovolj jasno opredeljene. Nadalje teze izhajajo iz načela javnosti raziskovalnega dela, z nekaterimi nujnimi konkretnimi omejitvami, in postavljajo jasno zahtevo po potrebi dokumentacijsko-informacijske službe.

V poglavju o samoupravljanju v raziskovalnih organizacijah, ki je v tezah nekoliko splošno, je osnovna težnja, da se samoupravljanje v raziskovalnih organizacijah čimbolj prilagodi posebnostim in potrebam raziskovalnega dela. Dosedanje izkušnje samoupravljanja na področju raziskovalnega dela omogočajo in zahtevajo nekaj uskladitve s potrebami učinkovitosti in pa večje upoštevanje posebnosti raziskovalnega dela. Prav ta problematika naj bi v javni razpravi dobila vrsto dopolnil prakse, ki naj bi prispevala k najustrežnejšemu prelitju vsebine tez v zakonsko besedilo.

Pomembna se mi zdi vsebina tez o ustanavljanju raziskovalnih organizacij. Postavljajo se zahtevni, a upravičeni pogoji za ustanovitev novih raziskovalnih organizacij, od kadrovskih, programskih in finančnih zahtev pa vse do tega, da predvidena samoupravna skupnost raziskovalcev oziroma njen upravni odbor daje mnenje o ustanovitvi nove raziskovalne organizacije. S tem se skuša postaviti trden jez proti temu, da se nam stihijno rojevajo nove raziskovalne organizacije, saj vemo, kako je bilo pri nas novo institucijo lahko ustanoviti (ne le na področju raziskovalnega dela!), da pa jo je praktično silno težko, če že ne nemogoče ukiniti ali pa skrčiti.

S tem v zvezi je tudi težnja v tezah, da se pravice in dolžnosti ustanovitelja raziskovalne organizacije konkretnje opredele.

O registraciji raziskovalnih organizacij, nakazani v tezah, bi omenil le to, da ima registracija, kot je postavljena v tezah, očitno pomen faktične verifikacije obstoječih raziskovalnih organizacij v Sloveniji.

Srž tez je nedvomno težnja, postaviti na noge družbeni organizem v skladu z izhodišči, o katerih smo že govorili, tj. organizem, ki naj bi omogočil voditi družbeno politiko na

področju raziskovalnega dela in ki naj bi vključil raziskovalce k opredeljevanju te politike. Dogradil naj bi se Sklad Borisa Kidriča prav tam, kjer je bil doslej pomanjkljiv, oziroma vključil naj bi se v novi samoupravni organizem in obenem tudi preimenoval v »Raziskovalno skupnost Borisa Kidriča«. Dosedanji upravni odbor sklada naj bi zamenjal bolj avtoritativen (po sestavi, pristojnostnih in samostojnosti) upravni odbor raziskovalne skupnosti kot družbeno sestavljen organ (raziskovalci, politika, gospodarstvo). Strokovne komisije sklada bi se v bistvu ohranile. Ustanovila pa bi se še skupnost raziskovalcev kot široka skupnost raziskovalcev. Pri njenem oblikovanju se ne bi smeli pustiti voditi kakemu matematičnemu vodilnemu mehanizmu, ampak bi morali biti dovolj pogumni in zmožni, da bomo zbrali zares najboljše ljudi. Ta široka skupnost raziskovalcev naj bi imela pobudo in možnost razprave o vseh vprašanjih raziskovalnega dela v Sloveniji, pa ne samo to. Pri tej skupnosti raziskovalcev naj bi bila popolna pobuda o vseh vprašanjih raziskovalnega dela, pa tudi odločanje o nekaterih temeljnih dilemah, kot je dolgoročno programiranje in podobno. Upravni odbor naj bi urejal konkretne zadeve izvajal naj bi konkretno politiko (zato naj bi bil funkcionalen, torej sorazmerno maloštevilen), medtem ko bi bile vse odločitve z vidika stroke v pristojnosti strokovnih oziroma področnih komisij. Zanimivo je, da teze žele v skupnost raziskovalcev pritegniti tudi uspešne slovenske raziskovalce, ki živijo in delajo na tujem. Vsekakor lahko prav ti vnesejo marsikakšno novo misel in nov pogled, nov dosežek.

Odveč bi bilo na tem mestu podrobneje obravnavati konkretna določila tez. Dodam naj le, da bo v javni razpravi verjetno prav problem pristojnosti posameznih organov raziskovalne skupnosti področje divergentnih mnenj. Nikakor pa po mojem mnenju ni mogoče pristati na tezo, naj o raziskovalni dejavnosti odločajo samo raziskovalci sami, tako iz načelnih kot tudi praktičnih razlogov in izkušenj. Potrebno bo najti najustreznejšo razmejitev pristojnosti med upravnim odborom in skupnostjo in pri tem upoštevati tudi zahteve funkcionalnosti, tj. ne bi smeli preveč obremenjevati široko skupnost raziskovalcev s konkretnimi kompetencami. Vloga skupnosti naj bi bila predvsem v splošnih razpravah, ocenah in stališčih, njena moč in avtoriteta pa v argumentih njenih stališč in v njeni sestavi.

»Raziskovalna skupnost Boris Kidrič« (ime potrjuje kontinuiteto s Skladom Borisa Kidriča) naj bi razpolagala z vsemi sredstvi, ki jih daje republika za raziskovalno delo. Tako je že za leto 1968 predvidena koncentracija vseh republiških sredstev, začasno pri Skladu Borisa Kidriča, ki naj bi postopo-

ma vpeljal prakso prihodnje raziskovalne skupnosti. Zagotovila naj bi se stabilnost republiških sredstev za raziskovalno delo.

Upam, da bo javna razprava o tezah za zakon o raziskovalni dejavnosti plodna in bo dala tezam koristna dopolnila in popravke. Pri tem upam, da bo v razpravi kot izhodišče prevladovala skrb za napredek, modernizacijo in učinkovitost naše družbe, ne pa interesi posameznih inštitutov ali celo posameznikov. Raziskovalnemu delu v Sloveniji je treba zagotoviti našim možnostim in potrebam najbolj ustrezen položaj. Le tako lahko upamo, da v tekmi s časom in razvojem v svetu ne bomo izgubili tega, kar smo že dosegli, tj. da ne bomo zaostali za modernimi tokovi razvoja v svetu in v Jugoslaviji.

Perspektive integracije svetovnega gospodarstva

(Ob drugi konferenci UNCTAD)

V zvezi z drugim zasedanjem konference OZN za trgovino in razvoj (UNCTAD II) v New Delhiju se dandanes deželam v razvoju, in ne samo njim, zastavlja vprašanje, kaj je mogoče od teh najbolj reprezentativnih razprav o odnosih v svetovnem gospodarstvu realno pričakovati.

Priprave za UNCTAD II so potekale v znamenju očitnega namena, po katerem naj bi se druga svetovna gospodarska konferenca spremenila v začetek dolgoročne »kooperativne« akcije. »Kooperativne« zato, ker so same dežele v razvoju na alžirski konferenci skupine 77 sestavile izhodišča, ki ne vodijo h konfrontaciji med nerazvitimi in razvitimi, temveč k možnostim za konvergentne ukrepe na strani razvitih in nerazvitih; torej za serijo potez, iz katere naj bi se razvila dolgoročna globalna politika za razvoj svetovnega gospodarstva kot celote. V tem prispevku nas ne zanimajo toliko možnosti za uspeh UNCTAD II ob slehernem od posameznih problemskih sklopov, ki jih bo ta konferenca načenjala. Bolj nas zanima, kolikšne so v tem trenutku možnosti za to, da se UNCTAD II spremeni iz deklarativnega opredeljevanja stališč v akcijski start h globalni politiki razvoja in k dejanskemu integriranju svetovnega gospodarstva.

Na UNCTAD I so leta 1964 v Ženevi opredelili posamezne sklope vprašanj, ki bi jih bilo treba reševati. Bilo je to predvsem dejanje politične volje. Toda znano je, kako so se med tem spreminjale realne gospodarske količine. Dežele v razvoju ali vsaj njihovo statistično »srednjo vrednost« je ločeval od statistične »srednje vrednosti« industrijsko razvi-

tih dežel vse širši in globlji prepad. Vrsta konkretnih obveznosti, sprejetih bodisi na UNCTAD I bodisi ob drugih srečanjih pod okriljem Združenih narodov ali zunaj te organizacije, je ostala v seznamu ciljev, ki so danes nemara videti še bolj oddaljeni, kakor so bili pred štirimi leti. Samo nekaj najbolj globalnih osvetlitev:

»Desetletje razvoja« je obetalo deželam v razvoju, da bo njihov narodni dohodek rasel za pet odstotkov letno. Rasel je za štiri odstotke; toda narodni dohodek na prebivalce je naraščal komaj za odstotek in pol letno. Industrijske dežele so obljubljale prelivati v razvijajoče se dežele najmanj en odstotek svojega narodnega dohodka. V globalu so ga leta 1961 prelivalo 0,87, leta 1967 pa samo še 0,62 odstotka. V industrijskem svetu se je skupni bruto proizvod v času 1961—66 povečal za 400 milijard dolarjev, neto priliv kapitala v nerazviti svet pa ni presegel 400 milijonov dolarjev — dejanska pomoč je torej znašala en promile in ne en odstotek priraslega bogastva. Javni dolgovi dežel v razvoju so se v obdobju 1955—65 povzpeli z desetih na štirideset milijard dolarjev, letno breme obresti in obrokov za posojila pa z 0,8 na več kot 4 milijarde dolarjev. Samo dohodek iz ameriških direktnih naložb v razvijajočih se deželah je znašal v 1966. letu 2376 milijonov dolarjev, celotni svetovni dohodek iz dividend na investicije v razvijajočem se svetu pa okrog 4 milijarde dolarjev. Tako je mogoče predvideti, da bo neto dotok kapitala v razvijajoče se dežele okrog leta 1970 popolnoma ugasnil.

Če zdaj povežemo te in podobne podatke z vprašanjem o realnih možnostih za UNCTAD II in za poznejši čas, postane očitno, da je treba pri iskanju utemeljene prognoze najprej ugotoviti, ali so industrijske države sploh zainteresirane za razvoj nerazvitih; in če so, kolikšen je pri tem njihov kratkoročni in dolgoročni interes, v čem korenini ter kakšen je pri posameznih skupinah visoko razvitih držav.

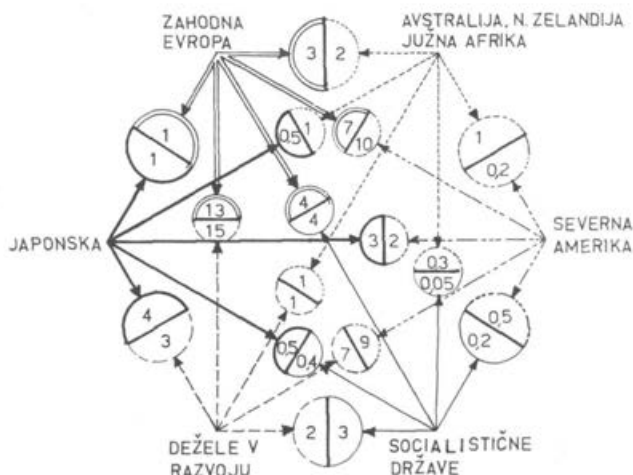
I

Te interese bi morda lahko začeli iskati v prikazu poglavitnih otokov svetovne trgovine v zadnjem času, posebno še zato, ker so prav problemi mednarodne trgovine slej ko prej v ospredju programskih zahtev za UNCTAD II.

Med tremi velikimi skupinami držav, ki vstopajo v mednarodno menjavo, so najmočnejši nosilec trgovinske ekspanzije zahodne kapitalistične države, med njimi zlasti članice Evropske gospodarske skupnosti (EGS). 63 odstotkov vse svetovne trgovine zajema menjava med samimi partnerji

MREŽA SVETOVNE TRGOVINE 1965

izvoz v milijardah dolarjev

Takšni so bili izvozni tokovi, izraženi v milijardah dolarjev, v trgovini med deželami v razvoju, socialističnimi državami in štirimi skupinami visoko razvitih kapitalističnih držav v letu 1965. (Vir: Monthly Bulletin of Statistics, June 1966, UN)

znotraj teh treh skupin, torej med kapitalističnimi državami, socialističnimi državami ter deželami v razvoju. Že ta podatek kaže, da gre za pomemben razpad svetovnega gospodarstva v tri relativno omejene celote.

Same razvite kapitalistične države sodelujejo v zgornjih 63 odstotkih vse svetovne trgovine z 52 odstotki, same socialistične države s 7 odstotki in same dežele v razvoju s 4 odstotki.

Na menjavo med temi tremi skupinami odpade torej komaj 37 odstotkov vse svetovne trgovine. Od teh 37 odstotkov pa odpade na trgovino med razvitimi kapitalističnimi in razvijajočimi se deželami kar 29 odstotkov. 3,5 odstotka tvori trgovina med socialističnimi in kapitalističnimi državami; trgovina med socialističnimi državami in deželami v razvoju pa tvori samo 2,5 odstotka svetovne trgovine. (Vsi podatki veljajo za leto 1966. Vir: Vladimir Dragomanović, Osnovne tendencije u razvoju svjetske privrede i medjunarodnih ekonomskih odnosa, ciklostil.)

Pri tem je še posebej zanimivo to, da se tok menjave med kapitalističnimi državami in deželami v razvoju relativno krepi, medtem ko trgovina med deželami v razvoju in socialističnimi državami relativno (v primerjavi s smerjo Jug-Zahod) zaostaja. Najbolj dinamičen je med vsemi tokovi menjava tok med Vzhodom in Zahodom, ki je sicer po obsegu še skromen, značilen pa je zato, ker začenja povezovati dve skupini držav. Tako je videti, da postaja svetovni Jug zares vse bolj svetovna periferija.

II

Vrsta zelo stvarnih procesov v sodobnem svetovnem gospodarstvu dokazuje, da je interes razvitega sveta, zahodnega in vzhodnega podobno, za razvoj svetovnega Juga občutno upadel. Zaradi česa se je to zgodilo?

Kdor bi hotel na to vprašanje zadovoljivo odgovoriti, bi moral analizirati vzroke, potek in posledice vseh najpomembnejših razvojnih procesov v mednarodnem dogajanju tega časa. Toda običajno navajajo v razvijajočem se svetu za to nekaj poglavitnih razlogov.

Prva skupina razlogov naj bi bila strateške narave. Dežele v razvoju so stavile velik del svojega upanja na »tekmovalno koeksistenco«, torej na procese, ki so bili tesno povezani z dvojico »hladna vojna — hladni mir«. Ena poglavitnih nalog, ki so se v tem času postavljale pred bloke, je bila osvajanje pozicij — pozicij, ki bi bile zavezniško zveste, vojaško krepke in ekonomsko dovolj trdne ter zato razvite. Toda spremembe v strategiji velesil, ki jih je povzročil predvsem razvoj sodobnega orožja, so po eni plati vplivale na rahljanje blokovskih formacij in so v vojaškem razmerju moči neprijemno občutneje kakor prej potisnile v ospredje dve supersili; po drugi plati pa so odpravile vojaško potrebo po krepko zasidranih oporiščih v bližini ločnic med vplivnima sferama blokov. V tem naj bi tičal del vzrokov, zaradi katerih je upadel interes razvitih industrijskih držav za razvoj nerazvitega sveta.

Druga skupina razlogov naj bi sodila predvsem v politično območje. Tekmovalna koeksistenca iz petdesetih in iz začetka šestdesetih let je slonela na pojmovanju, da se v notranji politični, gospodarski in socialni opredelitvi sleherne od nanovo osvobojenih držav skrivajo potencialne točke v prid kapitalističnemu ali socialističnemu družbenemu sistemu kot svetovni kategoriji. Konfrontacija »kapitalizem-socializem«, ki je bila na obeh straneh v precejšnji meri pojmovana tudi geografsko, pa se je hkrati z notranjim razslojevanjem v obeh

skupinah — z razslojevanjem, ki je potekalo čedalje bolj po merilih »nacionalnih interesov« — preusmerila na tir zdaj kompetitivnih, zdaj kooperativnih interakcij med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami, medtem ko vmes nastaja v precejšnji meri policentrični sistem »bivših« ali »novih« vele-sil (Francija, Britanija, ZR Nemčija, Japonska, Kitajska), ki delujejo predvsem po vodilih lastnih gospodarskih, političnih in vojaških interesov.

Tretja skupina razlogov naj bi se skrivala v tistem, kar ponekod imenujejo »porušeno ravnotežje sil na ekonomskem torišču«. Sestavne elemente tega porušenega ravnotežja naj bi tvorilo razslojevanje med deli nekdanjih blokov. Na Zahodu razslojevanje med ZDA in morda še Kanado na tej ter zahodno Evropo na drugi strani pa razslojevanje v sami zahodni Evropi; na Vzhodu razslojevanje med Sovjetsko zvezo in Kitajsko, razslojevanje med ZSSR in vzhodnoevropskimi državami znotraj SEV in podobno. Razen tega naj bi sodili med rušilce ekonomskega ravnotežja tudi procesi, ki sprožajo gospodarske reforme v socialističnih državah ter obračajo njihovo pozornost predvsem navznoter, in oni, ki so povezani s poslovnimi cikli v kapitalističnih. Toda v celoti, tako trdijo tisti, ki navajajo vse te razloge, v celoti se je ravnotežje porušilo tako, da v zadnjih nekaj letih celotna pomoč deželam v razvoju iz zahodnih virov prevladuje nad ono iz vzhodnih virov v razmerju 9 proti 1. V tem naj bi tičalo bistvo tega neravnotežja, v tem naj bi tičal tudi del vzrokov, zaradi katerih so se dežele v razvoju znašle v občutno slabšem položaju kakor še pred šestimi, sedmimi leti.

Četrta skupina razlogov je ekonomske narave. Tu gre predvsem za tehnološko substitucijo naravnih surovin s sintetičnimi; za premik težišč gospodarske dejavnosti v visoko razvitih ekonomijah od proizvodnje blaga k proizvodnji storitev ter v sami proizvodnji blaga od množičnih izdelkov, ki vsebujejo veliko surovin, k izdelkom z zelo visoko stopnjo obdelave, v katerih tiči vse več sestavljenega dela, a vse manj surovin. Razen tega naštevajo tudi pomemben premik na tržiščih hrane, kjer se visoko razvite dežele v nasprotju z načelom komparativnih prednosti po protekcionistični poti in s subvencijami spreminjajo iz uvoznikov vse bolj v izvoznike osnovnih živil. Tako pada pod udarec poglobitvi vir eksportnih dohodkov nerazvitega sveta: primarno blago. Hkrati pa se je delež industrijskega blaga v skupnem izvozu dežel v razvoju v času 1955—64 vzpel samo z 12,8 na 16 odstotkov.

Na tem mestu se ne kaže spuščati v oceno utemeljenosti ali neutemeljenosti za sleherno od naštetih skupin razlogov, zaradi katerih naj bi bil upadel interes visoko razvitega sveta za razvoj nerazvitega. Z izhodiščnim vprašanjem tega sestav-

ka je veliko bolj povezano to, kolikšen je ta interes danes in kakšne so njegove komponente.

Zdi se, da je glede vojaških in političnih sestavin tega interesa še prezgodaj, da bi mogli zapisati kako veljavnejšo ugotovitev. Strateška pojmovanja o »prožnem povračilu« in in »posrednih prodorih«, jedrski policentrizem in redefinicije nacionalnih interesov pri posameznih svetovnih in regionalnih silah — vse to je še premalo oblikovano, da bi bilo že mogoče ugotavljati neposredni in posredni vpliv na gospodarski razvoj revnejšega dela sveta. Po vsem videzu pa je mogoče reči, da priprave na direktne intervencijske posege supersil ne obetajo nič posebno dobrega, saj po dosedanjih zgledih sodeč gospodarsko utrjujejo samo nekatere strateške odskočne deske (primer ameriških »opornikov« v Aziji), medtem ko uvrščajo večji del svetovnega Juga v kategorijo »svobodnih lovišč«. S čisto političnega stališča je stvar še dosti bolj zamotana, saj prodor načrtovanja mednarodnih akcij po merilih »nacionalnih interesov« pušča v policentričnem razporedu sil z razmeroma rahlimi povezavami v tabore odprta vrata za izredno pestro mavrico kombinacij.

III

Preostane torej naslednja naloga: ugotoviti je treba, kolikor je pač v tem trenutku mogoče, kolikšen je ekonomski in predvsem dolgoročni ekonomski del tega interesa. Toda pri tem bi bilo najbrž razsodno odmisлити tisti del ekonomskega interesa, ki je povezan s petrolejem, strateškimi surovinami in strateškimi geografskimi legami in katerega obseg ter geografska razporeditev sta tako že precej jasna. Če bi torej abstrahirali ta delež vojaško-ekonomskega interesa, bi se vprašanje najbrž zastavilo takole: v kolikšni meri je razvoj svetovnega Juga bistven sestavni del razširjene reprodukcije industrijskega Severa ter posameznih skupin držav v njem? In v kolikšni meri utegne to postati v dogledni prihodnosti?

Najprej skušajmo ugotoviti, katere skupine držav z industrijskega Severa so v ekonomskem smislu okvirno najbolj sprejemljive za razširitev sodelovanja s svetovnim Jugom. Takoj se ponuja začetni okvirni odgovor: tiste, ki si sorazmerno najbolj širijo bazo za razširjeno reprodukcijo z vključevanjem v mednarodno menjavo in delitev dela. O tem precej jasno, čeprav ne docela izčrpno (ker tu niso upoštevane nevidne mednarodne transakcije) govore podatki o tem, kolikšnemu deležu celotnega narodnega dohodka ustreza obseg zunanje trgovine. Za nekatere države so ti podatki, navedeni v odstotkih, naslednji: ZDA 8,5 ZSSR 7,5, Švedska 47,1, Švica

59,8, Danska 64,5, Belgija 86,1 Nizozemska 94,1, Finska 55,2, Avstrija 54,4, Poljska 30,7, Velika Britanija 28,8, Francija 29,4, ZR Nemčija 29,3, Italija 34,3, itd. (Podatki so iz virov Mednarodne banke za obnovo in razvoj, veljajo za leto 1964, niso pa popolnoma točni in primerljivi zaradi različnih metod pri sestavljanju kategorije »narodni dohodek« in zaradi ne docela zanesljivega odnosa med uradnim in realnim tečajem rubelj-dolar.) Iz teh podatkov bi bilo mogoče — z vsemi potrebnimi pridržki seveda — ugotoviti okvirno korelacijo, po kateri so za širjenje zvez z državami v razvoju najbrž bolj zainteresirane države, ki so nasploh zainteresirane za širjenje svoje mednarodne menjave — to pa se pravi države, katerih gospodarstva so fizično majhna, a visoko razvita.

Veljavo te okvirne ugotovitve pa krepko omejuje nekaj pomembnih dejstev. Eno teh pomembnih dejstev je na primer stopnja vključenosti sleherne teh držav v regionalne integracijske skupine. Najbolj očiten zgled za to vrsto omejitev dajejo članice EGS in SEV. Po dolgoročnih trgovinskih sporazumih za obdobje 1966—70 naj bi na primer članice SEV z medsebojno trgovino pokrile kakih sedem desetih skupnih zunanjetrgovinskih potreb, samo tri desetine pa bi ostale proste za stike z zunanjimi partnerji. Že v zadnjih mesecih minulega leta pa je bilo v ČSSR in na Madžarskem ter nekaj manj na Poljskem in v Nemški demokratični republiki slišati, da so tam izračunali, da bi znašala optimalna mera za pokrivanje zunanjetrgovinskih potreb z medsebojno trgovino samo kakih 40 odstotkov vse skupne zunanje trgovine članic SEV. Svojevrsten izraz te sicer zgodovinsko pogojene, a danes očitno presežene usmeritve SEV je tudi dejstvo, da znaša izvoz na prebivalca v vseh članicah OECD za 1965. leto 250 dolarjev, izvoz na prebivalca v SEV pa 56 dolarjev (*Neue Zürcher Zeitung*, 20. nov. 1966) in da tvori delež SEV v skupni menjavi razvitih kapitalističnih držav komaj nekaj čez tri odstotke, medtem ko znaša delež razvitih kapitalističnih držav v vsej zunanji rgovini SEV približno 20 odstotkov (Vladimir Dragomanović, O nekim tendencijama u ekonomskom razvoju sveta, *Medjunarodni problemi* 4/66, Beograd). Tako se zdi, da je tempo razvoja v gospodarskih stikih med SEV in deželami v razvoju odvisen predvsem od tega, kako naglo bodo v socialističnih državah napredovale gospodarske reforme, ki bodo po eni plati potiskale vse bolj v ospredje povezavo med cenami in stroški ter s tem tudi zavest o komparativnih prednostih širše mednarodne menjave, po drugi plati pa širile politično zavest o tem, da je socializem svetoven družbeni proces in ne zaprt sistem, ki je obdan z ostro potegnjenimi geografskimi in političnimi mejami.

Podobno, čeprav na prvi pogled bolj prikrito, a zaradi večjega obsega za svetovni Jug veliko bolj boleče omejevanje vsiljujejo zaščitni instrumentariji, ki veljajo v zahodnih integracijskih skupinah. Vzemimo samo plastičen primer s carinami v EGS. Povprečna nominalna carina na uvoz blaga iz visoko razvite kapitalistične države v visoko razvito kapitalistično državo znaša 11,4 odstotka uvozne cene, medtem ko znaša povprečna nominalna carina na uvoz iz dežele v razvoju 17 odstotkov. Če pa tem carinskim stopnjam dodamo še vrednost, ki se blagu dodaja v proizvodnem procesu, vidimo, da znaša dejanski prispevek na uvoz iz razvite države 19,1 odstotka, na uvoz iz dežele v razvoju pa celih 33,4 odstotka. To se dogaja zato, ker razvijajoče se dežele izvažajo v industrijski svet predvsem tisto predelano blago, ki ga obremenjujejo zelo visoke carinske stopnje. (Janez Stanovnik, Privredni i društveni razvoj putem medjunarodne saradnje, Encyclopaedia moderna 2/67, Zagreb.) Na podoben, le da še bolj rafiniran način deluje aparatura prelevmanov, ki jo dobro poznajo izvozniki našega mesa na tržišče EGS. Prelevman je dodatna dajatev na kmetijski uvoz v EGS, ki po normalnih carinah zaseže morebitno preostalo razliko med uvozno in domačo ceno enakega kmetijskega blaga. Tako se izvoznik znajde v »enakopravni« konkurenci z domačim proizvajalcem v EGS. Toda dohodek iz prelevmana gre povečini v skupne kmetijske sklade EGS, le-ti pa s temi sredstvi subvencionirajo neracionalno visoke proizvodne stroške domačih proizvajalcev. Tako si izvoznik iz zunanjih držav sam vzgaja tekmeca. Toda zgodbe tudi tu še ni konec. Visoka cena kmetijskega izdelka se potem vključuje v povprečne življenjske stroške znotraj EGS, le-ti v mezde, mezde pa gredo v stroške za proizvodnjo industrijskega blaga, ki ga potem članica EGS po ceni, ki je za svetovna merila nerealno visoka, prodaja spet zunanjemu partnerju. Ta se tako znajde v paradoksnem položaju, ko tako rekoč sam poslabšuje odnose v menjavi (terms of trade), razpira škarje cen in »samega sebe« potiska čedalje na slabše. Že iz teh primerov, iz prvega s carinami in drugega s prelevmani, je razvidno, kako v odnosih med visoko razvitimi kapitalističnimi državami in deželami v razvoju deluje izrazita politika ekonomske sile.

IV

V takih razmerah nastaja vprašanje, na kaj se lahko opirajo realni upi dežel v razvoju. Spričo očitne obojestranske težnje po razmahu menjave med kapitalističnimi in socialističnimi državami, ki jo poganja na zahodni strani predvsem

potreba po novih trgih, na vzhodni strani pa potreba po najbolj razviti moderni tehnologiji, se je marsikje po razvijajočem se svetu razširil oster odpor proti navideznemu »ekonomskemu koncertu« vseh delov industrijskega Severa, ki se je nehote ujel v sozvočje z nekaterimi potezami kitajskih pojmovanj o odnosih in o razrešitvi odnosov med »svetovno vasjo in svetovnim mestom«. Toda taka pojmovanja očitno ne nudijo nikakršne realne alternative. Realno upanje nudi po ekonomski plati najbrž samo možnost, da se svetovni Jug v dogledni prihodnosti prične dosti občutneje kot doslej spreminjati v tako tržišče za izvoz s Severa, ki ga Sever ne bo mogel ne pogrešati ne zanemarjati.

Za sedaj so možnosti za medsebojno menjavo na Severu dosti bolj vabljive kot za menjavo Sever-Jug. Interes obstaja na obeh straneh, večja menjava obeta kapitalističnemu in socialističnemu delu Severa nov prostor za interno rast in razvoj. Večina svetovnega Juga bo morala za prehod k samorazvoju pogoltniti v ekonomsko infrastrukturo še zelo veliko kapitala; ne gre pozabiti, da je bilo treba na Jugu zadnjih deset let v povprečju za milijardni dolarski prirastek bruto proizvoda investirati 3-4 milijarde kapitala. Toda kot po eni plati razvoj v samih nacionalnih ekonomijah Severa, ki so že krepko stopile v znanstveno-tehnološko revolucijo ali pa se je lotevajo, angažira veliko večino tam akumuliranega kapitala in zožuje njegov odliv na Jug, tako ta razvoj na Severu zožuje tržišče za vrsto tradicionalnih industrij, zlasti industrij, ki izdelujejo stroje, opremo in še mnogo drugih vrst blaga. Takega blaga, ki je nujno prav v prvih fazah industrializacije — torej v tistih fazah, ki se jih zdaj loteva Jug.

Misel je nemara zelo daljnosežna, vsekakor je premalo podprta z analizami in z dejstvi, razen tega je v njej morda premalo upoštevana dejanska zaprtost posameznih skupin držav in notranja prožnost njihovih ekonomij — toda morebiti tiči prav v tem del pojasnila za nekatera pozitivna načelna stališča visoko razvitih držav pred UNCTAD II. Pri tem mislimo predvsem na načelno pozitivni odnos OECD do zahteve po občem, nediskriminacijskem preferencialu za industrijski izvoz iz dežel v razvoju in na stališča nekaterih razvitih držav ob zahtevah po kompenzacijskem financiranju fluktuacijskih eksportnih izgub svetovnega Juga.

Jasno je, da ostaja ta misel za sedaj na ravni hipoteze; toda če je utemeljena vsaj delno, potem se utegneta ujeti dva bistvena interesa svetovnega Severa in svetovnega Juga: potreba Severa po razširitvi tržišča najprej za tiste vrste industrije, ki proizvaja opremo za prve industrializacijske faze, in potreba Juga po odločno hitrejšem notranjem razvoju in zato po večjih izvoznih dohodkih. Posebnega povečanja iz-

voznih dohodkov od primarnega blaga (bodisi od hrane in še posebej tropskih pridelkov bodisi od industrijskih surovin) si Jug najbrž ne more obetati. (Glej o tem izčrpno razpravo: Dr. Dragoslav Avramović, Tržište primarnih proizvodov; teorijska analiza, Medjunarodni problemi 3/66, Beograd.) Nemara si jih lahko obeta kaj več od industrijskega izvoza, vendar pa je pogoj za to sodelovanje obeh velikih skupin industrijskega Severa. Toda če se bo v tej smeri na UNCTAD II v obliki občega preferenciala ali v kakih manj obsežnih ukrepih kaj premaknilo, bo to vendarle začetni korak k spreminjanju mednarodne delitve dela, hkrati pa tudi začetni korak — četudi morda majhen in na videz nepomemben — k integraciji svetovnega gospodarstva.

Hipoteza, na kateri sloni to pričakovanje, je seveda dolgoročna. Samo drugo zasedanje konference OZN za trgovino in razvoj, njegov potek in izid so nedvomno odvisni od sedanjega razmerja gospodarskih ter političnih sil in potreb v treh velikih skupinah sveta, skratka od vsega tistega, kar bo tvorilo »pogajalno moč« teh treh skupin na srečanju v New Delhiju. Razmerje teh sil in potreb, tako se vsaj zdi, v tem trenutku ni takšno, da bi lahko spričo njega pričakovali posebno prodorne rezultate. Toda kar zadeva materialno realnost in ne samo manifestacije politične volje, bo razvoj od UNCTAD II dalje odvisen vsaj od naslednjega: od občih mednarodnih razmer in v zvezi s tem od tega, do kolikšne mere se bo svetovni Sever zatekal k bremenom in »zdravilom« vojaško orientirane ekonomije; od razvoja konjunktura v zahodnih kapitalističnih državah; od razvojnega tempa reformnega gibanja v socialističnih državah; in ne nazadnje od zmožnosti predstavnikov dežel v razvoju za to, da podpirajo upravičene zahteve po »konvergentnih ukrepih in globalni politiki razvoja« z iskanjem in opozarjanjem na konvergentne ekonomske interese poglavitnih skupin v sodobnem svetovnem gospodarstvu.

Problemi kulture v naši družbi

ODGOVARJAJO :

Franjo Dominko, France Hočevar, France Jamnik, Rado Jan, Mitja Mejak, Miloš Mikelc, Ivo Tavčar, Ciril Zlobec.

S to številko zaključujemo aktualni intervju o problemih kulture v naši družbi. Uredništvo je povabilo avtorje, ki so sodelovali v anketi, k pogovoru o kulturi za »okroglo mizo« ter bo dialog o tem objavilo v eni naslednjih številok.

1. *Naši programski družbeni dokumenti omenjajo poseben pomen kulture in kulturnih dejavnosti. Ta poudarek razumemo tako, da kulture in njene rasti ni mogoče prepustiti tržni stihiji in zgolj ekonomskim zakonom, pa tudi tako, da razvoj in rast kulture ne moreta biti skrb ali celo monopol samo kulturnih ustanov (npr. založniških podjetij). Ali je ta poseben družbeni pomen in odgovornost širših družbenih skupnosti prišel po gospodarski in družbeni reformi dovolj do izraza? Ali je prišla dovolj do izraza še zlasti odgovornost republike kot nacionalne skupnosti?*

2. *Kakšen smisel in pomen ima v sedanjem trenutku kultura kot dejavnik, ki (naj) vpliva na povezovanje in medsebojno razumevanje narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti?*

3. *Ali je mogoče omejiti vprašanje odnosa med samoupravljanjem in kulturo zgolj na upeljavlanje načela dohodka in samoupravnih oblik v kulturnih ustanovah? Ali ni v ideji samoupravljanja zajeta tudi zahteva po kulturi dela, kulturi upravljanja, kulturi vedenja in ravnanja ljudi in odnosov med ljudmi na vseh ravneh družbene strukture? Ali po vašem mnenju naša sedanja prizadevanja za racionalno, rentabilno in poslovno uspešno organizacijo družbenega življenja upoštevajo to toliko, kolikor bi bilo želeli?*

4. *Zadnja leta smo lahko ugotavljali, da razvijanje kulturnih potreb precej zaostaja za razvijanjem potreb materialnega standarda. Kakšne posledice in nevarnosti skriva v sebi to protislovje — če bi se še naprej ponavljalo — za nadaljnji razvoj naše družbe, posebej še socialističnih družbenih odnosov? In kako bi ga bilo po vašem mnenju mogoče konkretno reševati?*

5. *Kako je z družbeno kritiko in še posebej z umetnostno kritiko pri nas? Mnenja so različna. Nekateri mislijo, da je kritike celo preveč in da ta preveč razširjena kritika povzroča pri ljudeh neupravičeno občutke »kritičnosti položaja«. Spet drugi govorijo o ne-*

razviti kritiki, tako družbeni kakor umetniški. Kakšno je vaše mnenje o tem?

6. Razprava o zaostajanju razvoja kulture za drugimi področji našega družbenega življenja poteka že nekaj let. Uredništvo želi s pričujočo anketo premakniti razpravljanje od ugotavljanja dejstev k iskanju konkretnih predlogov in pobud za perspektivnejše reševanje tega nedvomno izredno zapletenega sklopa vprašanj, ki posegajo v najboljčutljivejšo točko našega družbenega razvoja. Kako gledate na ta vprašanja v luči izkušenj na svojem delovnem področju in kateri so vaši predlogi, vaš prispevek h koncipiranju dolgoročnega programa kulturne politike na Slovenskem?

Franjo Dominko

izredni profesor na univerzi v Ljubljani

1. Ločim dve stvari: kultura nastaja v posamezniku in ga oblikuje v osebnost; iz konfrontacije mnenj se rodijo kriteriji in oblikuje lestvica vrednot, ki dajejo narodnemu organizmu podobo, vsebino in višji smoter. Kultura zrači in deluje samo skozi osebnosti, v tem pogledu je politična oblast v preteklosti bolj zavirala kakor pa pospeševala razvoj: ni sprejemala načela osebne odgovornosti, v pripravi in izpeljavi številnih reform, ki zadevajo kulturo, ni upoštevala stališča priznanih osebnosti, v javnem življenju jim ni dajala mesta in odgovornosti, ki jim gredo. Posledica je bila pasivizacija sposobnih, ki umejo lastne interese podrežati splošnim; prevladali so poprečni, ki vidijo samo lastni račun, ali kvečjemu interese podjetja, v katerem so zaposleni. Nadvlada poprečnih je prišla predvsem do izraza v organih samoupravljanja, in to celo na fakultetah, kjer bi jo bili najmanj pričakovali. Večina v njih na primer iz duhovne udobnosti sistematično odklanja obravnavo o vsebinskem prilagajanju študija in organizacije novim potrebam in tokovom časa. Samoupravljanje je učinkovito in ustvarjalno samo, če njegove organe sestavlja zadostno število v zgornjem smislu kulturnih osebnosti.

Druga plat vprašanja je, ali je republika v zadostni meri poskrbela za ustanove (od šol do gledališč in muzejev), kjer naj bi se razvijale kulturne dejavnosti. Moj odgovor je pritrdilen. Slovenci smo v zgodovinsko kratkem obdobju dobili celo vrsto kulturnih ustanov in celo splošni narodni referendum bi v te namene zagotovo izglasoval mnogokrat manjše

vsote. Pribiti pa moram, da ta veliki napor ni imel popolnega učinka predvsem zato, ker republika ni imela dosledne in smotrno zamišljene kulturne politike. Naj navedem le nekoliko zgledov iz svoje prakse. Napačno je bilo ustanavljati svet za znanost in ločeno od njega sklad za znanstveno dejavnost. Namesto da bi svet utrdil dolgoročni program te dejavnosti, se je omejil na zbiranje predlogov že obstoječih ustanov in naposled sebe samega degradiral na mnogo ožjo skupnost raziskovalnih ustanov s samostojnim financiranjem. Mi smo edina republika v državi, ki za takšne dejavnosti nima najvišjega organa (s tem ne trdim, da ti sveti v drugih republikah bolje delujejo). Centralna tehnična knjižnica ima za knjige in revije polovico vsote ali še manj, ki jo v ta namen uporabljajo institucije, katere so to knjižnico ustanovile. Komisija za podpiranje založniške dejavnosti je vsa leta poslovala brez lastnega dolgoročnega načrta, čeprav so nekateri njeni člani ponovno zahtevali, da bi ga pripravili. Nikoli ni resno razpravljala o načinu, kako bi postopoma prehajali k brezplačnim učbenikom za osnovne šole. Nedosledna je bila politika do naših manjšin v tujini, neodgovoren odnos do odhajanja strokovnjakov v tujino itd.

Imam vtis, da se po zadnji reformi republika celo odreka svoji funkciji, da bi koordinirala, vrednotila in pospeševala posamezna kulturna prizadevanja.

2. Odgovor je odvisen od tega, kaj si predstavljamo pod kulturo. Živel sem dolgo v prepričanju, da imata književnost in umetnost v njej pglavitni delež. To prepričanje je omajano; vtis imam, da v jugoslovanskem prostoru ni tako. Mlajši naši pisci in umetniki imajo oči uprte v idejne in literarne vidike zahoda. Njihovi svetovi se srečujejo ob Becketu in Sartru in ne ob skupnih koreninah domače kulture. Tudi množice prebirajo najraje zahodno literaturo. Zapazil sem pa — in to odkritje je bilo zame nepričakovano — da ljubitelji športa gojijo bolj pristne in neposredne stike z drugimi našimi narodi in da znajo meriti tujega športnika po njegovih dosežkih in brez nacionalnih predsodkov. Pri oblikovanju kulturnih vezi delujejo pač različni vzvodi, ki so odvisni od mesta in časa. V trenutnem jugoslovanskem svetu opravljata tudi šport in popevkarstvo lahko pomembno funkcijo vsaj v predstopnji kulture.

3. Odgovor na prvi vprašanji je jasen: v ideji samoupravljanja je zajeta ideja po kulturi dela, upravljanja, vedenja in odnosov na vseh ravneh. Toda kako naj jo uresničimo, ko ni splošno priznanih norm in meril (na primer za to, kaj je socialistično in kaj ni) in ko ni aktivnega spoštovanja do ljudi, ki jih odgovorno zastopajo? Kako v samoupravljanju

uskladiti kulturo s poslovnostjo in oboje z interesi narodne skupnosti? Kako prepričati materialno zainteresiranega člana samoupravne enote, da so trenutno potrebne žrtve, ki bi jih po mnenju nekaterih strokovnjakov s fantazijo terjal perspektivni razvoj zavoda ali podjetja? Saj so same po sebi dolgoročne perspektive zmerom nezadostno konkretne in njihova utemeljitev nestrokovnjaku večkrat nerazumna in zato nesprejemljiva. Ponovno prihajamo do sklepa, da bo samoupravljanje delovalo ustvarjalno, kadar bomo bolj izobraženi in bolj kulturni. Toda ideja je nova. Predvsem člani Zveze komunistov so imeli in imajo dolžnost, da jo poglobljajo, sproti oblikujejo in vsebinsko obogatijo ter da nastopajo kot apostoli te velike zamisli. Kako pa je bilo na primer na naši fakulteti? Govornik je utemeljeval predlog neprizadeto, brez ognja in fantazije, kakor da bi šlo za nekatere spremembe v načinu upravljanja. Zvenelo je nekako takole: poizkusimo, morda bo dobro. Meni ideja tedaj ni bila jasna. Večina se je oprijela ideje samostojnosti fakultete: sami bomo razdeljevali sredstva, sami opravljali napredovanja, brez tuje kontrole. Ni bilo govora o tem, da je samostojnost povezana z večjo osebno odgovornostjo. Apostoli tedaj niso sodelovali v diskusiji.

Ni tragično, da samoupravljanje danes še ne funkcionira smotrno, toda idejo utegne usodno kompromitirati dejstvo, da nimamo izdelane metodike, ki bi z njo sproti analizirali in izpopolnjevali že dosežene oblike, nimamo mehanizma, ob katerem naj bi se razvijali v samoupravljavce, kakršne imamo v mislih. Način delitve dohodka po delu bo v kulturnih ustanovah dosegel prav nasproten učinek. Poiskati je treba merila za oceno resnične kvalitete ljudi, medtem ko se danes upošteva predvsem samo količina ustvarjenega rutinskega dela.

4. To je pojav v svetovnem merilu in je posledica hitrega tehničnega razvoja in industrijske produkcije. Človek se vse bolj zožuje na producenta in konsumenta. S tega vidika povsod v svetu danes bolj skrbijo za njegovo zdravje in za njegovo mošnjo; dajejo kredite predvsem za manj potrebne nakupe in razglašajo enakost žensk pri zaposlitvi. Tudi mi se gibljemo v tej smeri. Toda pogledati moramo globlje v dogajanja: materialni standard ima za posledico tudi dvig kulture; z denarjem potujem in si ogledujem druge kraje, kupujem gramofonske plošče, knjige, televizor. Vse to mi ob uživanju narekuje vprašanja, na katera bi prej ne bil niti pomislil, in me usmerja na pot k višji kulturi. Nevarnosti množične tehnizacije družbe tičijo drugje: človek, ki v tej družbi dorašča in doseže višji materialni standard, teži za tem, da si lastno stanovanje opremi z vsemi udobnostmi; v njem išče miru pred zamotanim in hitro se spreminjajočim zunanjim svetom; izolira se, ne se zanima več za javne zadeve, zapira se v svoj egocen-

trizem, kar nazadnje načanja celo njegovo človečnost. Morda je zelo kulturnen, ni pa več aktivno kulturno zavzet in morebitna angažiranost drugega pri njem nima odmeva. Zaradi tega se redči splošno kulturno ozračje. Tu je nevarnost. Tehnizacija družbe napreduje čedalje hitreje, vse globlje prodira v miselnost in zavest ter utesnjuje prostor duhovnemu bitju. Bojim se, da zoper ta proces, ki bo trajal, dokler bo trajala tehniška oblika civilizacije, ni zdravila. Zelo sem skeptičen. Organizacijski ukrepi so vsi neustrezni. To smer razvoja bi mogla prelomiti samo volja človeka, ki bi jo hranilo njegovo neutešno hrepenenje po uresničitvi lastne človečnosti. Dozdeva se mi, da bi takšnemu človeku utegnila postaviti izhodne temelje družba, urejena po načelu samoupravljanja. Dosedanje pri nas ustvarjene oblike so močno popačene, zato bi poudaril, da mislim na idealno družbo samoupravljalcev kot o daljnem cilju. Človek, ki bo živel v intimni povezavi s svojim delom, ki bo znal pravično odmerjati sebi in drugim pripadajoči delež iz žetve skupnih naporov, človek ki bo z lastnim zgledom znal druge pritegniti v kroge svojih prizadevanj in v njih obujati zavest o potrebi večjega znanja in svobodnega ustvarjanja, takšen človek bo ustvaril tudi okolje, ki bo zagotovo terjalo vsebinsko polnejše življenje in bogatejše kulturno ozračje. On bo morda ustvarjalec nove civilizacije. To je seveda prej vera in upanje, ki nas ogreva v sedanjem trenutku dvomov in iskanja; znanost bo v naslednjih letih morda zagledala drugačne smeri razvoja in odkrivala nove vidike.

Vsiljuje se pa vprašanje: delujemo za dosego tega daljnega cilja dovolj resno in prizadeto? Lebdi stalno pred nami skrbno izdelani »model« samoupravljanja? Smo potegnili dovolj jasne ločnice v samoupravnih enotah med organom, ki sprejema sklepe, organom, ki jih izvršuje, in nadzornim organom, ki izdeluje kritične analize? Po tem, kar vem, je moj odgovor negativen. In nazadnje še vprašanja, na katera ne vem odgovora: ker gre za dolgotrajen proces, je mogoče preurejevati družbo v temeljno nove oblike v eni sami, in to razmeroma majhni državni enoti v svetu? V neposredni konkurenci z ekonomsko in organizacijsko močnim tujim svetom, v občutljivi fazi nastajanja in pri praktično odprtih mejah? Teče podoben proces tudi v drugih deželah socializma in v kakšnem tempu?

5. V vprašanju ste prezrli pomen osebnosti in sploh ne gre za to, ali je kritike preveč ali premalo. Poglavitno je, da je odgovorna, da sloni na temeljitem poznavanju stvari in občutek moramo imeti, da stoji za njo ves človek. Nujno je še, da se takšni kritiki tudi odgovorno odzovemo. Kritika je vrednotenje z merili, ki so lahko splošno sprejeta ali samo osebna, zato naj jo opravlja človek z utrjenimi načeli in s primerno

metodiko. Takšne kritike je pri nas premalo. Kolikor dalje sega pomen kake akcije ali izjave in kolikor večjo vlogo ima njen avtor v družbenem ali kulturnem življenju, toliko potrebnije je njihovo javno vrednotenje. Kritika je posebno pomembna pri nas kot element pri vzgoji odgovornih samoupravljalcev in bi jo morali sistematično gojiti »od zgoraj«. Očitno je, da ozračje za to še ni ugodno.

Zgled naj bi pojasnil mojo misel: nedavna javna kritika oblasti v primeru Rajakowitscha je imela vse značilnosti »konstruktivnosti«. Odgovor zveznega sekretariata za notranje zadeve je bil posplošen in nekonkreten: ne vemo, kakšne napake so ugotovili, kdo jih je zagrešil in ali je bil glavni povzročitelj kaznovan. Ni jamstva, da se kaj podobnega ne bi ponovilo, saj je ostal vtis, da je napaka nekje v sistemu. V težnji k popolnejši družbi bi moral odgovorni organ izreči javno pohvalo takšni kritiki, potrditi njeno »konstruktivnost« ter pozvati občane, naj tudi v prihodnje na ta način z njim sodelujejo.

6. Nisem mnenja, da je kultura samo eno od področij: kultura je ali pa ni na vseh področjih hkrati. Glede naporov, da ne bi zaostajali v kulturi, smo doslej nabrali nekajkušenj. Republika, kakor sem že rekel, ni imela jasno izdelane kulturne in prosvetne politike in vse kaže, da se je odrekla funkciji integratorja kulture. Strokovna društva, od katerih smo si pred nekaj leti veliko obetali, so se, če sploh še delujejo, omejila na svojo ozko stroko in interese; v najboljšem primeru širijo znanje, ne pa idej. Podobno velja za Ljudsko univerzo. Znanstvenim delavcem je pozornost večinoma polarizirana v tujino. Intelektualni delavci so z redkimi izjemami zmedeni od vpliva različnih valov, ki so iz vsega sveta pripluskali v naš majhni zaliv, ter prešibki, da bi se postavili na lastne noge. Vem pa za nekatere, ki nam njihova dela in dejanja povedo, da so znova in znova preizkušali vse naše globine, tehtali naše zmogljivosti in razmišljali o kulturni podobi našega naroda. Ne bom navajal njihovih imen, saj bi to zahtevalo nadrobnejšo utemeljitev. Toda ti govore drug mimo drugega. Kljub razlikam v mnenjih so jim izhodišča in smotri skupni, zato vem, da bi ob njihovem glasnem razmišljanju in medsebojnem merjenju rasli tudi mi vsi.

Vprašanje smotrne kulturne rasti naroda je zares izredno zapleten sklop različnih komponent. Pri nas je še težavneje zaradi nekaterih duhovnih prvin, ki so tipične za male narode in se na primer izražajo v pretirani in skoraj boleštni težnji k zelo ozki strokovnosti; to pa onemogoča medsebojne razgovore, izključuje zorenje splošnih idej in duši kulturo. Ni kraljevske poti k vse višji kulturi. Vemo pa za nekatere pogoje, ki so ji prva hrana. Poleg materialne osnove spada sem

zahteva po osebni odgovornosti in ustaljenih merilih, po katerih naj bi objektivno vrednotili ljudi in njihova dela. Znano mi je, da so nekateri naši vidni strokovnjaki odšli v tujino ne morda v želji za večjo blaginjo, temveč prav zaradi tega, ker so jih doma podrejali manj sposobnim. To spada v odmeve naše nizke kulture. Bolj stroga osebna odgovornost v vseh plasteh, vedno in povsod, več širine, več resnih in prizadetih dialogov o vprašanjih, ki jih je kritika sprožila, to so potrebe trenutka.

Tudi republika je v tem odgovorna: ona mora omogočiti in pospeševati gibanja v kulturi, in ker je politika spremenljiva in preveč navezana na potrebe dneva, menim, da bi morali ustanoviti najvišji kulturni svet kot nepolitično telo; njegovi člani bi bile vidne osebnosti, ki so izpričale ustvarjalne sposobnosti v kulturi in gospodarstvu. Svet naj bi skušal začrtati osnovne in dolgoročne smernice našega gibanja v kulturi z vsenarodnega stališča. Vem za nevarnost, da bi tako sestavljeni svet zavzel morda preveč konservativne pozicije, ker v njem verjetno ne bi prišla do veljave mnenja mlajših. Toda to se lahko prepreči in nazadnje — vsak načrt je boljši od sedanje dezorientacije, lažje bi ugotavljali, kaj ovira napredovanje, in spoznavali, kaj bi morali v naslednji fazi pri njem spreminjati. Skupnost za šolstvo, izobraževanje in raziskovalno in znanstveno delo bi delovale v duhu smernic tega sveta.

France Hočevar

podpredsednik izvršnega sveta skupščine SRS

1. Ne mislim, naj kulturo prepustimo »tržni stihiji in zgolj ekonomskim zakonom«. S tem pa še ni rečeno, da tudi v naših razmerah ne obstoji neke vrste trg kulturnih dobrin. Narobe, mislim celo, da so vprašanja takšnega trga, vprašanje ponudbe in povpraševanja, dotoka kapitala, potrošnikov, investicij še kako pomembna in pereča pri nas, pa premalo preučena, celo zapostavljena, ker smo še vedno navajeni, da se na tem področju pojavlja država s svojim kapitalom, investicijami itd. Toda očitno je, da na stari način ne gre več naprej, in tu morajo tako kulturne institucije same kakor tudi družba iskati novih rešitev in razmišljati v novih kategorijah.

Drugo je vprašanje odnosa do kulture in odgovornosti družbe za kulturo na vseh ravneh, posebno pa na republiški nacionalni ravni. Glede tega mislim, da razna dezintegracijska stališča in pojavi v naši družbi prispevajo k predstavi, kot da kultura ni organski del življenja, naporov, stremljenj in dosežkov v naši družbi, kot da je lahko pred vrati in pride v nacionalno in gospodarsko hišo le, kolikor ostaja v njej še prostora za goste. S takimi enostranskimi in primitivnimi pojmovanji pa je treba pomesti ne samo v interesu kulture, marveč predvsem v interesu našega človeka, ki v sebi integrira gospodarske in kulturne dobrine, da postane osebnost in dorasel vlogi samoupravljavca.

V kulturnih stvaritvah odseva ustvarjalnost in moč kake družbe, to se pravi tisto, kar bo ostalo za nami in kar že sedaj lahko rabi kot merilo časa in prostora za vse naše sedanje početje.

2. Iz izkušenj vemo, da kulturne stvaritve ne poznajo ne časovnih ne prostorskih meja in pregrad. Če se kdaj in kje takšne meje in pregrade umetno postavljajo, jih je treba rušiti. Kultura ima prvenstveno in vedno pozitivno vlogo pri spoznavanju in sožitju narodov in povsem razumljivo je, da to še celo velja za odnose med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji. Toda brez ozira na to, čeprav je vse to tako jasno in enostavno, stanje vendar ni zadovoljivo, ni opaziti vneme in prevelike dejavnosti z nobene strani, tudi z naše ne.

3. V naslednjem obdobju bomo morali bolj natančno določiti vlogo, mesto in obseg samoupravljanja v posameznih kulturnih ustanovah. Pripravljamo namreč teze za republiški zakon o financiranju kulturnih dejavnosti, pri čemer bomo morali izrabiti tudi vse dosedanje izkušnje, ki vsekakor niso samo pozitivne.

4. Trditev, da ljudje ne čutijo več potrebe po kulturnih dobrinah in da dajejo prednost drugim užitek in zadovoljevanju materialnih potreb, so za sedaj precej pavšalne in ne upoštevajo dovolj dejstva, da se zelo hitro spreminjajo način življenja, navade pa tudi kulturne potrebe ljudi. Nekatere kulturne dobrine res manj privlačijo ljudi kot nekdanj, zato pa druge bolj.

Mislim pa, da bodo morale tudi kulturne ustanove bolj upoštevati spremembe v navadah, okusu in potrebah ljudi. Predvsem pa tudi na našega človeka čedalje bolj delujejo moda, reklame ipd., kar narekuje kulturnim ustanovam večjo mobilnost in napor, da pritegnejo potrošnika.

5. Prav imate, da kritika del naših ljudi še vedno moti in da pod takšnim vtisom kaj hitro sklepajo o »kritičnosti položaja« ali pa, kar se po mojem mnenju še večkrat zgodi: na-

tegnejo majhne ali nepomembne izjave, dogodke na nacionalne dimenzije, potem so pa zopet zbegani, ko te splahnijo.

Po mojem mnenju nam kritika premalo utira pota naprej, premalo nas priganja, da opuščamo preživele predstave, stališča ipd., premalo nas povezuje s širšimi sodobnimi tokovi. Vse to je njena prvenstvena naloga in ne samo, da slika črno to, o čemer smo že vsi prepričani, da je slabo, kar pa kritika pri nas predvsem počenja in zato pogosto hodi za časom.

6. Predvsem moramo določiti, kaj naj bo vsebina kulturne politike, ali morda odločanje o tem, kaj naj živi in kaj naj umre? Takšen enostaven pristop bi se kaj kmalu sprevrgel v mrtvaški zvon. Kultura kakega naroda je najžlahtnejši sad njegovega ustvarjanja, stremljenja, prizadevanja, celo samoodpovedovanja, najbolj avtentični odsev kakega časa, kake družbe. Pazimo torej, da naš obraz ne bo grši, kot je naša podstat. Zato mora biti kulturna politika v bistvu usmerjena k vzponu kulture, k stimuliranju kvalitete, k spodbujanju usvarjanja in delovanja predvsem onih posameznikov in ustanov, ki največ prispevajo k rasti in ravni kulture našega naroda. Pregledati moramo torej vse, kar imamo, in ugotoviti to, česar nimamo. Sistematično skozi leta moramo zboljševati pogoje za delo kulturnim ustanovam. Obenem pa moramo spraviti v red vse tiste nesmotrnosti na tem področju, ki pomenijo razsipanje ne samo družbenih sredstev, ampak tudi ustvarjalnih sil, vse tisto, kar večkrat pomeni kvazikulturo, ki pa ravno tako porablja denar.

France Jamnik

režiser SNG

Globoko se strinjam z vašim prvim stavkom v 6. vprašanju: »Razprava o zaostajanju razvoja kulture za drugimi področji našega družbenega življenja poteka že nekaj let.« Lepo in vljudno ste formulirali to ugotovitev, pa je kljub temu grozljiva, ker kaže na neko vztrajno nepremičnost in ponavljanje. Nedvomno je res — in sam sem bil v raznih organizacijah in forumih temu priča — da že leta in leta vedno spet vemo in neštetokrat ugotavljamo pa spet ponavljamo ugotovljeno, znova analiziramo, pa še enkrat »prediskutiramo«, nato vnovič anketiramo, razpravljamo, iz slovenščine preva-

jamo v slovenščino pa spet nazaj in znova ugotavljamo že »nekaj let« — današnje stanje. In to na neštetih in neskončnih sejah pa konferencah, na posvetih pa občnih zborih strokovnih društev, sindikatov, v predkongresnih razpravah, v govorih ob kulturnih praznikih — tja do komičnih zapiskov v tisku (resnem) in žalostnih v humorističnem. Vse skupaj pa postaja za nekatere že rahlo utrudljivo in dolgočasno.

Zato predlagam, da ne zavrtimo te žalostne lajne še enkrat, ampak da zberemo vse to, kar je že pametnega napisano v referatih, poročilih, razpravah, gradivu o tej zadevi »zadnja leta« (začetek vašega 4. vprašanja), ugotovimo, ali je to v skladu z »naši(mi) programski(mi) družbeni(mi) dokumenti (brez mi)« — (začetek vašega 1. vprašanja) in nato nekaj stvarnega tudi — naredimo.

Neštetokrat smo že ugotovili, kako je in kako bi moralo biti. Prepričan sem, da vemo, kako bi moralo biti — v skladu z načeli, programi, deklaracijami, v skladu z naravnim razvojem naše kulturne tradicije. Dokler se pogovarjamo načelno, bi seveda težko našli pametne ljudi, ki bi se s temi načeli ne strinjali. Problem se pojavi predvsem takrat, ko je treba ta načelna soglasja uresničiti. Najbrž bo treba kaj spremeniti; zato, da ne bo tako, kot ugotavljamo, da je slabo, ampak da bo tako, kot sodimo, da bo bolje. Ne bodimo šolarde in ne bojmo se spremeniti stvari, o katerih vemo, da niso dobre. Seveda so tudi taki, ki se načelno strinjajo, obenem pa držijo figo v žepu, v praksi (ali na tihem pri sebi) pa mislijo, da je tako, kot je, dobro pač že zato, ker tako je in ker najbrž ne more biti drugače. Nekateri pravijo temu tudi »v okviru danih možnosti«. Kot da so možnosti dane za večno in nespremenljive.

Tako se na eni strani oglašajo tožilniki, ki kar naprej platonično vzdihujejo in tožijo, na drugi pa tolázniki, ki v vsakem primeru znajo ugotoviti in zagotoviti, da je vse v najlepšem redu.

Seveda, dokler vrtimo in obračamo problem kulture v dobro izoliranem folklornem kulturnem lončku, se ne moremo nadejati kakih stvarnih uspehov. Tu probleme samo preobračamo in mešamo na diskuterski, polprivatniški površini. Prepričan sem, da je kultura in njena funkcija v družbi idejen, političen, družben, moralen, nacionalen, ekonomski itd. problem in ga moremo samo v tem celotnem kompleksu in globini tudi reševati. Sploh pa kultura ni osamljen in izjemen problem, temveč je sestavni del kompleksa celotne duhovne sfere: tako tudi znanost, šolstvo, vzgoja, zdravstvo itd.

Res je, da družba ne more »delati« in »naročati« ali »planirati« genijev, talentov, umetnikov — lahko pa ustvarjamo in spreminjamo možnosti za umetniško tvornost, spremi-

njamo miselnost o njeni funkciji v družbi in pogoje zanjo in odnose do nje in v njej, možnosti za širši ali ožji krog uživalcev kulturnih dosežkov itd. itd.

Vemo, da kultura niso samo kulturne ustanove in kulturne dejavnosti, ampak tudi druga stran, partner, ki potrebuje ali ne potrebuje kulture, ki mu vzgajamo potrebe po kulturi ali nekulturi, ki ima ali nima možnosti, da jo doseže in uživa.

Kako varljiva je tako imenovana družbena »nevtralnost«, njeno »nevmešavanje«, ko svobodno daje možnosti kulturi, da se uveljavi na trgu. Ko za mali novc ponujamo šund, kvaliteto pa za drag denar, ali s tem ne favoriziramo šunda, ali nismo v svoji »objektivnosti« — pristranski? Posebno še, ko vemo, da ta »dilema« pritiska pretežno na mladega ali kulturno še neosveščenega ali nekritičnega človeka. Ali se res tak človek svobodno odloča? Ali to ni prisila v neki obliki? Kako naj dostojno imenujemo to, kar pogosto vidimo na velikih ekranih, kar včasih družbena ustanova pošilja na dom na male ekrane in na sobne zvočnike? Ali so taki primeri izrazite plaže kaj boljši, če se izgovarjamo, da ljudje to želijo (baje)? Se kdaj vprašamo, kdo to želi (če želi) in zakaj?

Napredne družbe so zainteresirane na telesnem zdravju državljanov, zato se borijo proti alkoholizmu, proti kriminalu, za strokovno zdravstvo, proti kolomonovemu žegnu in vrazam, proti epidemijam, proti tihotapcem opija, hašiša, marihuane itd. Bi bilo hudo nedemokratično, če bi kdaj stopili na prste tihotapcem šunda, slaboumnosti in gangsterizma — v prid tistim, ki so še premalo odporni proti tem mamilom?

Kar zadeva kritiko — predvsem gledališko — so z njo težave. Prav zabavno je, kako si npr. ob isti predstavi v popolnoma strokovnih stvareh dva kritika diametralno nasprotujeta. Želeti bi bilo, da bi vsaj nekatere elemente gledališča morali poznati tudi kritiki! Še bolj nerodno za kritiko pa je, če je trmoglavo v trajnem nesporazumu celo z občinstvom: mnogi se zanesljivo ravnaajo po tem vodilu: če ta in ta kritik odkloni delo ali uprizoritev, si je stvar vsekakor vredno ogledati, in tudi narobe! Tako je na tem področju pri nas dovolj zabave. Mnogo tega gre seveda na račun naših še vedno majhnih in ozkih razmer. V večjih kulturnih središčih, kjer isto stvaritev ocenjuje več kritikov, so stvari resnejše, se mnenja čisteje izkristalizirajo in končna kritična podoba je celovitejša. Kritika pri nas ni preostra, marveč preozka; ni preveč zahtevna, temveč premalo strokovna; nikakor je ni preveč, temveč premalo. Dvoje mnenj v dnevnem časopisju je vsekakor premalo in dobiva monopolističen nadih. Zato predlagam, naj bi redakcije o gledaliških predstavah (pa tudi o drugih kulturnih dogodkih) uvedle tisti način, ki ga je »Delo« nekajkrat

že uspešno uporabilo ob premierah slovenskih filmov: istočasna objava in konfrontacija več kritičnih mnenj. — Tak način bi bil vsekakor koristnejši za današnjo in za našo rabo.

Med družbeno in umetnostno kritiko pa je razlika vsekakor tudi v tem, da umetnostna kritizira delo, ki je vsem javno »na ogled« postavljeno, da so avtorji dela vedno javno znani in podpisani, pa zato tudi imensko, osebno, javno ocenjeni — kar za ono drugo ne velja vedno, bilo bi pa koristno — prav tako za današnjo in za našo rabo, naj živi kritika! Amen!

Upošteval sem vaš prijazni namig, da mi ni treba odgovoriti na vsa vprašanja. Zato in za povabilo sploh se vam zahvaljujem.

Rado Jan

direktor gimnazije v Škofji Loki

1. Temeljni akti (ustava, program ZKJ, dokumenti OZN) so nedvomno potencialna pravna in moralna osnova za urejanje kulturnih vprašanj v naši družbi. Toda vse dotlej, dokler vsebina teh aktov ne bo uresničena, bo ostalo vprašanje slovenske kulturne politike nerešeno. Resnica je, da danes nihče ne ve in ne pozna dejanskih slovenskih kulturnih potreb, ker jih »trg« kaže v popačeni luči, kakor je hkrati tudi res, da v določenem smislu odpira in utemeljuje strukturo naših kulturnih potreb. Gre za to, kaj naša dužba na sedanji stopnji svojega razvoja imperativno potrebuje, kdo naj bo tisti, ki bo razvozlal, kaj naše resnične kulturne potrebe so, zakaj kulturna politika, ki je zunaj domene stvarnih potreb in možnosti (kdo ve, kakšne so naše dejanske možnosti?), ne more obroditi pravega sadu, prav tako pa zastavljenega vprašanja ne more rešiti država in njen aparat, kot si to marsikdo želi, pa tudi ne posamezniki in skupine. Razrešitev je bržčas v sredini med skrajnostma.

Temeljni odnosi v slovenskih gmotnih in duhovnih potrebah so se nedvomno spremenili. Dokler smo bili Slovenci v državnopravnem smislu nesvoboden narod, je bilo kaj lahko zastavljati smoter kulturne politike. Danes pa je sistem nacionalnih kulturnih ustanov domala zgrajen, in to od osnovnega šolstva do univerze, od knjižnic na terenu do univerzitetne knjižnice, od ljudske glasbe do filharmonije in akademije za glasbo itd. Za vsa področja bi lahko navedli takšno

analogijo, toda prav zdaj, ko so neposredni kulturnopolitični cilji doseženi, nenadoma ugotavljamo, da z našo kulturo ne gre in ne gre. Vse to nas še tembolj prepričuje, da sta sistem slovenskih kulturnih institucij in institucionalna kultura v nekakšni krizi, ki je hkrati spričo razklanosti slovenske kulture tudi duhovne narave. (Slovenska kultura je bila v preteklosti neprimerno bolj homogena, kot je danes, ko se v njej izražajo številna docela nasprotujoča si hotenja.)

Te nasprotujoče si težnje se ne izražajo tolikanj v območju stilnih iskanj (saj so le-ta sestavni del iskateljskega napora!), marveč že v temeljnih nesporazumih, kaj kultura je. Nekako v navadi je, da s kulturo razumemo le umetnostno kulturo, ne pa hkrati tudi sistema vzgoje, izobraževanja, znanstvenega raziskovanja, filozofije in politike ter obenem tudi civilizacijskih vzrokov gmotno-proizvodne vidike, ki postajajo čedalje bolj in bolj usodno povezani s smislom in obstojem nacionalne kulture vsakega naroda in posebej malega naroda. Skratka, mnenja sem, da sodi v kulturo v najširjem smislu tudi način prebivanja in proizvajanja, saj je danes več kot jasno, da bo lahko razvijal nacionalno kulturo le tisti, kdor si bo v proizvodnih območjih zagotavljal gmotno eksistenco za svoj specifični (npr. slovenski) duhovni obstoj. Smo v času tehnične kulture in civilizacije. Civilizacijski procesi, ki so zajeli Slovence v zadnjih desetletjih, spreminjajo odnos do kulturnega izročila in kulturnih vrednot sploh. Mati, ki dela v tovarni, bolj potrebuje pralni stroj in otroško varstveno ustanovo kakor pa umetniško sliko in knjigo. Ali je ta mati zato že nekulturna, ker bi si rada zagotovila čas za bolj človeški in manj garaški način življenja!? Prav tako je tudi z delavci. Ti naj bi bili potrošniki civilizacijskih dobrin ter estetskih in kulturnih vrednot. Ali se lahko hudujemo nad delavcem, ki bolj skrbi, kam bo dal svojo družino (na planem je ne more organizirati), kot, denimo, za klasično kulturno potrošnjo. Res pa je, da je krog ljudi, ki bi lahko bili in ki so potencialni potrošniki kulturnih vrednot, vsak dan večji, vendar se bojim, da ostaja ta krog notranje mrtev in teh vrednot ne potrebuje; če pa seže po njih, stori to bolj iz snobizma kot zaradi resničnega odnosa, boječ se, da ne bi sodil v »kulturno družbo«. Ironija je, da bi tisti, ki denarja nimajo, radi kupovali knjige, slike itd., nekaterim pa, ki ga imajo, kultura ne pomeni kaj prida.

Vprašanje strukture kulturnih potreb je zatorej od sile pomembno, če naj naravnamo receptorje slovenske kulturne politike tako, da bo vsak Slovenec, ne glede na način svojega prebivanja v kulturnem prostoru, fungiral ustrezno svojim potrebam in možnostim. V vsakem primeru pa: bodisi da bi prepustili kulturo tržni stihiji, bodisi upravnemu ure-

janju z vrha, nekaj bi bilo narobe. Gre za dolgoročno združevanje interesov med pisatelji, založbami in bralci, med potrebami ekonomskega razvoja ter šolo in družbo, med znanostjo in proizvodnjo, med umetniki—založniki in polaščevalci kulturnih vrednot. Ker gre v kulturnih prizadevanjih za vprašanja splošnega interesa, bi kazalo — to je najmanj, kar moramo storiti — zagotoviti večji neposredni vpliv interesnih struktur na kulturno politiko na vseh področjih človekovega ustvarjanja. Če bi se takšen neposredni vpliv bolj uveljavil, potem bi marsikaj, kar danes izide, je uprizorjeno ali samo vedri in oblači v našem življenju, ne imelo več svojega mesta, ki ga nemalokrat omogočajo le privilegiji, ne pa dejanska ljudska potreba. Klasičen primer je roman Toneta Svetine — UKANA. Pravijo (prav bi bilo, da bi povedali odkrito in naglas!), da nam partizanščine ni treba — ljudje pa so zajetni roman s tisoč in več stranmi že pokupili! (Če berejo stripe, se nihče ne razburja!) Ali niso to očitne kulturne potrebe? Ljudje iščejo I. del, pa ga ne morejo nikjer dobiti; kaj zares ne gre, da bi tiskali na Slovenskem roman v 15.000 izvodih in ga vrhu vsega še razprodali? Kaj bomo pa potem s skladišči in kaj bodo v Vevčah, če jim nihče ne bo pripe-ljal knjig! Primer, najsi je tudi osamljen, nam marsikaj pove. In če bi se naše založbe aktivno prilagodile potrebam ljudi ter šle s svojo knjigo do vseh potrošnikov, bi lahko domala vse knjige tiskali v dvakrat večjih nakladah; ker pa se obračajo akviziterji povečini na šole, knjižnice in družbene organizacije in uredništvo, je razumljivo, da ostajajo knjige neprodane in da so vsak dan dražje.

Podobno je s strokovnim šolstvom. Pravimo, da bi radi reformo, da je treba spremeniti kadrovsko strukturo zaposlenih. Tudi starši in mladina pritiskajo v strokovne šole, mi pa odpiramo nove gimnazije, da bo na univerzi še večja gneča. In na univerzi — vse mogoče smo zgradili, tistega, kar bi najbolj potrebovali: strojne fakultete, da bi si zagotovili ključne kadre za strojno industrijo — pa ne. Po vaseh stoje mogočni zadružni domovi, po hribih sezidane šole, tam pa, kjer otroci so, šol ni oziroma jih je premalo. Vsa ta protislovja razodevajo, da potrebujemo nacionalni program tako gospodarskega kot kulturnega razvoja za prihodnja desetletja.

2. V medsebojnem sodelovanju (kultura in kulturna menjava najbolj zbližujeta ljudi nasploh, ne le naše narode!) bi morali preiti k načelu recipročnosti. Jugoslovanska merila bi zagotovila večjo stopnjo kritičnosti. Tisto, kar zares nekaj pomeni, bi lahko postalo last vseh, kar je nično in se lahko šopiri v provincialnih okvirih, bi se nujno umaknilo kakovosti. Gre za oblikovanje programa medsebojnega sodelovanja in obveznosti na osnovi recipročnosti in obojestrans-

skih interesov. Seve sem odločno zoper kulturno jugoslovanstvo, s tem pa za kulturno Jugoslavijo, ki bo kulturna lahko postala le, če bo vsak narod zase lahko razvil svojo posebno naravo. Nedvomno pa bi lahko marsikak problem spričo naše prostorske in gmotne ter številčne majhnosti rešili v skupno korist vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, to pa, seve, na področjih, ki ne krnijo avtonomnosti in samobitnosti slovenskega ali kakega drugega naroda v Jugoslaviji. Zlasti na znanstvenem področju bi bilo takšno kulturno sodelovanje nadvse potrebno, saj bomo sicer kmalu hudo zaostali za svetom. Nikakor pa ni moč pričakovati, da bodo mali narodički kos organizaciji in financiranju raziskovalnega dela, ki mu niti klasična zahodna ljudstva spričo tako naglih sprememb v tehnologiji in visokih stroškov raziskovanja niso kos. Skratka: tudi na znanstvenem (zlasti naravoslovno-tehničnem) področju bi bila potrebna nacionalna družbena delitev dela oziroma združevanje; potem bi morebiti marsikak naš talent lahko še ostal doma! Če se ne bomo otresli pomislekov (le-ti so predvsem lokalistično-nacionalistične narave, očitek pa zadeva vse, ne le nas same!), bomo to še v tem stoletju drago plačali. Pobud v tej smeri pa malone ni, ker, brž ko se prestopiš, »stopiš kakemu narodnemu idealu na kurje oko« ali pa soji za bregom kdo, ki bi rad dosegel čisto kaj drugega kot sodelovanje in združevanje. »Nacionalnost je skupa« — toda ta ugotovitev naj velja za vse, ne le za najmlajše brate. Kulturno sodelovanje naj odpira pota ekonomskemu sodelovanju, temelječemu na skupnih in obojestranskih socialističnih interesih.

3. Vprašanje je kar odveč. Nobenega napredka ni in ne more biti brez ustrezne kulture odnosov med ljudmi. Kultura in samoupravljanje sta drug drugemu pogoj. Tudi samoupravljanje je predvsem stopnja, in sicer višja stopnja socialne kulture.

4. Vprašanje skriva v sebi protislovje. Če je kulturna produkcija zrasla iz dejanskih potreb, potem je ta skrb odveč. Če pa gre kulturna ustvarjalnost mimo družbenih (skupnih) in individualnih ter posebnih (grupnih) potreb, potem je jasno, da moramo govoriti o »zaostajanju«. Čas je že zdavnaj pokazal, da je tudi v območju znanosti potrebna koncentracija (zahodni svet je pravzaprav produkt te koncentracije!), pri nas pa še vedno stopicamo na mestu in podoba je, kot bi ne vedeli, kaj pravzaprav hočemo. Praksa je prav tako pokazala, da se pomen osrednjih institucij nacionalne kulture veča, če te institucije približaš ljudem. Reči hočem, da bi tudi takšno mesto, kot je Loka, napolnilo dve predstavi ljubljanske Drame, če bi le-ta prišla v Loko — verjetno bi bilo tako v vseh takšnih in podobnih krajih. Nedvomno pa

je, da Loka nikdar ne bo imela lastnega poklicnega gledališča, in zakaj naj bi ga tudi imela, ko je vendar Ljubljana pred nosom. Za osrednjo hišo skrbimo, da bo lahko izvajala nacionalno kulturno funkcijo in ne le ljubljansko! Podobno bo bržčas s Filharmonijo, Opero, Narodno in Moderno galerijo in drugimi osrednjimi kulturnimi organizmi. Uresničimo to misel ob 100-letnici Dramatičnega društva!

Občinskih kultur, kot bi jih nekateri radi imeli, ni. Lahko pa je tudi v občinskih središčih doseči uspehe, ki dosegaajo splošno nacionalni in splošno človeški pomen in veljavo. V tem smislu se je tudi naše mesto že večkrat odrezalo in bržčas še prenekatero drugo.

Tudi knjig bi moralo biti vsekakor več v javnih knjižnicah, da bi knjiga postala in ostala še naprej dejavnik nacionalne kulturnopolitične integracije. Občutek imam, da bi celotna nacionalna kulturna stavba morala temeljiti na dveh postavkah: na šoli in javni knjižnici, ki bi prejemala obvezne izvode slovenskih knjižnih naklad. Prenekatera knjižnica pri nas je prenehala z delom zato, ker ne more obračati knjižnega fonda. Ob občinske javne knjižnice bi kazalo nasloniti sistem potujočih knjižnic. Če je samoupravljanju pogoj kultura — potem je to poleg televizije in radia najboljši način ne le za ohranjanje in kultiviranje jezika, marveč tudi za osveščanje ljudi. Sodim, da bi financiranje knjižnic bilo bolj primerno kot subvencije za natis knjig. Pri tem, seve, izvzemam znanstveno literaturo in filozofijo, edicije nacionalne kulture, kot so leksikoni in slovarji, enciklopedije.

Kulturno nazadovanje je bržčas tudi navidezno. Danes veliko več ljudi živi v stiku s svetom in problemi sveta kot v preteklosti, čeprav so oblike duhovne integracije spričo sredstev, ki so na voljo, drugačne. Izboljšajmo program nacionalne televizije in zagotovimo vsaj to, da bodo filmi opremljeni s slovenskimi napisi. Mnenja sem tudi, da dosedanji stil življenja delavcu sploh ni omogočil kulturnega udejstvovanja. Zelo rad bi poznal tistega, ki bi hodil zvečer v Dramo ali v klub, v Opero, na koncert, pa vstajal ob petih zjutraj ali še prej, kot to dela večina naših delavcev — vozačev. Kulturno življenje se je zato preneslo v stanovanje. Morebiti — vsaj utegne biti tako — bo spremenjeni življenjski stil spremenil tudi odnos do kulturnega življenja. V mnogih industrijskih krajih so izmene odpravile večerno ljubiteljsko udejstvovanje. Če dodamo h gornji ugotovitvi še spoznanje, da osrednje kulturne hiše tu niso navzoče, se zdi, kot da je kultura odšla iz našega življenja in se je skrčila zgolj na množična občila in obiskovanje verskih obredov. Ljudje industrijske civilizacije so bolj lačni sočlovečnosti, kot bi kdo utegnil misliti.

Okrepimo zatorej naše poklicne kulturne ustanove, ki naj bodo zares nacionalne po vsebini in učinku svojega dela, ne pa zato, ker so v Ljubljani; s tem bodo rešeni tako problemi teh ustanov kot tudi problemi zadovoljevanja kulturnih potreb Slovencev (ne Ljubljančanov!). Tudi okus množic bi lahko zboljšali le na ta način. Kar sem zapisal, velja v prav takšni meri za mariborske, celjske, kranjske in koprške in druge ustanove. Če ne bomo ujeli stika z ljudmi, bomo postali družba brez vesti, brez ogledala svojih zablod in zmot. Za zdaj ne poznamo nič bolj žlahtnega, izvirajočega iz človeka za človeka, kot je umetnina.

5. Z umetniško kritiko še kar gre. Ta je vsaj konkretna in glede na škodo, ki jo lahko povzroči slaboumno pisanje ali drugo ustvarjanje, premalo stroga, čeprav se rada loteva istih pojavov z različnimi merili, če gre za različne ljudi; lahko bi rekli, da je precej skupinsko pobarvana. To pa je tudi zato, ker, kot smo že povedali, slovensko kulturno življenje notranje ni več tako homogeno in istosmerno, kot je bilo v preteklih dobah, ko glede na politične razlike v gledanjih le ni bilo ostrih svetovnonazorskih razkolov in spopadov. Vse to pa priča, da je slovenski narodni kolektiv notranje veliko bolj diferenciran, kot je bil v obdobjih pred revolucijo ali takoj po njej.

Z družbeno kritiko smo na slabšem. Anonimna je in nekonkretna. Obsoja pojave ne pa ljudi. Odkupčajoča je in prizanesljiva. Ne vem, ali si jo glede na čas in kraj lahko privoščimo. Bolje bi bilo imenovati stvari s pravim imenom, saj bi potem marsikdo, ki ne izpolnjuje zahtev zaupanega mu družbenega dela ali dolžnosti, ne silil tja, kamor po svojih sposobnostih ne spada, ljudje pa, ki so zares voljni delati in ustvarjati novo, bi se lahko uveljavljali hitreje in v dobro nas vseh.

Predvsem pa pogrešamo bolj celostne kritike tako umetniške kot družbene. Ta pomanjkljivost prihaja iz narave šol, ki jim kritiki pripadajo. Potrebujemo kritiko, ki bo sociološko zasnovana, filozofsko poglobljena in strokovno utemeljena. Kritika naj ima poleg vloge razsojevalca še vlogo posrednika. Včasih imam občutek, da nekateri pri nas pišejo in kritizirajo samo za interno uporabo skupine, da komunikativnosti sploh ne pripisujemo nobenega pomena več. V takšnem ozračju pa je jasno kot beli dan, da se bodo množice poprečnih bralcev, gledalcev, poslušalcev obrnile od umetnosti k področjem, kjer bodo lahko potešile manjvrednostne občutke, ki jim jih takšno posredovanje vzbuja. Saj dandanašnji še šolan človek razumnik — humanist komajda razume, kaj mu je hotel tak sobesednik povedati in sporočiti. Seve pa v dveh, treh stavkih ni moč odgovoriti na vprašanje,

ki terja poglobljeno študijsko analizo. Kritikov, skratka, ne manjka — manjka pa nam ljudi, ki bi kritično misel preoblikovali v družbeno kulturno, politično, gospodarsko akcijo in ki bi bili zares kritični.

6. Otresimo se vulgarnega materializma v vrednotenju kulturnega fenomena. Dajmo besedo tistim, ki so iskreno zainteresirani, da bi se premaknilo naprej. Predvsem pa ne dopuščajmo, da bi se še bolj razvrednotilo družbeno vzgojno delo. Učitelj naj ima v družbi mesto, ki mu gre. Marsikaj bi lahko počakalo še kakšno leto, če smo čakali tisoč let. Nevzgojenih otrok in mladine ne bo vzgojil nihče več, tudi če bi jutri imeli denar. Za nobeno ceno ne smemo dopustiti popolne komercializacije duhovnega dela. Kar je zares kvalitetno, naj uživa tudi družbeno podporo, kar je zanič, naj propade. Opraviti je treba selekcijo vsega obstoječega in vnovič preveriti utemeljenost obstoja vsake institucije posebej in vseh skupaj. Verjetno nimamo zadosti denarja — preveč ga nikoli ne bo; če bi ga pametno trošili in če bi ga tistim, ki duhovne vrednote ustvarjajo, pripadlo vsaj toliko kakor uradnikom, ki z njimi kupčujejo, bi se marsikaj premaknilo. Vsi, ki jim je kulturna politika ali razumništvo poklicno opravilo, naj bi kdaj pa kdaj prebrali Cankarjeve »Tujce« in njegov spis o slovenskem ljudstvu in slovenski kulturi; morebiti jim potem tudi umetnost ne bo tako tuja.

Potrebujemo nacionalni kulturni program kot integralni del nacionalnega gospodarskega programa. Program naj temelji na imanentnih potrebah nadaljnjega ekonomskega razvoja, tako da bo kulturni razvoj lahko omogočal gospodarskega, gospodarski pa kulturnega. Ta program mora postaviti Slovence v razmerje do nas samih in do sveta, do Evrope in, razumljivo, tudi do sosedov v mejah Jugoslavije. Pri ustvarjanju programa naj sodelujejo vsi ljudje, ki kaj vedo, kaj znajo in so dobre volje.

Mitja Mejak

književnik in publicist

Mislim, da bi bilo treba to anketo pričeti z vašim zadnjim vprašanjem; le-to namreč najprej ugotavlja, da razprava o zaostajanju razvoja kulture za drugimi področji poteka že nekaj let. Da je to res, je dokaz vaša anketa, saj ste začutili (tako kot čutimo vsi, ki delamo na kulturnem področju), da

stvari ne tečejo tako, kot bi morale, in da se vrtimo že precej časa v začaranem krogu. In bojim se, da tudi sedanje prizadevanje tako uredništva kot sodelavcev v anketi ne more bistveno premakniti stvari s tiste točke, ki jo mi vsi že dolgo časa dobro poznamo in o kateri smo se pravzaprav že vse pogovorili. Dejstvo je namreč, da predlogi — pametni in manj pametni — o tem, kaj vse bi morali storiti za našo kulturo in — podčrtujem — tudi kulturnost, obstajajo; da teh predlogov nikakor ni malo, da pa je pravzaprav edina nesreča v tem, ker niso uresničeni. Dokler ne bi rešili vsaj nekaj teh predlogov, tistih najboljših, po mojem nima smisla stvari ponavljati niti dodajati novih. Vprašujem pa se, ali se je npr. v zadnjih nekaj letih kaj bistveno premaknilo vprašanje skupne nacionalne odgovornosti za slovensko kulturo, torej vprašanje, ki je vsaj zame bistvenega pomena in o katerem najbrž niti ni kdove kako mnogo različnih mnenj? Ali se je bistveno razrešilo vprašanje moralne stimulacije kulturnega področja? Ali se je vsaj nekoliko načelo v praksi vprašanje racionalizacije slovenskega kulturnega razvoja? Vsa ta vprašanja so bila v anketah, na sestankih, s kongresnih tribun in iz simpozijjskih klopi že nič kolikokrat zastavljena in so bili dani tudi predlogi, toda kaj bistveno dlje od tega vendarle nismo prišli. Zato se mi po vsem tem zdi umesten zgolj en predlog: da bi vendarle poskusili iz celotnega kulturnega kompleksa izluščiti vprašanje, ki je najusodnejše, in da bi to vprašanje pričeli tudi z vsemi močmi reševati. In vsaj zame je to usodno vprašanje ponovna integracija slovenske kulture.

Dejstvo je namreč, da zaradi neke pretekle napake, ki pa se je zdaj ne upamo popraviti, slovenska kultura životari razdrobljena, predana milosti in nemilosti občinskih proračunov in obsojena na klečeplazenje pred surovimi zakoni tržne stihije in ekonomskega računa. Dejstvo je tudi, da vse to vpliva na kulturno zavest, ki pogosto ne vidi dlje od svojega komunalnega ali institucijskega plota in tako postaja vse bolj malenkostna in provincialna. Sami ste omenili stanje na našem založniškem trgu: proti sleherni logiki smotrnega kulturnega razvoja se dandanes slovenske založbe ne morejo med seboj dogovoriti o razdelitvi bremen založniškega programa, o koordinaciji načrtov in pod., torej o stvareh, ki bi bile, če bi jih gledali z vidika enotnega nacionalnega kulturnega koncepta, popolnoma normalne. Ali zadeva z latentno materialno stisko slovenskih gledališč: v družbi, ki bi imela jasno kulturno zavest o celovitosti slovenske kulture nikakor ne bi moglo priti do tega, da bi celjsko gledališče reševala neka tovarna alkoholnih pijač. Ko poudarjam prepotrebno integracijo slovenske kulture, se niti najmanj ne bojim očitkov

etatističnih namer; zakaj če etatizem pomeni v bistvu oviro in omejevanje ustvarjalne kulturne svobode, potem demokrati-zacija, se pravi samoupravljanje, ne sme pomeniti stihije, ki je spet zgolj ovira in omejevanje.

To pa je drugo vprašanje, ki se mi zdi za nadaljnji kulturni razvoj najpomembnejše: samoupravljanje v najglobljem bistvu pomeni svobodo in kaj bolj kot kulturno ustvarjanje takšno svobodo potrebuje in zahteva. Iluzorno bi bilo torej samo pomisliti, da bi samoupravljanje lahko bilo ovira kulturnega hotenja; nasprotno, tako, kot je načelno zastavljeno, je edino možna akcijska oblika takšnega hotenja. Toda ali je bilo v praksi samoupravljanje res vselej tako uresničeno? Z drugih področij mehanično prenesene oblike samoupravne-ga sistema, napačno tolmačenje samoupravnih pravic kot neke vrste anarhizma, nepotrebna formalna zapletenost sa-moupravnega mehanizma — vse to je pogosto v kulturni praksi pomenilo oviro in omejevanje ustvarjalne kulturne svobode. Primera najbrž ni najboljša, toda nekoliko le ilu-strira to trditev: v simfoničnem orkestu ne more biti samo-upravljalnega odločanja o tem, ali bodo prve violine nastopi-le v violinskem koncertu ali ne. Resnica pa pogosto ni daleč od te absurdne situacije; če npr. neki založniški program na-rekuje predvsem komercialna služba in če sta pri vsem tem redakcijski strokovni kolegij in založniški svet kot družbeni organizem zgolj nevplivna člena nekega zahtevanega siste-ma, potem s tem sistemom nekaj ne more biti v redu. Tudi tu so po moji sodbi razmere dozorele: formo samoupravnega mehanizma na kulturnem področju bi bilo treba modificirati tako, da bi v resnici podpiral najčistejša ustvarjalna de-ja-nja, jim ustvarjal svobodne možnosti in omogočal družbeno odmevnost.

Sicer pa — vse to so spet predlogi.

Miloš Mikeln

direktor Mestnega gledališča ljubljanskega

1. Naši programski dokumenti tudi glede drugih področij družbenega življenja niso ozkosrčni in marsikateremu priso-dijo »poseben pomen«. In tako kot te druge obravnavamo tudi kulturno sfero v praksi precej drugače kot v program-skih dokumentih. Vendar to niti ni bistveno. Razkorak med programom in stvarnostjo je star kot svet in za napredek

najbrž potreben, čeprav kak idealist še vprašanje, zakaj se stvarnost ne ravna hitreje po programih. To me ne vznemirja.

Vznemirljivo je tole: družbene skupnosti, tudi republika in zveza, obravnavajo kulturo brez navzočnosti vednosti o tem, da je kultura edino, kar lahko obvaruje družbo, ki se bojuje za svojo blaginjo, razčlovečenja. Razčlovečenje pa grozi prav tako družbi v blaginji kot v revščini. Razlastitev izkoriščevalcev je ozdravitev samo enega dela celotnega spektra medsebojnih človeških odnosov. Vse drugo, kar prinaša človeku stiske, strah in nesvobodo od rojstva do smrti, z razlastitvijo izkoriščevalcev še ni odpravljeno. In gmotna blaginja sama po sebi ni nikakršen porok za humanizacijo človeških odnosov. Mogoče je celo nasprotno, kot nas v nasprotju s predvidevanji utopičnih socialistov uči zgodovina in sedanjost. Kulturnost v najširšem pomenu tega pojma in, seveda, predvsem ožje področje kulture, umetnosti in znanosti, je edino, kar lahko vzporedno z materialno blaginjo prinese družbi humanost in posamezniku zadostitev, napolnitev življenja. Te zavesti, te vednosti ni v prakticističnih akcijah naše družbe, kadar obravnava kulturo. To pomeni, da je osveščenost naše družbe in tudi njene avantgarde še majhna.

Kar zadeva »še zlasti odgovornost republike kot nacionalne skupnosti«, kot pravite v vašem vprašanju, dovolite prakticistično pripombo. V proračunski in financerski praksi velja pravilo, da stori na primer kaka ljubljanska kulturna ustanova kaj za kulturo v Kočevju ali Ljutomeru samo tedaj, če pride z vsem svojim aparatom in korpusom v Kočevje ali Ljutomer in tam igra, razstavlja, poje. Ob tem pa je vendar neizpodbitno, da je šel vsakdo, ki v družbeni podobi Kočevja ali Ljutomera kaj pomeni, skozi Ljubljano in njene kulturne ustanove. Drugače povedano: majhen narod smo in naše središče je blizu vsakomur, zato to središče odločilno vpliva na vsakogar, ki ima voljo, moč in možnost za osebni razvoj in družbeno akcijo. S tega stališča je vsaka ljubljanska kulturna ustanova republiška. In ker okrog osrednjega nastaja več manjših središč, velja to tudi za mariborske ali celjske kulturne zavode. Francozi npr. financirajo kulturo na podlagi takega spoznanja, Avstrijci prav tako in še marsikdo.

2. Ne vem, kaj razen kulture »lahko vpliva na povezovanje in medsebojno razumevanje narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti«, kot ste rekli v drugem vprašanju, toliko kot knjiga, gledališče, galerija, zlasti pa množični mediji, film, radio in televizija. Človek doslej ni izumil bolj množičnega in bolj globokega, zato ne bolj učinkovitega vpliva na povezovanje in razumevanje narodov, kot je kultura.

3. Ker je samoupravljanje bistvena značilnost naše družbe, je odgovor na to vprašanje vsebovan v odgovoru na prvo. Posebno poglavje pa je samoupravljanje v kulturnih organizacijah. Dana mi je bila možnost primerjave dela samoupravnih teles v gospodarstvu in v kulturnih ustanovah. V slednjih je upravljavska zavest nerazvita ali v napačno smer razvita. Prevladuje najemniška mentaliteta, ob njej drobnjakarska obramba osebnih koristi in parcialnih koristi posameznega zavoda, nekakšno vrtičkarstvo. Spričo proračunskih odnosov v kulturi najbrž ne more biti drugače. Prav zaradi proračunskih odnosov je tudi malo možnosti za objektivno materialno upravljanje, skoraj nobenih ni, zato se izživljajo upravljalci v subjektivnih spopadih, ki z vsebino samoupravljanja nimajo nič skupnega, ampak so njegovo zanikanje. V umetniških ustanovah je treba temu dodati še subjektivno, vendar pomembno potezo: umetnik je pristranski, drugače ni umetnik. Če bi bil zmožen objektivnosti, bi pisal trezne referate, ne pa ustvarjal osebno prizadeto umetniška dela. To je povedano malce preprosto, v bistvu pa le gre za to. In tako v umetniških ustanovah vlagajo v samoupravljanje vsi prizadeti ogromno, pretirano in preveč potrpežljivosti, uvidevnosti, živcev — vsi od direktorja do slednjega člana svetov in odborov, katerih sleherna seja je za vsakega udeleženca eno samo krotenje sebe in drugih. Kjer ni tako, je ali samoupravljanje razsulo ali pa vodi ustanovo posameznik. Očiten dokaz: izredna fluktuacija vodilnih ljudi v jugoslovanskih gledališčih.

Zamenjava proračunskih odnosov s pogodbami je le formalni napredek, zato ničev. Kulturna ustanova lahko ponudi ustanovitelju toliko in toliko storitev po taki in taki ceni in to umetelno formulira v pogodbi — ustanovitelj nazadnje reče: lepo, ampak damo in zmoremo toliko in toliko in je pri tem popolnoma vseeno, kaj piše v tej na videz naprednejši pogodbi, zaradi nje številka in vsota nista ne večji ne manjši.

Po mojem je treba vedeti, da bodo proračunski odnosi še dolgo, če ne edini pa vsaj poglobitvi vir financiranja kulture. Za razvoj mecenstva ali drugih sporazumov med proizvajalci in naročniki kulturnih storitev sta družbena zavest in vednost o potrebi kulture premajhni, kot je razloženo v odgovoru na prvo vprašanje. Zatorej se mi zdi rohnenje zoper »proračunstvo« podoben boju z mlini na veter. Bolj učinkovito je vsakodnevno izpopolnjevanje teh odnosov, pa najsi se imenujejo proračunski še naprej, in iskanje zdravil za najakutnejše bolezni, ki jih prinaša proračunstvo, predvsem za probleme samoupravljanja.

4. Na prvi del tega vprašanja sem tudi že odgovoril v prvem odgovoru. Kako konkretno odpraviti zaostanek? Za to

mora najprej prevladati spoznanje o obstoju zaostanka. Čeprav je račun silno preprost, še vedno ne vedo vsi, ki jim je družba zaupala vatele in škarje, kakšen je rezultat tega računa. Pa je res preprost: treba je samo pogledati rast življenjskih stroškov in osebnih dohodkov v gospodarstvu v zadnjih desetih inflacijskih letih in ga primerjati z rastjo proračunov kulturnih ustanov. Prvo je raslo po svojem »stihijem« ključu, tudi po 20 % na leto, drugo raste z muko po pet in šest odstotkov letno. Zato je danes umetnik, naj bo pisatelj ali gledališki igralec, v primerjavi z zaposlenimi drugod najmanj za 30 odstotkov slabše plačan, kot je bil pred desetimi leti. Kot rečeno: to še ni splošno znano, zato pač vsak po svoje »muko muči«.

5. Družbene kritike ne more biti preveč ali premalo. Družbene kritike namreč ni moč dozirati. Vsako intelektualno delo je družbena kritika, tako urbanizem, literatura ali sestavljanje učnega načrta za osnovno šolo. Vsako intelektualno delo je iskanje novih rešitev za vso družbo in s tem samo po sebi kritika starih, obstoječih, torej družbe. Seveda: bolj ali manj neposredna kritika, bolj ali manj politična, bolj ali manj uspešna — odvisno je od razvitosti inteligence, strpnosti predstavnikov družbe in še marsičesa. Vse to vedo (v razviti družbi) ali samo čutijo (v nerazviti družbi) tako intelektualci (»ki nam večno mečejo polena pod noge«) kot politiki (»ki nam večno vsiljujejo svoje recepte«). Od tod njihovo večno medsebojno nezaupanje, od Niniv do Pekinga. Od tod večno medsebojno sumničenje, od Demostena do Johnsona. Kdor vse to ve, s tem tudi računa, pa naj bo na tej ali na drugi strani. Da, to sta dve strani: kdor je včeraj nehal biti politik, že jutri kritizira — kdor je včeraj postal politik, mu že jutri kritika in kritiki dražijo živce. Odnos torej ni povzročen z osebo, še manj z njenim socialnim izvorom, ampak tako rekoč z delovnim mestom v družbi. To sta pač dve dejavnosti, ki ju je postavila v nenehno medsebojno konfrontacijo zgodovina razvoja družbe. V korist napredku.

Pri nas imamo ta hip kvantitativni izbruh družbene kritike. Kvantiteta in izbruhi seveda niso naklonjeni kvaliteti, nikjer in nikoder. Vendar ne ostane drugega, kot počakati, da bo »tržišče« opravilo kvalitativno selekcijo, da bo »potrošnik«, nasičen s kvantiteto, postal izbirčen in sprejel samo še kvaliteto. Druge možnosti ni. Dušenje nekvalitetne kritike je najmanjše zagotovilo za kvaliteto, ker je s tem vzeta možnost naravne selekcije. Drugačna selekcija pa, kadar gre za ustvarjalno delo, ni mogoča.

V svojih dobrih dosežkih, torej v kvaliteti, je namreč družbena kritika ustvarjalno delo. To pa ni podložno zahtevam organiziranih skupin — ustvarjati je moč okoliščine za

ustvarjalno delo, ustvarjalcev pa ne. Lahko diskutiramo in ukrepamo v vekov veke, pa ne bomo pridiskutirali in priukrenili na plan Prešerna, ne Gogolja ne Belinskega, niti Buchwalda ne; lahko jim pripravimo le boljše ali slabše razmere za rast in razvoj.

To velja kajpak tudi za umetnostno kritiko.

6. Nepopravljiva škoda bi bila, če ne bi izrabili zdajšnje splošne težnje, da naposled sledijo dolгим razpravam o problemih kulture organizirane akcije.

Najprej je potrebno ugotoviti premoženje. O tem ni politično enotnega ali vsaj prevladujočega mnenja: eden meni, da imamo premalo, drugi, da imamo preveč. Kje smo res? Kaj imamo? Koliko tega, kar so naši predniki v še težavnejših okoliščinah ustvarili, smo razvili, kaj zanemarili?

Naslednje vprašanje je: koliko zmoremo. Dokončnega odgovora do dinarja natančno na tako vprašanje ni in ga tudi noben pameten kulturni politik ne bo iskal. Nekatera osnovna vprašanja je pa le treba razčistiti.

In temu mora slediti načrt razvoja, konkreten načrt s prioritetami in konkretnimi številkami in odstotki. Beremo v časnikih, da prav tako akcijo pripravlja kulturno prosvetni zbor republiške skupščine. Če mu bo le uspelo, zagotoviti si sodelovanje vseh, ki mu lahko pomorejo, in vseh, ki so mu dolžni pomagati: tako kulturnih delavcev samih kot političnih predstavnikov nacionalne skupnosti. Prvi in drugi morajo prevzeti odgovornost za trojni rezultat akcije: kaj imamo, koliko zmoremo, kaj storiti. Prvi in drugi se te odgovornosti izogibajo, čuteč njeno težo. Če se je bodo še vnaprej izognili, bomo imeli še vnaprej, kar imamo, od materialnega zaostanka do samoupravnega vrtičkarstva. Kajpak: imeli bomo pač to, česar smo zmožni.

Ivo Tavčar

druženopolitični delavec

1. Če že poudarjamo odgovornost republike za razvoj kulture (v kar štejem tako vzgojo in prosveto kakor znanost in umetnost), se moramo tudi vprašati, ali je odgovornost republike tudi usklajena z njenimi možnostmi. Federacija si namreč še zmerom prilašča pravice, ki ji po ustavi ne gredo. Znan je boj za to, da zveza odpravi določila, koliko smemo

ali ne smemo zajemati iz dohodka lastnega gospodarstva. Dokler ta boj ne bo izbojevan, bo nemogoče govoriti o polni odgovornosti republike. Kajti odnosi med gospodarstvom in negospodarstvom so odnosi znotraj narodne skupnosti, so protislovja, ki jih je mogoče urejati le na republiški ravni; saj gre za skladen in celovit narodni razvoj. Urejevanje tega vprašanja na drugi ravni lahko le resno ogrozi bratstvo in enotnost narodov v Jugoslaviji, hkrati pa izredno škodi prizadevanjem, da bi družbene dejavnosti povezovali med seboj na temelju samoupravljanja. Šele ko bi odpravili zvezne omejitve, bi namreč omogočili resničen samoupravni dogovor o tem, kaj zmoremo in kaj potrebujemo.

Odnosov med republiko in zvezo pa ni mogoče enačiti z odnosi med republiko in občinami. Zato ne mislim, da bi bilo mogoče prenesti odgovornost za kulturni razvoj na občine. Vendar pa ne vidim rešitve za kulturo v tem, da bi republika prevzela vso skrb za kulturne dejavnosti. Prepričan sem, da bi bilo to celo slabo, saj bi s tem zanemarili skrb, trud in prizadevnost mnogih družbenih dejavnikov pa tudi nosilcev sredstev, ki so pripravljeni spodbujati kulturni razvoj. Potrebe po kulturi bi lahko le še bolj odtujili posameznim družbenim sredinam in napravili le-te še manj odgovorne za to, da skrbе za celoto človeških potreb, torej tudi za kulturo. Primerno pa je vprašati, ali so pravilno porazdeljene posamezne naloge med republiko in občinami?

In še to. Čeprav so vse kulturne dejavnosti posebnega družbenega pomena, vendar ne gre zanikati, da le niso vse enako pomembne. Lahko se celo vprašamo, ali niso katere izmed njih tudi nepotrebne oz. preobsežne. Tudi ni dobro, da razgllašamo trg ter gospodarske zakonitosti za nekaj, kar je kulturi apriorno sovražno. S takšnim strašljivim govorjenjem prikrivamo tu in tam našo lastno nedejavnost. Klici na pomoč so zato kdaj bolj posledica lastne ogroženosti kot pa nevarnosti za kulturo.

2. Ne vem, zakaj naj bi imela kultura v sedanjem trenutku kak drugačen smisel in pomen za povezovanje in medsebojno razumevanje narodov Jugoslavije kot doslej. A tudi poslej kultura za takšno povezavo ne bo odločujočega pomena. To, sem in tja kar vsiljivo poudarjanje (izvzemam tukajšen primer), kako potrebni so čedalje širši in globlji kulturni stiki med narodi Jugoslavije (s čimer se sicer strinjam), vzbuja vtis, kot da hočemo nekaj z nečim nadomesiti, kot da druge vezi popuščajo, pa je zato treba tembolj krepiti kulturne. Prav tak prizvok ima razno nagovarjanje, ki ga je lahko slišati iz še ne presahlih virov »jugoslovanstva«.
3. Navezal bi samo na vašo misel, da omejujemo vprašanje samoupravljanja v kulturi na delitev dohodka in oblike

upravljanja. To je res, obravnavamo ga celo zgolj v okviru delovne organizacije. Prav v tej enostranosti je tudi vir za mnoge nesporazume o samoupravljanju. Zaradi tega samoupravnega polovičarstva so mogoči tako pojavi samovolje, zlorabe samouprave za zaščito sebičnih koristi kakor tudi pilatovsko obnašanje tistih, ki so odgovorni za izpolnitev družbenih obveznosti.

Hočem reči, da je zdaj položaj nekaterih kulturnih dejavnosti tak, da niso družbeno integrirane ne po starem ne po novem, zato se čedalje česče sliši, da niso dovolj učinkovite, da, skratka, niso funkcionalne. Nedvomno je reforma vsepovsod postavila zahtevo po učinkovitosti in koristnosti. Ta zahteva dobiva v nekaterih krogih tudi teoretične razlage; širi se miselnost, ki dela funkcionalizem kar za filozofijo reforme. Gotovo nam je dandanes duh poslovnosti izredno potreben. Vendar, ali ne nosi funkcionalizem v sebi tudi nevarno težnjo, ki je v bistvu protikulturna?

Soglašam pa, da navadno zelo ozko pojmujeemo kulturo. Zaradi tega bi lahko tudi samo reformo označili za kulturno dejanje, saj nas odpira svetu, vnaša višja merila in zahteva širše primerjave. Žal, reforma še ni stvarnost, zdaj je še več ali manj le varčevanje in omejevanje. Od tod tudi marsikakšen dvom in razočaranje.

4. Prvič; zadnja leta pri nas dejavnosti druga za drugo ugotavljajo, da zaostajajo, zdaj toži ena, zdaj druga; pač v znamenju priprav na reformo in težav po reformi. Drugič; ugotavljanje, da kulturne potrebe zaostajajo za materialnimi, ni zgolj naša posebnost, ampak je tudi značilnost tujine, pri čemer socialistične dežele niso izjema. Tretjič; v preteklosti zaznamujemo prav enake ugotovitve, kakršne beležimo sedaj. O tem priča zgodovina in izjave mnogih kulturnih delavcev. Zaradi tega bi le mislil, da se protislovje, o katerem govorimo, ne samo vedno znova pojavlja, ampak tudi sproti razrešuje. K temu najbrž pripomore tudi takšno ugotavljanje in takšno opozarjanje, kakršni vsebuje to vprašanje.

Vendar bi ob tem dodatno ugotavljal, da naše kulturne zmogljivosti ne zaostajajo vedno in povsod za potrebami. Že zdaj imamo kdaj skromno zasedene gledališke in koncertne dvorane, ne dovolj obiskane razstave, neprodane knjige... Ni torej premalo možnosti (vsaj povsod to ni res) in tudi visoke cene niso vedno krive, da ni dovolj povpraševanja po kulturnih dobrinah. Ali je struktura kulturnih dobrin neustrezna ali ni primeren repertoar ali program kulturnih ustanov? So morda potrebe po čem drugem, a zanje ni ustreznih možnosti? Ali niso nekatere naše zmogljivosti prevelike, nekatere pa premajhne?

Gotovo je smotrno tudi tako razmišljanje o našem kulturnem položaju, čeprav ne gre pristajati na zdajšnjo razvitost in na zdajšnjo sestavo kulturnih potreb našega občinstva. Bistvo sleherne kulturne politike pač je, da skuša razvijati in spreminjati kulturne potrebe. Toda za razvoj takih kulturnih potreb so prve odgovorne kulturne ustanove same. Še posebej pa je to naloga našega tiska in RTV. Javna občila so, žal, vse premalo javna. Če kje, potem se nam pač tu ne sme izroditi samouprava v samosvoj svet, zaprt pred družbo. Ne nazadnje bi poudaril še odgovornost Zveze komunistov, ki je bila doslej vse preveč zaposlena z državno in gospodarsko graditvijo, premalo pa je bila oblikovalec duhovnega sveta našega človeka.

5. Ne bi rekel, da je kritike preveč, niti da je je premalo, najmanj pa, da je kriva za kritičnost položaja, čeprav le-ta gotovo ni tak, kakor bi sodili po kritiki. Marsikdaj niti ne gre za kritiko, ampak za golo opravljanje. Včasih se z njo maščujemo sami sebi — za vse izgubljene iluzije. Kritika pogosto niti ni izrečena zato, da bi se kaj spremenilo, ampak zato, da si olajšamo dušo. Čas bi bil, da bi reformirali tudi kritiko. Ko je bo manj in ko bo tista, kar je bo, res pretehtana, bo dobila svojo ceno in bo tudi učinkovita.

Tudi umetnostna kritika ima podobna sociološka in psihološka obeležja. Išče si novih meril in novih vrednot; včasih pa se sploh odreka i merilom i vrednotam. Ali pa se jim je mogoče odreči? Ali ni lahko v tem beg pred odgovornostjo ali pa morda strah, da bi čas drugače razsodil. Saj ni težko naštetiti zmot marsikaterega kritika preteklih dni. Vsekakor dozoreva ugoden čas tudi za razmah umetnostne kritike. Čas jo celo terja!

6. Ponavljam, prvi pogoj za oblikovanje kulturne politike je odprava zveznih omejitev. To se mi zdi bistveno, če hočemo preusmeriti tok razmišljanj in razpravljanj, če hočemo, da si pogledamo z gospodarstvom iz oči v oči.

Očitki, da se v negospodarstvu živi še tako, kot da ne bi bilo reforme, so tako splošni, da koga žalijo in jeze, drugim, na katere bi upravičeno leteli, pa ne gredo do živega. Osebni dohodki in materialni izdatki so v prosveti, kulturi in znanosti pretežno (z redkimi izjemami) tako nizki, da vzbujajo takšni očitki zgolj odpor. Trditev, da je z varčevanjem in boljšim gospodarjenjem znotraj delovnih organizacij mogoče kaj prida prihraniti in si izboljšati položaj, je ali huda nevednost ali pa grdo sprenevedanje. Lahko bi bili — in to je važno! — družbeni učinki teh delovnih organizacij sicer boljši, toda gotovo ne cenejši (čeprav glede na večji učinek navsezadnje tudi cenejši). A tudi za takšno učinkovitost, za tako pojmovanje reforme zdaj ni ugodnih tal, ker so delavci

teh področij materialno in moralno v manjvrednostnem položaju in tudi z manjvrednostnimi občutki glede svoje družbene potrebnosti, kar vse deluje zelo nespodbudno.

Večidel namreč le velja, da bi morali ustanovitelji zavodov (občine in republika), ki so z ustanovnimi listinami (odloki ali celo zakoni) določili zavodom naloge, znova preveriti družbeno potrebnost, smotrnost in učinkovitost teh zavodov ter sprejeti o njih odločitve, ki so v njihovi pristojnosti, zlasti pa ponovno določiti medsebojne obveznosti. Ni mogoče še naprej vzdrževati zdajšnjega položaja, ko se ustanovitelji otresajo odgovornosti, da se opredele in povedo, kaj hočejo in kaj zmorejo, zavodom pa zgolj svetujejo, naj se sami znajdejo — v skladu s samoupravljanjem. Na teh področjih namreč ni mogoče trditi, da je težišče reforme v samih delovnih organizacijah, kajti le-te niso podvržene istim zakonitostim kot gospodarska podjetja.

Ko bomo opravili temeljit reformni pregled kulturnega položaja, se nam bo skoraj sam po sebi navrgel tudi načrt za naš prihodnji kulturni razvoj.

Ciril Zlobec

pesnik

1. Tujci, ki naših razmer ne poznajo, pa vendar prebero vsaj nekaj tega, kar pri nas pišemo o pomenu in vlogi kulture in skrbi zanjo, si prav gotovo zamišljajo (o tem sem se večkrat prepričal), da je prav vprašanje kulture v najširšem smislu (od obveznega šolstva do znanosti in umetnosti) pri nas kratko malo idealno urejeno. Tak vtis dajejo predvsem naši uradni dokumenti, številne razprave na najvišji ravni, od zvezne skupščine navzdol, pa prek najrazličnejših seminarjev in simpozijev do javnih manifestacij. To je, če naj se nekoliko hudomušno izrazim, *teorija, praksa* pa je dokaj drugačna. Vse naše kulturne ustanove po vrsti se otepajo z najbolj banalnimi materialnimi vprašanji in v zadnjem času jim je, človek bi dejal, že prav cinično navržena formula o vsezveličavnem samoupravljanju tudi v kulturi, ki more in mora urediti vse, ki da zagotavlja že samo po sebi tako znanstveni napredek kot razcvet in vzpon umetnosti. Odgovornost širših družbenih skupnosti je zgolj formalna, komajda kdaj sankcionirana z oprijemljivejšimi obveznostmi. Odnos med

kulturo in tako imenovano širšo družbeno skupnostjo se mi zdi nekako tak, kot je odnos slabega očeta do nezakonskega sina: oče sina sicer priznava, brani pa se, da bi mu dajal celo to, kar je prisodilo sodišče, kaj šele, da bi bila njegova skrb resnično očetovska. En sam primer: v decembru je kar cela vrsta direktorjev ljubljanskih šol opozorila svoje učiteljske in profesorske zbore, naj profesorji nikar preveč ne porabijo za novoletne praznike, ker da ni povsem gotovo, ali jim bodo lahko izplačali januarsko plačo. Za takšen odnos do kulture najširše »družbene skupnosti«, dovolite mi, sploh ne najdem besede. Če pa bi jo našel, bi bila prav gotovo preveč žolčna.

2. Ob dejanski neobstoynosti resničnih, ne samo deklariranih nacionalnih programov v kulturi je čista fantazija govoriti o kakršnem koli kulturnem dejavniku, ki (naj) vpliva na povezovanje in medsebojno razumevanje narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti. Zavest o tej skupnosti, vsaj kolikor jo pojmuje kot pozitivno dejstvo, je izjemno šibka. Kar je resnično živih vezi, temelje predvsem na dobri volji, dobri stari navadi in medsebojnem spoštovanju vse redkejših posameznikov.

3. Strinjam se z mislijo, ki je skrita v načinu, kako ste to vprašanje postavili.

4. Vsi ugotavljamo — kar seveda ni težko — da razvijanje kulturnih potreb precej zaostaja za razvijanjem potreb gmotnega standarda. To zaostajanje se bo, po mojem mnenju, samo še nadaljevalo, najbrž v še bolj brezobzirni obliki in docela brez sentimentalnosti. Že danes smo priče, da je dobršen del kulturne javnosti pripravljen sprejeti »svet takšen, kakrše je« in je temu in takšnemu svetu že prilagodil svojo filozofijo in si prizadeva, da bi mu podredil tudi umetnost. Mislim, da se moramo na tem področju bojevati proti nekemu absurd civilizacijskega razvoja, absurd, ki je v nas samih in se v praksi kaže v tem, da nas čedalje bolj zadovoljujejo deklaracije, da pa si konkretnih obveznosti že ne upamo več sprejeti. Prav tu se kaže potreba po resničnem nacionalnem programu že akutna, po programu, kjer bi za sleherno besedo stala tudi materialna možnost, da jo lahko uresničimo. Ob takem jasnem programu bi lahko tudi v najkrajšem času povedali, kaj je pri nas res kultura, kaj pa samo njen videz. V tem smislu tudi vidim možnost utrjevanja naših že zrahljanih socialističnih odnosov; v mislih imam predvsem njihovo intimno sfero, ki se izmika sleherni zakonodaji.

5. Prav gotovo je v nekem smislu kritike pri nas preveč, to pa zato, ker je tudi pametna kritična beseda praktično brez

odmeva. Ob skrbnejšem pregledu pa bomo opazili, da se ta kritika že enolično ponavlja (kakor tudi ti moji odgovori na vaša vprašanja) preprosto zato, ker so domala vsi nerešeni problemi izpred toliko in toliko let ostali nerešeni tudi danes. Izmed samih kulturnih delavcev je težko pričakovati do kraja brezkompromisno kritiko, ker jih zmerom preganja strah, da bi morda s tako kritiko obsodili karkoli v kulturi na propad, ker bi tej ali oni dejavnosti kak skrbni mestni oče prav rad odvzel dosedanje pičlo pomoč, ne da bi se seveda ta sredstva potem avtomatično prenesla na druga, uspešnejša, zaslužnejša področja ali dejavnosti. Politiki pa tudi preveč računajo, da bodo te stvari uredili kulturniki sami. In ne bi rekel, da iz spoštovanja do samoupravljanja, pač pa iz oportunitizma, ker se čisto preprosto boje odgovornosti.

6. Moj predlog je banalno preprost: najprej naj ljudje, ki jim je to državniška dolžnost, ustvarijo ozračje zaupanja, da je izrečena beseda, obljuba, že tudi zadolžitev in da stvari ni mogoče »pozabljati«, temveč da je treba vselej za vsak del neizpolnjenega programa (kakršnega koli že) zmerom zvedeti tudi za razloge, ki so njegovo izpolnitev preprečili. Po tej prvi fazi bi najbrž resnično plodna kritika, ker bi tako dobila smisel, ki ga zdaj, kot rečeno, nima, prav kmalu postavila tiste temelje, na katerih ne bi bilo težko koncipirati dokaj soliden nacionalni program. Če pa je ta postopek predolg in neprijeten, naj bi dokaj široka, pa vendar še zmerom *imensko* pregledna skupina *pametnih in odgovornih* ljudi čisto preprosto pripravila osnutek takšnega programa in ga dala v javno razpravo. Takšni postopki v naši politični praksi niso novost. Predvsem pa bi moral takšen program temeljiti na naših gmotnih možnostih vendar ne na odnosu takega očeta, ki svojega nezakonitega sina sicer prizna itd. Naj povzamem: če je v našel političnem vodstvu potreba po nacionalnem kulturnem programu resnično živa, sem prepričan, da je poti do njega veliko. Je pa vsekakor nujen.

Milan Merčun

Koncept radijskega programa in nacionalna ustvarjalnost

Za sredstva množičnega obveščanja je značilna prav posebna lastnost: nenehno se morajo namreč opredeljevati tako rekoč do vsakega in vsakršnega dogajanja doma in v svetu, pa naj že to izrazijo s podporo, zoperstavljanjem ali zgolj s pasivnim, na videz nezainteresiranim spremljanjem določene pojave. Ravno to nenehno opredeljevanje pa nikoli ne more ostati zgolj intimno razmišljanje, marveč je vedno javno, izraženo bodisi v stolpcih časnikov ali revij, bodisi v oddajah radia ali televizije. Tudi takrat, kadar sredstva množičnega obveščanja samo »obveščajo«, torej kar najbolj objektivno posredujejo določen dogodek ali mnenje, konec koncev prav tako kažejo svoje stališče, če drugače ne, že s tem, da o dogodku ali mnenju *samo* obveščajo. V praksi pa se opredeljevanje kaže tudi na kopico drugih načinov, od tega, na katero stran ali v kateri čas je poročilo uvrščeno, kakšen je naslov ali stopnja poudarka, vrstni red itd.

Prav gotovo je mogoče k temu naštetih kup pripomb, od tiste, da se dogodki po družbenem pomenu razlikujejo, da so nekateri bolj važni, drugi manj, da poznamo mnenja, ki zadevajo bistvena vprašanja in tista, ki zadevajo manj važna, pa do tiste pripombe, da lahko tako posplošeno izhodišče o posebnih lastnostih sredstev množičnega obveščanja vodi v vrsto nerazrešljivih protislovij, če ga ne prerežemo ob pravem času in mu ne damo prave mere.

Razpravljanje o razredni, idejni in politični pripadnosti posameznega sredstva množičnega obveščanja je staro toliko, kolikor so stara sredstva množičnega obveščanja, zato je dovolj, če na ta dejstva samo spomnimo, ker bi želeli opozoriti

na vpliv in posledice tistega dejavnika, ki v sredstvih množičnega obveščanja normalno rabi kot izhodišče za načelno in tudi praktično opredeljevanje. Temu dejavniku pa po navadi rečemo *koncept lista, revije, programa*.

* * *

Najbolj razširjeno sredstvo množičnega obveščanja v Socialistični republiki Sloveniji je radio. Na 1.700.000 prebivalcev Slovenije imamo nad 450.000 prijavljenih radijskih sprejemnikov oziroma okoli 400.000 radijskih sprejemnikov, za katere državljani plačujejo radijsko naročnino. Iz podatkov trgovine in carine pa je mogoče razbrati, da je v Sloveniji razen teh še okoli 120.000 drugih radijskih sprejemnikov, predvsem tranzistorjev, ki niso prijavljeni. Potemtakem lahko zavržno računamo, da pride v Sloveniji en radijski sprejemnik na nekaj več kot 3 prebivalce. To pa je že zasičenost, ki sega krepko v vrh razvitih držav. Anketne in druge raziskave kažejo, da dobi velika večina državljanov prvo informacijo o dogodku doma ali v svetu prek radijskega sprejemnika, da je radio najhitrejša in najširša sredstvo obveščanja. Njegova dejavnost pa daleč presega samo obveščanje, saj v sodobnem ritlu življenja radio čedalje močneje posega kot posredovalec, pa tudi kot samostojen ustvarjalec še na vzgojno, kulturno, literarno, glasbeno in zabavno področje.

Na vse to je bilo treba opozoriti, ker prav zaradi izredne razširjenosti radia in različnosti njegovih funkcij raste pomen njegovega programskega koncepta, pomembnost odgovora na vprašanje, kako se programski delavci in program opredeljujejo do vprašanj in dogajanj v naši ožji slovenski in širši jugoslovanski skupnosti.

Koncept vsakega radijskega programa — in tako tudi slovenskega — je rezultat analize in prepletenega delovanja vrste dejavnikov, kot so sociološki, politološki, psihološki, pogojev materialne in programske baze, strokovne ravni neposrednih programskih delavcev in še marsičesa. Že dolgo pri programskem koncipiranju ni več mogoča preprosta politična improvizacija ali morda, točneje, koncipiranje in sestavljanje programa po lastnih željah ali trenutnih prakticističnih potrebah. Osnovna zakonitost na relaciji program—poslušalec je namreč v tem, da se poslušalec po svojih potrebah, željah in zanimanju odloča za poslušanje, da lahko brez napore izbira med domačim in številnimi tujimi radijskimi programi.

Če odštejemo komercialne in »piratske« radijske postaje, ki živijo od sredstev za reklame, potem je za vsak radijski

program osnovna značilnost, da ima nacionalno ali regionalno obeležje, da že zato, ker je namenjen določenemu krogu poslušalcev, nosi pečat baze, na kateri temelji, za katero dela in na katero hoče vplivati. Ali drugače: ni mogoč slovenski radijski program brez nacionalnega izraza, brez trdne naslonitve na nacionalno politično, intelektualno in kulturno bazo, brez trdne naslonitve na politične, družbene in gospodarske tokove naroda. Ta resnica pa postaja še posebej pomembna takrat, ko radio ni več privilegij posameznih slojev ali razreda, marveč je — ne samo teoretično, ampak tudi praktično — dostopen vsakomur, navzoč v vsaki družini, ne glede na njeno mesto v socialni strukturi in ne glede na kraj. Za koncept radijskega programa je odločilnega pomena, da na primer slovenski radijski program ne more in ne sme imeti iste in enake celotne izraznosti, ki jo ima kaka druga nacionalna ali državna radijska postaja. In narobe: noben radijski program na svetu ni zmožen delovati in se ne more omejiti zgolj na svoje nacionalno zaledje, tudi če ima za seboj programsko in materialno bazo, ki je desetkrat ali petdesetkrat večja od slovenske.

Zdi se, da je po teh uvodnih tezah že mogoče preiti k jedru problema, k pogledu na tisti del koncepta radijskega programa, ki mu v vsakdanjem pogovoru pravimo »slovenizacija« radijskega programa, ne glede na to, da sam izraz slovenizacija še zdaleč ni povsem točen in jasen.

Zahteva po slovenizaciji slovenskega radijskega programa se vleče že vrsto let. Včasih bolj potihem in le kot odpor na posamezne pojave, včasih pa tudi hrupno in marsikdaj poenostavljeno. Včasih se za poudarjanjem zahteve po slovenizaciji kaže iskrena in družbeno napredna zahteva po odstranjevanju poskusov, ki želijo zreducirati vlogo naroda zgolj na del družbenega dogajanja, v njej se kaže odpor zoper etatistične in centralistične tendence, zoper ostanke stalinske nacionalne in na primer gospodarske politike; včasih pa se za zahtevo po slovenizaciji skrivajo tudi razbijaške nacionalistične tendence, pa tudi želje da bi pod parolo slovenizacije uveljavili in hkrati prikrili slabo kvaliteto, lastno nesposobnost.

S samim pojmom »slovenizacije« ni mogoče razrešiti bistvenih vprašanj, ki se za koncept radia v Sloveniji zastavljajo. Če je pod tem pojmom mogoče razbrati zahtevo po doslednem uveljavljanju slovenskega jezika — in take zahteve so bile večkrat izražene — potem je problem na področju slovenskega radia že zdavnaj rešen. Problem je drugje. Gre za lasten, samostojen programski koncept, za nacionalen in hkrati revolucionaren socialistični programski koncept, ki ima

ali pa izdeluje svoja merila za opredeljevanje do celotne programske palete, do vseh zvrsti programa. Gre za zavestno opredelitev v korist odločne podpore najbolj progresivnim silam naroda, ne glede na to, ali so take progresivne sile v določenem trenutku in problemu v večini ali v manjšini. In dalje. Gre za nenehno brušenje meril v odnosu do vseh vrst nacionalne ustvarjalnosti in poustvarjalnosti, za uveljavljanje te ustvarjalnosti v jugoslovanskem in mednarodnem prostoru in — z isto ihtavostjo in zavzetostjo — za uveljavljanje najnaprednejše misli in najboljših stvaritev drugih narodov Jugoslavije in sveta na Slovenskem. Gre za prepričanje, da radijskega programa, programskega snovanja ni mogoče ukleniti v meje poenostavljenih trditev, da vse njegove slabosti izvirajo zgolj iz nekakšne zrcalne podobe družbenih slabosti; za prepričanje, da lahko tako pomembno družbeno sredstvo, kot je radio, čeprav omejeno, vendarle močno vpliva tudi na zrcalno podobo samo.

Ob taki usmeritvi in tako zastavljenem izhodišču koncepta je mogoče po našem mnenju odpraviti nasprotje, ki lahko nastane bodisi zaradi ozke zaverovanosti zgolj v nacionalna dogajanja in bazo, ali pa narobe, zaradi zapostavljanja nacionalnega dogajanja, interesov in baze v imenu tako imenovanih splošnih ciljev.

Ceprav se zdi, da tako izhodišče programskega koncepta v bistvu ne more biti sporno, da je v skladu s programom ZK, z ustavo in drugimi družbenimi normami narodov v Jugoslaviji, v praksi vendarle nenehno prihaja do zapletljajev in večjih ali manjših konfliktnih situacij.

Še pred tremi, štirimi leti smo na primer imeli v Jugoslaviji poskus (in ta deloma še traja) pokazati enotnost naših narodov tako, da bi imele vse radijske postaje enotno programsko shemo (enotne čase in trajanje posameznih oddaj) in da bi posamezne nacionalne postaje v taki shemi, po nekakšnem ključu — glede na število oddaj — pripravljale svoje programe za vse. To zahtevo sta slovenski in makedonski radio odločno zavrnila, saj taka delitev programov ne upošteva različnih socialnih struktur, potreb in navad poslušalcev, njihove kulturne in politične ravni. Še več: že sam »ključ« vodi do nekakšne delitve interesnih sfer in nepotrebnih konfliktov. V resnici so take potrebe — čeprav so marsikdaj rezultat naivnosti — samo ena od variant unifikacije za vsako ceno. Kot nasprotje takemu predlogu se je uveljavil koncept, po katerem mora vsaka nacionalna radijska postaja imeti pravico po svojih programskih zahtevah uvrščati v svoj program tisto, kar ji iz produkcije druge postaje ustreza. S tem pa tudi sama odgovarja za to, kako bo svojim poslušalcem predstavljala

dosežke drugih narodov. Rezultat take odločitve je, da se po začetni krizi danes pojavlja na primer v programu radia Beograd vsak teden vrsta oddaj, ki so pripravljene v Ljubljani, in obratno. Medtem ko taka izmenjava programa narašča in s tem utrjuje bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije, se tiste radijske postaje, ki so se odločile za skupno shemo in delitev programa po ključu, od skupne sheme in »ključa« na vse mogoče načine odmikajo ob nenehnih, če že ne konfliktnih, pa vsaj očitkih.

Vztrajanje na navedenih izhodiščih nacionalnega in hkrati progresivnega programskega koncepta v praksi vodi do neprestanega iskanja odgovorov na vprašanja. Privedlo pa je tudi že do rezultatov, ki z močjo argumentov potrjujejo, da je tako izhodišče umestno in nujno. Naj navedemo nekaj primerov.

Pred tremi leti smo ponovno izdelali analize o odnosu radijskega programa do programske baze in še posebej do slovenskega glasbenega zaledja. Tezo o nacionalnem programskem konceptu, ali če hočete, o slovenizaciji, je bilo treba preveriti in aplicirati na odnos radio : slovenska glasbena ustvarjalnost in poustvarjalnost. Izdelali smo osnovna stališča, sprejeli so jih družbeni organi zavoda, slovenska javnost je bila o njih obveščena, na kratko pa bi jih lahko označili takole: evidentirati slovensko glasbeno zaledje; sistematično povečevati glasbeno produkcijo; postopno večati kriterij kvalitete; tam, kjer so pogoji, pa kvalitete trenutno še ni, dejavnost spodbujati; prebijati se na jugoslovanski in mednarodni glasbeni trg s svojo ustvarjalnostjo in v zameno večati dotok iz glasbene produkcije drugih narodov Jugoslavije in iz tujine. Družbeno ekonomska reforma je ob taki usmeritvi samo spodbujala k še intenzivnejši dejavnosti in niti najmanj ni delovala zaviralno. O tem najboljše govore podatki.

Če vzamemo za izhodišče primerjave leto 1965 in podatke o posameznih zvrsteh glasbene produkcije primerjamo z rezultati iz leta 1967, potem se je povečala dejavnost simfoničnega orkestra RTV za dobrih 30 % pri snemanjih, pri koncertni dejavnosti pa kar za 100 %. Plesni orkester RTV je v letu 1965 posnel 140 skladb, leta 1967 samo v prvem polletju 135, do konca leta 1967 pa skoraj dvakrat toliko kot leta 1965. Komorni ansambli in solisti so v letu 1965 posneli na magnetofonske trakove 1055 minut glasbe, v letu 1967 pa samo do konca novembra 3353 minut ali več kot trikrat toliko. Zborovske glasbe je bilo v letu 1965 posnete 118 minut, leta 1967 samo v prvem polletju 226 minut, do konca leta pa skoraj trikrat več kot pred tremi leti. Pri tem je treba poudariti, da je tu prikazana samo minutaža zborov, ki delujejo zunaj zavoda

RTV. V letu 1965 smo posneli 436 minut mladinske glasbe, leta 1967 samo v prvem polletju 1127 minut, do konca leta pa nekaj nad trikrat več kot leta 1965. Čeprav so dejstva najbolj zgovorna, podatki vendarle utrujajo. Zato naj dodamo, da ima slovenski radio na primer arhivne posnetke 46 kompletnih oper v slovenski izvedbi. To pa je precej več kot katera koli republiška radijska postaja v Jugoslaviji.

Pri tako veliki ekspanziji glasbene produkcije iz slovenskega zaledja pa velja vsekakor opozoriti, da je hkrati stalno naraščala tudi kvaliteta. Najbolj verodostojno potrdilo te kvalitete so številne nagrade, ki so jih slovenski komponisti in izvajalci dobili na jugoslovanskih tekmovanjih. V letu 1967 so na primer samo na tekmovanju »Jugoslovanske glasbe na radiu« v Beogradu slovenski avtorji in izvajalci dobili več kot polovico vseh nagrad, vključno tudi najvišje priznanje, kipec »Orfej«.

Ocena koncepta za »slovenizacijo« glasbene produkcije in s tem avtomatično tudi glasbenega programa pa ne bi bila celovita, če ne bi opozorili še na uveljavljanje slovenske glasbene produkcije v Jugoslaviji in v svetu. Leta 1965 smo iz Slovenije poslali v 18 držav 3049 minut slovenske glasbene produkcije, leta 1967 pa v 27 držav 7500 minut. Po tej poti je prišla slovenska glasbena ustvarjalnost na radijske programe od Moskve do Osla, Londona, Delhija, Yaoundé v Kamerunu, do radijski postaj v ZDA, če že ne omenimo skoraj vseh drugih važnejših evropskih radijskih postaj. Ta prodor v svet pa je omogočil tudi večji dotok glasbene produkcije drugih narodov. Leta 1965 smo za zamenjavo dobili iz 14 držav 10.621 minut posnetkov, 1967 pa iz 20 držav 16.074 minut v enajstih mesecih.

Vrednosti take ekspanzije, ki temelji na nacionalnem konceptu radijskega programa in ki hkrati tako v odnosu do nacionalnega zaledja kot tudi do mednarodnega trga uveljavlja stvarne možnosti tega modernega sredstva množičnega obveščanja, ni mogoče preračunati v preprost finančni efekt. Gre za povsem nekaj drugega. Praksa dokazuje, da se lahko tudi tako maloštevilen narod, kot je naš, če ve, kaj hoče, in če ima dovolj kvalitetne storitve, uspešno uveljavlja. Začeta ekspanzija pa še zdaleč ni dosegla meje.

Morda velja prikazati tako konceptno usmeritev še na drugih programskih dejavnostih. V letu 1967 je zavod RTV Ljubljana dobil na mednarodnem tekmovanju Prix Italia nagrado »Prix italijanskega radia« za radijsko igro Tantadruj (priredba Mitje Mejaka po noveli Cirila Kosmača). To eno najvišjih mogočih priznanj na svetu za radijsko igro je sledilo vrsti programskih uspehov, ki se kažejo v tem, da se

originalna slovenska radijska drama pojavlja v radijskih programih številnih evropskih radijskih postaj od Danske, Poljske, Zahodne Nemčije, Vzhodne Nemčije do Švice, Italije, Madžarske in Sovjetske zveze. Rezultat pa je tudi obraten. Vsako leto je na programu radia Ljubljana 71 premier različnih radijskih dram. Tako obširen repertoar pa je mogoče sestaviti samo zato, ker dobimo na leto tekste skoraj 400 radijskih iger, in to iz drugih radijskih postaj Jugoslavije, Evrope in vsakoletnih natečajev v Sloveniji. Samo Cankarjev »Šimen Sirotnik« je v radijski priredbi obšel osem držav in ga je poslušalo na milijone poslušalcev v različnih deželah.

Enake rezultate kot v glasbeni produkciji in pri radijskih igrah je tak koncept programskega snovanja povzročil tudi pri razvoju številnih drugih programskih zvrsti. Kulturno literarni del programa na primer zvesto sledi nacionalni kulturni in literarni ustvarjalnosti, toda prav zaradi načela široke odprtosti uvršča v oddaje vsako leto na stotine sestavkov iz kulturnega življenja in literarnega ustvarjanja drugih narodov Jugoslavije in sveta. Samo število nad 1.200 objavljenih prevodov v slovenščino letno dovolj ilustrira ta del programskega snovanja.

Glede na različne programske naloge in programske zvrsti se osnovno izhodišče programskega koncepta kaže v dokaj raznovrstnih oblikah. Posebno v zadnjih letih tako ali drugače vedno znova iščemo odgovor na vprašanje, kako vpreči delo in vsebino množičnega sredstva obveščanja v sistem samoupravljanja. Marsikatera predsamoupravna teza se je že zdavnaj preživela in je brez pogrebnih koračnic izginila. Nekatere pa se še trdovratno upirajo in pomenijo za marsikoga, ki ga je lagodnost birokratskega sistema zazibala, še krepko oporo. Zato ni prav nič čudno, če na primer marsikdaj skuša oživeti stara teorija o režimskem novinarstvu in režimskem radijskem programu. Toda ob tej stari teoriji je treba — ali pa bo verjetno treba — zelo jasno postaviti nekaj vprašanj. Prav gotovo pa na prvem mestu vprašanje: režimski do koga?

Če gre za »režimski« odnos do posameznika ali do posamezne institucije, potem najbrž nikomur ni težko na številnih praktičnih primerih dokazati, da s takim »režimskim« odnosom nekaj ni v redu. Če pa gre za režimski odnos na primer do sistema samoupravljanja, do enakopravnosti narodov Jugoslavije, do programa ZK, do osnovnih družbenih konceptov in samoupravnih dogovorov, potem je tak režimski odnos, ki s starim pojmovanjem »režimskega« nima nič skupnega, popolnoma upravičen in celo nujen. Tako postavljen odnos tudi na stečaj odpira vrata izmenjavi mnenj in ustvar-

jalnemu dialogu. Najbrž z drugačnim pojmovanjem »režimskega« odnosa takega sredstva množičnega obveščanja, kakršen je na primer radio, ni mogoče uspešno vključiti v samoupravni družbeni sistem. Seveda je to le ena stran problema. Druga, nič manj pomembna je prav gotovo, kako uveljaviti in povečati uveljavljanje samoupravnega snovanja v programskem koncipiranju in programski politiki.

Pri takem sredstvu množičnega obveščanja, kot je radio, se to vprašanje postavlja predvsem z dveh gledišč. Najprej, kako povečati družbeno odgovornost programskih delavcev, jo uskladiti s samoupravnim sistemom in zatem — ali hkrati točneje — kako prek programa še bolj omogočiti uveljavljanje samoupravnih stališč. Prvo vprašanje je za zdaj le delno rešeno. Zavodi, kot je RTV, imajo razen običajnih samoupravnih organov tudi svete v širši sestavi, v katere so delegirani predstavniki javnosti. Praksa pa je pokazala, da se ob malo globljem pogledu v problematiko vendarle pojavlja vrzel, ki bi jo bilo koristno zapolniti. Odnos naročnika in uresničevalca naročila je v sedanjem sistemu združeno v istem organu. Logika ekonomskih zakonitosti in trga tu skoraj odpove, saj sredstva za program dotekajo ne glede na to, ali je program dober ali slabši. Prav zato, ker je na primer radijski program eno izredno pomembnih družbenih sredstev, bi bilo najbrž koristno uveljaviti načelo, da bi o programskih konceptih, osnovnih strukturah in smereh programskega snovanja razpravljali redno, vsaj vsako leto enkrat, v slovenski skupščini, kot najvišjem samoupravnem telesu republike. Taka razprava, ki bi morala izzveneti v družbeno naročilo za določeno programsko snovanje, prav gotovo ne bi v ničemer omejevala samoupravnih pravic in nalog programskih delavcev in kolektiva, sveta v ožji in v širši sestavi. Prav tako pa je gotovo, da bi na tej osnovi sprejeta načelna stališča povečala družbeno odgovornost neposrednih nosilcev programa. Odgovornost do poslušalcev bi se tako lahko le še povečala.

Odgovor na drugi del istega vprašanja je nekoliko bolj zamotan. Že danes sodeluje samo v govornem delu prvega radijskega programa vsako leto nad 3.700 samoupravljalcev s svojimi mnenji, stališči, pripombami in predlogi. Nadaljnji razvoj programa mora iti prav gotovo ne samo v večanje števila nastopajočih na radiu, marveč še mnogo bolj v vsebinsko rast tega nastopanja. Čeprav ni dovolj analiz, že nekoliko površne primerjave s preteklimi leti kažejo, da se to nastopanje ne omejuje več predvsem na izrekanje pripadnosti sistemu samoupravljanja, marveč čedalje odločneje prevladujejo razprave o samoupravnih odločitvah, delu in naporih. Take usmeritve pa ni mogoče razrešiti z enkratno akcijo,

marveč s sistematičnim in dolgotrajnim delom, pri čemer nikakor ni brez pomena tudi metoda javnosti dela. Naj to ilustriramo samo z enim primerom. Nobenega dvoma ni na primer, da se v republiških organih pred raznimi zveznimi odločitvami oblikujejo določena mnenja in stališča. Toda v praksi taka mnenja ali stališča le prevečkrat ostajajo za zaprtimi vrati, brez širše javne in samoupravne razprave, in ko pride do sklepa, zakona, navodila ali uredbe, ostane samo še možnost naknadne polemike. Taka podedovana praksa iz obdobja preveč pobožnega centralističnega pojmovanja še ni povsem premagana in, milo rečeno, ni dobra. Tovrstnih ilustracij bi lahko naštel vsak še celo vrsto.

Če nadaljujemo razmišljanje o odnosu radio — samoupravni sistem, potem se z isto nujo kot za izrazito politični program pojavlja tudi zahteva po večanju sodelovanja poslušalcev v programu kot celoti. Ne gre samo za znani psihološki učinek, da je najbolj sprejemljivo tisto, kar je najbolj neposredno, kjer na primer poslušalec ne samo posluša, ampak tudi pripoveduje in izpoveduje. Gre za mnogo več in za mnogo širše vprašanje. Samoupravljevalec v programu ne more biti omejen samo na politiko ali gospodarstvo, njegova hotenja morajo priti do veljave tudi v tistem delu programa, ki je namenjen najbolj vsakdanjim temam, pokrivanju kulturnih, rekreativnih in drugih potreb. Z načelom, da mora biti program v službi najbolj naprednih družbenih sil, pa naj bodo te trenutno v večini ali v manjšini, pa taka zahteva seveda ni v nasprotju.

Skušali smo navesti samo nekatere teze in ilustracije, ki zadevajo koncipiranje radijskega programa s stališča, da mora tak program odsevati narodno ustvarjalnost, rasti iz njegovega zaledja in biti hkrati dejavnik, ki na to ustvarjalnost vpliva. Nobenega dvoma ni, da dosedANJI rezultati tako usmerjenost potrjujejo, da kažejo na njeno pravilnost. Prav tako pa ni nobenega dvoma, da bi širše družbeno razmišljanje lahko veliko prispevalo k še jasnejšim konceptom in s tem tudi k še bolj otipljivim rezultatom.

Peter Jambrek

Problemi mednarodnega znanstvenega sodelovanja

Že čisto vsakdanje in splošno veljavno resnico ponavljam, če pravim, da prav vsako resno znanstveno delo presega nacionalne okvire in se navezuje na dosežke v mednarodnem merilu. Ta ugotovitev je že dolgo priznana v prirodnoslovnih vedah, v družboslovju in še posebej v sociologiji, pa si je šele pred nedavnim pridobila vso domovinsko pravico. Tudi Jugoslavija v tem pogledu ni izjema. Še več, morda jo nekatere posebne okoliščine še bolj izrazito kot druge nacionalne skupnosti čedalje tesneje povezujejo z zunanjimi idejnimi in znanstvenimi tokovi. Vse to velja v enaki meri tudi za jugoslovansko sociologijo, ki se je kot samostojna veda uveljavila šele v začetku petdesetih let.

Zelo neskromno bi bilo pričakovati, da bi bilo neko prizadevanje, v našem primeru znanstveno delo, sposobno ustvarjati samostojne in izvirne dosežke že samo zato, ker izhaja od začetka, pravzaprav iz popolne ledine. Logika normalnega razvoja je terjala, da se je naša sociologija najprej intenzivno spoznavala z vsem, kar je bilo dognanega v svetu. Vsrkavala je nove teorije in neznane metode raziskovanja ter si zastavljala čedalje natančnejše definirana vprašanja. Morda se na tej poti kratko malo ni dalo izogniti številnim zmotam, npr. temu, da smo študirali in prevzemali že zastarele teorije in raziskovalne prijeme, ki nimajo perspektive nadaljnjega razvoja, da smo poskušali uporabljati metode, ki ne ustrezajo našim posebnim razmeram, da smo pri tem podcenjevali in zaradi tega tudi zanemarjali lastne kulturne tradicije in podobno. Toda vse to ni tako pomembno. Menim namreč, da se prav v sedanjem času naša sociologija izvija iz tega začetnega obdobja svojega razvoja in postaja čedalje bolj

sposobna za realno vrednotenje svojih pa tudi tujih dosežkov. Prav to pa je pogoj za njeno učinkovito vključevanje v mednarodno delitev dela in za izvirnost, ki temelji na preseganju, ne pa na nepoznavanju vsega, kar se je že uveljavilo.

Solidno strokovno znanje je tudi pogoj za sprejemanje zahtevnejših oblik mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Pasivno udeležbo na raznih mednarodnih socioloških zborih nadomešča tvorno sodelovanje, manifestativna in reprezentančna medsebojna obiskovanja predstavnikov institucij pa strokovni sestanki. Brez dvoma so najzahtevnejša oblika sodelovanja prav mednarodne raziskave, ki temeljijo izključno na delovnem načelu. Ravno trajno in intenzivno skupno delo je zelo objektivno merilo, ki brez usmiljenja izloča vse, kar nima mednarodno priznane strokovne veljave.

Zato je tem pomembnejša ugotovitev, da je vsaj del slovenske sociologije tudi v tem pogledu mednarodno konkurenčen: že nekaj let ne pomenijo več mednarodne sociološke raziskave nobene presenetljive novosti. Nasprotno, njihovo število se vrača in strokovna raven nenehno izboljšuje in vse kaže, da bo tako tudi v prihodnje.

Taka globalna ugotovitev pa seveda ne spreminja dejstva, da se po drugi strani kopičijo v zvezi z mednarodnimi raziskavami številni konkretni problemi, o katerih so mnenja različna, ki jih je bila do zdaj praksa prisiljena reševati sproti in na hitro.

Prav tem še nerešenim problemom bomo posvetili v pričujočem članku nekoliko več pozornosti. Proučiti nameravamo koristiti, ki jih ima jugoslovanska stran od mednarodnih raziskav, interese in motive tujih raziskovalcev, zastavili si bomo vprašanje take porazdelitve odgovornosti in pravic, ki zagotavlja enakopravnost obeh sodelujočih strani, in podali predlog za ureditev tega področja. Seveda pa je treba pripomniti, da so vsa ta vprašanja v zelo tesni zvezi z aktualnimi razpravami o slovenski odprti družbi, o zunanjih idejnih vplivih in o smereh razvoja, polarizacijah in prestrukturiranju znotraj naše lastne sociologije. Hkrati utegne biti problematika per analogiam zanimiva tudi za druge družbene vede.

Pravijo, da sploh ni novih idej. Vsaka izvirna misel da je le nova kombinacija dveh ali več že obstoječih. Kakorkoli bi že oporekali tej ugotovitvi, čisto brez veljave verjetno le ni. Sicer pa tudi izkušnje kažejo, da je intelektualno delo tvorno le tedaj, če je nenehno izpostavljeno številnim zunanjim impulzom: osebnim stikom, mnogovrstnim izkušnjami, novim po-

datkom in nasprotnim mnenjem. Kontemplacija je šele končna faza procesa spoznavanja.

Seveda se z novimi idejami vedno lahko seznanjamo s pomočjo pisane besede, v knjižnici. Vendar pa so zapisane misli večidel le dokončne formulacije in ne izražajo vseh tistih drobnih vmesnih spoznanj in zmot, ki omogočajo popolno razumevanje in koristno uporabo ustrezne zamisli.

Prav mednarodne raziskave, pri katerih sodelujejo poleg naših tudi tuji sociologi, omogočajo intenzivno in zelo konkretno izmenjavo mnenj. Avtorji, raziskovalci in profesorji, ki smo jih do nedavnega poznali samo iz njihovih knjig in razprav, postajajo naši osebni znanci. Iz prve roke spoznavamo raziskovalne prijeme, ki jih ne poznajo niti razvitejša sociološka središča drugod po svetu. Sproti se seznanjamo z novimi teoretičnimi dognanji, z možnostmi za njihovo uporabo in s smermi, v katere se razvijajo posamezne nacionalne sociologije.

Danes je že težko javno oporekati trditvi, da je sociologija znanstvena toliko, kolikor ji uspeva meriti družbene pojave. Ker pa so družbeni pojavi nenavadno zapleteni, je ta naloga izredno težavna in dolgotrajna. Šele sodobni računski stroji omogočajo odgovarjati na vprašanja, ki so bila še nedavno domena spekulativnega in apriornega načina razmišljanja. Zato morda ni tako neutemeljena domneva, da je neobgljenost naših teoretičnih spoznanj o družbenih pojavih med drugim tudi posledica nerazvitosti naše tehnologije raziskovanja. Zdi se, da dostikrat ne obvladamo niti najpreprostejših tehničnih prijemov, ki so postali drugje že abeceda in obrtniški del sociologije.

V sodelovanju s tujimi partnerji tudi neposredno primerjamo in vrednotimo naše delovne navade. Na splošno opazujemo, da je naše delo razmeroma počasno, slabo organizirano in neučinkovito. Tuji partnerji prinašajo ponavadi s seboj večjo delovno dinamiko in rutino pri reševanju drobnih, tehničnih in metodoloških problemov raziskovanja. Njihovi delovni učinki v obliki najrazličnejših spisov — od drobnih zapisov, memorandumov, informacij, zapisnikov in pismeno formuliranih predlogov pa do razprav in raziskovalnih poročil — so neprimerno večji od naših. Prav v privajanju na tako delovno ozračje vidim eno izmed pomembnih koristi sodelovanja v mednarodnih raziskavah.

Poleg »pedagoških« ne gre zanemarjati tudi koristi, ki jih ima od rezultatov raziskav naša družbena praksa. Precej panog sociologije je pri nas še vedno deficitnih. Toda namesto da bi pri reševanju perečih družbenih problemov čakali na odgovore naših lastnih raziskav, ki se na določenem področju

le s težavo izvijajo iz začetnega diletantizma in temu ustrezne neučinkovitosti, si lahko nemudoma pomagamo z znanjem in izkušnjami, ki bi jih morda tako ali tako prevzeli čez nekaj let — toda šele po številnih iskanjih in preko raznih posrednikov.

II

Naivno bi bilo pričakovati, da bodo tuji partnerji sodelovali z nami zgolj zato, da bi pomagali razvijati našo sociologijo ali pa želeli reševati probleme našega družbenega razvoja. Morda so realni tudi taki motivi, vendar bi si upal trditi, da niso odločilnega pomena. Prej bi lahko rekli, da pomenijo nekakšen stranski proizvod sodelovanja. Zato je tem bolj upravičeno zastaviti si vprašanje, katere so dejanske koristi in motivi tujih raziskovalcev, da se odločajo za sodelovanje z nami, saj se dostikrat zgodi, da pobuda za skupno delo ne pride od nas, ampak od zunaj.¹

Sociologija je v razvitejših znanstvenih okoljih tako razvejana, da je že težko odkriti problem ali področje, ki še ni bilo raziskano. V takih razmerah se zlasti mlajši in ambiciozni znanstveni delavci težko uveljavljajo.² Lažja pa je njihova pot, če jim uspe odkriti področje, ki je razmeroma neznano in kljub temu zanimivo. Prav iskanje takih problem-skih področij je nesporno eden izmed motivov, zaradi katerih se zlasti mlajši raziskovalci zanimajo za sociološko relevantne probleme drugih nacionalnih skupnosti.

Seveda ni težko ugotoviti, da so take študije v določenih družbenih razmerah politično — in zato tudi finančno — nadvse konjunkturne. Po drugi strani pa bi bilo napačno sklepati, da so prav zato tudi zgolj propagandne narave. Veliko avtorjev piše docela dobronamerno in na podlagi solidnega strokovnega znanja, nekatere publicirane razprave pa vsebujejo celo ostre ocene politične usmerjenosti avtorjeve lastne države.

Za sociologe iz razvitih kapitalističnih držav so še posebno zanimive dežele v razvoju in socialistične družbe. Primerjave kontrastnih institucionalnih ureditev in različnih sto-

1 Nadaljnja opažanja veljajo predvsem za raziskovalce, ki prihajajo k nam iz zahodnega sveta in še posebej iz Združenih držav. Za tako odločitev govore tele okoliščine: število skupnih raziskav s sociologi iz teh dežel je razmeroma veliko, njihovo relativno število se še veča; tovrstni stiki pa kažejo v primerjavi s sodelovanjem s socialističnimi državami ali razvijajočimi se deželami toliko značilnosti, da jih velja še posebej proučiti.

2 V anglosaksonskem svetu velja npr. za mlajše znanstvene in univerzitetne delavce pravilo »publish or perish« — objavljaj ali propadi.

penj družbenega razvoja dajejo ponavadi najzanimivejše rezultate. Prav v tem pogledu je Jugoslavija s svojo družbeno strukturo idealni partner za mednarodno primerjalno raziskovanje.³ Poleg tega je v primerjavi z drugimi socialističnimi državami najbolj odprta in dovzetna za znanstveno sodelovanje.

Motivi tujih raziskovalcev pa dostikrat niso zgolj akademski. Določenih hipotez ne preverjajo le, da bi platonično ugotavljali sociološke posledice različnih družbenih sistemov ali pa da bi preverjali teorije, ki so že empirično veljavne za določeno družbo (n. pr. ameriško) tudi drugje po svetu. Dostikrat imajo pred očmi čisto praktične koristi, ko se seznanjajo z izvirnimi odgovori na vprašanja, ki si jih tudi sami zastavljajo doma. Kot zgled naj navedem zanimanje, ki ga kažejo posamezni ameriški sociologi za delavsko samoupravljanje. Potem ko so z lastnimi raziskavami na domačih populacijah ugotovili, da participativno vodenje delovnih organizacij ni le bolj humano, ampak tudi učinkovitejše, so začeli proučevati različne vzorce participacije, ki so se uveljavili drugod po svetu, med drugim tudi v Jugoslaviji. Morda je prav ta vidik sodelovanja za nas najzanimivejši, saj pozitivno vrednoti naše izvirne izkušnje in jih uveljavlja tudi drugod po svetu.

Iz različnih razlogov postajajo mednarodne raziskave čedalje uglednejša oblika dela. Sodelovanje te vrste je torej tudi prestižnega pomena za posamezne raziskovalce ter jim tako olajšuje promocijo v okviru njihovega strokovnega okolja.

Če že govorimo o osebnih motivih, potem seveda ne gre pozabiti na praktične prednosti mednarodnega sodelovanja: navezovanje strokovnih in prijateljskih stikov, posebna draž proučevanja neznanih kultur in družbenih ureditev ter ne nazadnje — prednosti, ki jih imajo v tujini pri raznih skladih prav mednarodne raziskave.

S tem pa smo se dotaknili že naslednjega vprašanja: kakšne so koristi in motivi tujih vlad in organizacij, ki financirajo ali kako drugače pospešujejo mednarodne raziskave. Že za posamezne raziskovalce smo ugotovili, da sodelujejo z nami zato, ker si obetajo določene koristi zase. Te pa so praviloma v zvezi z mehanizmi strokovne promocije v njihovih lastnih univerzitetnih okoljih.

Prav tako tudi za splošnimi načeli, kakršna so »pospeševanje mednarodnih kulturnih stikov«, »znanstvena pomoč«, »tehniško sodelovanje« i. pd., ni težko ugotoviti interesov določene vladne politike ali velike industrijske korporacije. Kakšne so te koristi in torej tudi ustrezni motivi za sodelova-

³ Tako imenovane »cross — cultural« raziskave.

nje, je odvisno od konkretne organizacije. Ne da bi se spuščali v analizo političnih ciljev določene vlade, sklada, podjetja ali institucije, pa vendar lahko v načelu ugotovimo tole: Samo dejstvo, da ima vsakdo, ki sodeluje z nami, pred očmi svoje lastne koristi — pa naj so že strokovne, osebne ali politične narave — ne more biti razlog, da bi tako sodelovanje zavračali. Če sami javno priznavamo, da sodelujemo zato, ker imamo od tega tako ali drugačno korist, potem moramo priznati tudi našim partnerjem pravico do njihovih lastnih interesov ter ustreznih motivov in pobud. Bistvenega pomena pa je vprašanje, za katere koristi gre na eni in na drugi strani in kako zagotoviti take pogoje sodelovanja, ki bodo brez kompromisov in v največji možni meri varovali naše lastne strokovne in politične interese.

III

Mislim, da se prav morebitni odgovori na ta vprašanja dotikajo jedra različnih nespোরazumov okoli mednarodnih raziskav. Za problem, ki ga obravnavamo, pa so še posebno zanimive razprave in stališča o pomenu tako imenovanih zunanjih ali tujih vplivov pri nas. Očitno je namreč, da so mednarodne raziskave ene izmed strug, po katerih se še posebno intenzivno in učinkovito pretakajo različni »vplivi« v vse smeri — od zunaj k nam, pa tudi (čeprav o tem dosti manj govorimo) od nas navzven.

Vrednote, ki jih priznava določeno družbeno okolje, si dostikrat nasprotujejo. Popolna vrednostna skladnost in stabilnost je prej izjema kot pravilo. Ne da bi poskušali razlagati vzroke in posledice tega problema, ki je v sociologiji priznan in aktualen vsaj od Durkheima in njegovega pojma družbene anomalije naprej, moramo ugotoviti, da tudi naš lastni vrednostni sistem ni prav nič enoten. Nekateri morebitni vzroki — odprtost slovenske družbe in hitrost sprememb, ki jih je doživljala v zadnjih desetletjih — in simptomi — razlika med normativnim in dejanskim in žeja mladih po vrednotah — kažejo, da je za našo družbo značilna razmeroma visoka stopnja anomalije. Vzemimo primer, ki je zlasti relevanten za pričujoče razmišljanje.

Hkrati ko uveljavljamo načelo odprte družbe, so aktualne tudi razprave in stališča o nevarnosti tujih idejnih vplivov. Čeprav smo že ugotovili, da ni nič nenavadnega, če se v istem družbenem prostoru uveljavljata dve nasprotujoči si družbeni vrednoti, je vendarle nenavadno (hkrati pa za naše razmere značilno), da se obe uveljavljata v razmeroma ekskluzivni in nediferencirani obliki. Ali konkretnije: popolnoma

jasno je že, da slovenska odprta družba ni le želja, ampak naša vsakdanja stvarnost. Vprašanje pa je, kateri družbeni segmenti so bolj ali manj odprti, kam in na kakšen način so odprti ter kako v tem pogledu konkretno politično odločati.

Prav tako verjetno je tudi, da bi se marsikdo, ki se oglašal s trditvami o »tujih idejnih vplivih«, zmedel, če bi ga vprašali, na katere vplive je mislil, od kod prihajajo, kakšna je njihova vsebina in družbene posledice, koliko, zakaj in komu so v prid ali v škodo ipd.

Vsaj potencialno imajo taka opozorila iz širšega družbenega okolja svoje posledice tudi za vrednotenje mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Prav zato želimo še posebej opozoriti na neustreznosti tistega načina razmišljanja, ki se giblje le v okviru obeh skrajnosti in po eni strani nekritično ter v imenu odprte družbe sprejema, po drugi strani pa v imenu ogroženosti pred tujimi vplivi zavrača vsako mednarodno raziskavo.

To, da se taka stališča in njihove inačice kljub svoji nedomišljenosti še vedno lahko uveljavljajo, si seveda lahko razlagamo tudi tako, da pomenijo pravzaprav le vrednostno fasado, za katero se skrivajo čisto konkretne osebne koristi. Njihovo razpoznavanje pa je še težavnejše, ker se le redko kažejo v odkriti in skrajni obliki. Večkrat gre namreč za drobna namigovanja, za nianse stališč in za prikrito podtikanje, katerih neposredna posledica je le ta, da ustvarjajo določeno ozračje.

Razlogi za tako početje so dokaj prozorni. Soočenje z mednarodno veljavnimi merili strokovnega znanja in učinkovitosti posega namreč v samo jedro strukture poklicnega prestiža, ki se je vzpostavila v obdobju relativne zaprtosti in posebnega političnega statusa slovenske sociologije.⁴

V tej zvezi velja še posebej opozoriti na razlikovanje med ljudmi, idejami in vplivi, ki prihajajo k nam iz tujine: zunanjepolitična stališča ameriških univerzitetnih ljudi niso nujno istovetna z zunanjepolitično usmerjenostjo ameriške vlade in angleški sociologi verjetno ne poskušajo po vsi sili opravičevati koristi vladajočih razredov samo zato, ker pač prihajajo iz kapitalistične Anglije. Podobne asociacije niti niso tako izjemne, pa čeprav praksa kaže, da se dostikrat hodimo učiti marksizma v Francijo in Italijo, da so stališča angleških sociologov, s katerimi se srečujemo, bolj »socialistič-

⁴ Na tem mestu ne želim ponavljati opažanj o posledicah, ki jih ima za določeno stroko izoliranost in provincialnost. Nanje sem opozoril na drugem mestu: P. J., »Sociologija spoznanja in razprave o inteligenciji«, »Sodobnost«, XV, 1967, št. 7, str. 755–757; in P. J., »Zaščitne carine za slovensko sociologijo«, »Teorija in praksa«, III, 1966, št. 5, str. 859–866.

na« od naših ali pa da smo do vojne v Vietnamu bolj mlačno razpoloženi kot marsikateri ameriški sociolog.

Seveda vsi ti primeri ne dokazujejo nič drugega kot to, da po eni strani ne gre istovetiti vladne politike določene države in njenega družbenega, razrednega ustroja s stališči in koristmi sociologov, s katerimi sodelujemo. Po drugi strani pa je vsaj do neke mere treba ločevati tudi njihovo strokovno delo in znanje na eni strani od njihovih političnih stališč na drugi. Ne glede na povedano v načelu seveda ne moremo odklanjati sodelovanja zgolj zato, ker imamo različna stališča. Tako reagiranje si lahko prej razlagamo kot nezaupanje do lasnega znanja in vrednot. Še več. Skupno delo z našimi raziskovalci omogoča kolegom iz drugih držav, da spoznavajo naše družbene probleme na podlagi lastnih izkušenj in z lastno pametjo. Vsekakor je podoba, ki jo tako dobijo o svobodi in odprtosti naše znanstvene misli, o izvirnosti družbenih vrednot, ki jih priznavamo, in o političnem ustroju naše družbe precej drugačna od podobe, ki jo dobijo na podlagi časopisnih poročil lastnega tiska, kakor tudi na podlagi naše lastne politične propagande.

IV

Mednarodne raziskave pomenijo zaradi števila sodelujočih križišče različnih interesov. Na eni strani so prisotne individualne strokovne koristi tujih raziskovalcev in cilji organizacij — univerz, korporacij, skladov — ki stoje za njimi. Na drugi strani pa so prizadete koristi naših raziskovalcev, koristi sociologije kot stroke in interesi celotne slovenske in jugoslovanske družbene skupnosti. Vsako od naštetih interesnih področij je potencialno v skladu s katerimkoli drugim ali pa mu nasprotuje. Seveda ni nobenih problemov v primerih, ko se interesi sodelujočih ujemajo.

Vendar pa že dosedanje izkušnje kažejo, da to velja le za izjemne primere in da pogosto prihaja do raznih konfliktnih situacij. Kot večina problemov v zvezi z mednarodnimi raziskavami pri nas je vsaj za zdaj tudi razreševanje morebitnih sporov prepuščeno slučajnemu in neformalnemu odločanju. V ponazorilo bomo našteali nekaj primerov, ko so vsaj potencialno ogrožene koristi naših raziskovalcev.

Že iz motivov tujih partnerjev, kakor smo jih zgoraj opredelili, je videti, da vsaj tisti iz razvitejših socioloških centrov večidel ne prihajajo k nam zaradi sodelovanja samega, ampak ker želijo proučevati določeno zanje novo in zanimivo družbeno okolje. Vsaj nekateri izmed njih bi torej najraje raziskovali čimbolj samostojno, po lastnem delovnem načrtu, s

svojimi sredstvi in v svojo korist. Vendar pa so take želje praktično neuresničljive. Ker ne poznajo običajev naših ljudi, jezika in pravnega reda ter nimajo stika s številnimi dejavniki našega družbenega življenja, katerih pomoč je bistvenega pomena za uspešno izvedbo empirične raziskave, lahko uresničijo svoje namene le v sodelovanju z našimi sociološkimi institucijami in strokovnjaki. Ponavadi so prav take pobude in potrebe podlaga za nastanek mednarodne raziskave, v kateri sta oba partnerja formalno sicer enakopravna, dejansko pa ima vsaka stran pred očmi lastne koristi.

Včasih prihajajo k nam kolegi iz tujine z že določenimi cilji ter z izdelanimi teoretičnimi osnovami, metodo in projektom raziskave. Veliko delovne vztrajnosti in znanja je potrebno, da našim sociologom uspe tudi v takih primerih uveljaviti svoje zamisli in metodo, dostikrat pa se zgodi, da jih tok dogajanja potisne v vlogo drugorazrednih sodelavcev, ki prevzemajo in izvajajo že izdelane načrte.

S tem smo se dotaknili problema enakopravnosti sodelovanja v okviru mednarodnih raziskav. Kot kaže že navedeni primer, je pogostni vzrok, da imajo naši raziskovalci podrejen položaj, prav strokovna nedoraslost. Zato se mi zdi še tem bolj pomembno poudariti, da bi naj vsaj v načelu sodelovali v mednarodnih raziskavah tisti naši sociologi, ki so v strokovnem pogledu najbolj primerni. S tem seveda ne želim uveljavljati načela seniornosti v znanstvenem sodelovanju s tujino, pač pa načelo strokovnih in delovnih meril.

Še v večji meri veljajo gornje ugotovitve v primerih, ko s tujcem sodeluje naš raziskovalec, ki je sicer strokovnjak na svojem področju, vendar pa ni kvalificiran za področje ali disciplino, ki je predmet konkretne raziskave. Očitno je, da bo v takih primerih prišla neenakopravnost še bolj do veljave in da bo strokovni pomen sodelovanja bistveno manjši.

Doslej še ni bilo primerov, ko bi tuji raziskovalci zbirali podatke o prebivalstvu na našem ozemlju popolnoma samostojno in brez našega sodelovanja. Vendar so že znamenja in posamezni poskusi, ki kažejo na take želje, in ki so s pravnega vidika popolnoma legalni. Nihče ne more preprečiti tujcu, da ne bi spraševal naših ljudi o stvareh, ki ga zanimajo — če seveda sami v to privolijo. Hkrati pa je treba poudariti, da v tem primeru ne bi šlo za nikakršne »mednarodne raziskave«, ampak za zbiranje podatkov, ki bi šlo docela mimo naših koristi.

Omenili smo že, da so pri mednarodnih raziskavah prisotni na obeh straneh poleg strokovnih tudi politični interesi. To je dejstvo, ki ga je treba proučiti, mu dati ustrezno težo ter ga upoštevati skupaj z vsemi drugimi razlogi, ki govore za konkretno sodelovanje ali proti njemu. Žal pa je bilo do

zdaj le malo resnih in treznih političnih analiz mednarodnih raziskav. Zdi se, da so tudi te odločitve bolj ali manj naključne in po obliki neformalne narave.

Ob tej priložnosti nameravam opozoriti le na vprašanje javnosti, uporabnosti in lastništva podatkov, ki jih zbirajo za mednarodne raziskave. Čeprav se vprašanje zastavlja vedno znova ob vsaki raziskavi, je še vedno čisto neurejeno. Odločitve o tem, kateri podatki bodo dostopni mednarodni javnosti, so prepuščene presoji posameznih naših raziskovalcev ali organizacij in njihovi »varnostni kulturi«. Prav zato pa je tem več prostora prepuščenega raznim kuloarskim govoricam in namigovanjem na prisotnost tujih obveščevalnih služb pri nas. Tako ozračje nenehne negotovosti in sumničenja je skrajno nezdravo in vse prej kot spodbudno za nemoteno strokovno delo, saj dopušča stalno možnost za občasne poskuse političnih diskvalifikacij, hkrati pa je ozračje tako imenovane »ciomanije« v vsakem pogledu neučinkovito: po eni strani ne preprečuje takega razpolaganja z zaupnimi podatki, ki pomeni zavestno zlorabo ali skrajno politično naivnost, po drugi strani pa zavira presojo, ravnanje in delovne učinke velike večine strokovnjakov, ki sodelujejo pri znanstveno resnih in politično neoporečnih projektih.

S tem seveda ne trdim, da je treba zanemariti problem t. i. legalne špijonaže. O sodobnih metodah dela velikih obveščevalnih služb je na razpolago že precej avtentičnega in publiciranega gradiva. Nobena skrivnost tudi ni, da nekaterih metod obveščevalnih služb skorajda ni več mogoče ločiti od zahtevnih raziskovalnih postopkov empirične sociologije.

Vendar pa menim, da odgovornosti za presojanje teh in drugih vprašanj, ki so očitno politične narave, ne moremo prepustiti raziskovalcem samim in njihovi zasebni intuiciji, zavesti in izkušnjam, pač pa političnim organom, ki so za take presoje strokovno usposobljeni in tudi odgovorni. Le razumna delitev dela na tem področju bi po mojem mnenju omogočila raziskovalcem, da bi javno in z vso potrebno intenzivnostjo uveljavljali svoje strokovne koristi tudi nasproti političnim koristim — ki pa bi bile tokrat argumentirane in legitimne.

V

Večino latentnih sporov bi lahko zelo preprosto rešili, če bi se naši raziskovalci bolje organizirali znotraj že obstoječih formalnih in neformalnih okvirov sodelovanja. Koristi slovenskih sociologov bi bilo mogoče učinkovito zavarovati že s tem, da bi sklenili dokončen sporazum o sodelovanju šele potem,

ko bi si bili na jasnem glede naših lastnih raziskovalnih ciljev in po možnosti tudi ustreznih metodoloških in teoretičnih prijemov. Izkušnje kažejo, da naši tuji partnerji dobro vedo, kaj hočejo, da se vse informacije pretakajo znotraj njihovega kroga brez zastoja in zelo intenzivno ter da je njihova delovna hierarhija funkcionalna in učinkovita.

Vse dotlej, dokler ne bomo znali na podoben način organizirati dela tudi na naši strani, moramo le samim sebi pripisati odgovornost za podrejeni položaj, v katerega nas slej ko prej potisnejo dobro organizirane strokovne pobude tujih sodelavcev.

Kljub temu pa lahko pričakujemo številne spore, nejasnosti in konfliktne situacije, ko niti načelna stališča in dogovorjena akcija prizadetih raziskovalcev samih niso sposobni učinkovito zavarovati določenih koristi. V takih primerih bo potrebna intervencija in kontrola vse strokovne skupnosti.

Popolnoma se zavedam prizvoka in vsebine, ki ga imata izraza intervencija in kontrola. Prav zato pa želim še posebej poudariti, naj bi imela organizirana akcija strokovne in morda tudi politične skupnosti praviloma funkcijo varovanja koristi naših raziskovalcev. Le v določenih in vnaprej opredeljenih primerih pa naj bi varovala tudi interese širše družbene skupnosti.⁵

V ta namen bi morda kazalo povzeti dosedanje izkušnje in uveljavljanje vzorce sodelovanja v taki obliki, da bi imeli tudi splošno veljavo. Pomen takih pravil, ki bi bila strokovne ali pravne narave, bi bil v tem, da bi bila z njimi jasno določena temeljna načela in cilji mednarodnih raziskav, da bi bile obvezne ali vsaj priporočene take oblike sodelovanja, ki bi varovale predvsem koristi naše stroke in prakse, in da bi se raziskovalci nanje lahko sklicevali v vsakem konkretnem primeru, ko bi prišlo do sporov ali nesporazumov.

Seveda ostajajo vsaka pravila zgolj nepotrebni formalizem, če ni dejavnika, ki bi odgovarjal za njihovo izpolnjevanje. V tem pogledu bi kazalo proučiti možnosti, ki jih odpira predvidena nova organizacija raziskovalne dejavnosti.⁶ V načrtu je namreč ustanovitev »raziskovalne skupnosti« za Slovenijo, katere naloga bi bila zagotoviti raziskovalcem možnost sodelovanja pri oblikovanju splošnega raziskovalnega programa in družbene politike na tem področju. Organi predvidene skupnosti naj bi med drugim skrbeli tudi za vzdrževanje znanstvenih stikov s tujino, proučevali naj bi možnosti za dejavno vključevanje v mednarodne raziskovalne načrte

⁵ V Franciji so se npr. že lotili izredno težavnega problema kazenskoprnega urejanja oblik znanstvene in druge legalne špijonaže.

⁶ Glej: Teze za republiški zakon o raziskovalni dejavnosti, november 1967.

in sprejemali ukrepe, ki naj področje znanstvenih zvez usklajujejo s potrebami naše raziskovalne dejavnosti.⁷

Določanje prednosti in programiranje znanstvenega dela v okviru raziskovalne skupnosti bo imelo še posebno težo zaradi dejstva, da bo skupnost svojo politiko neposredno uresničevala s financiranjem raziskovalnega dela. To pa pomeni, da bo treba v ta okvir prenesti tudi prizadevanja za priznanje pomena mednarodnih raziskav in jim na ta način dati potrebni družbeni in strokovni ugled in pa pravno veljavo.

Franc Šetine

Odprta vrata ali odprti problemi?

Tik pred novim letom sta zvezni in gospodarski zbor zvezne skupščine po burni, za naš parlament dokaj nenavadni razpravi sprejela resolucijo o temeljih ekonomske politike v letu 1968. Proti večjemu delu besedila resolucije poslanci niso imeli bistvenih pripomb, ker so se v njem zrcalile politične, ekonomske in druge težnje vseh republik in vseh delovnih ljudi. Resolucijo preveva duh reforme, zato bi bilo napak o njej sklepati kot o dokumentu, ki za to ali ono republiko ni sprejemljiv. Prav tako bi bilo zgrešeno trditi o zvezni skupščini *kot celoti*, da je s svojo razpravo o tem dokumentu odsevala centralistične, administrativno-etatistične in podobne preživele težnje.

Največ upravičene nejevolje je v javnosti izzvala le ena določba resolucije, to je tista, ki govori o omejitvi skupne prispevne stopnje za proračune in socialno zavarovanje na 26 odstotkov. Vendar tudi tu ni najpomembnejša sama ome-

⁷ Teze za republiški zakon o raziskovalni dejavnosti, določbe o delu upravnega odbora »Raziskovalne skupnosti Boris Kidrič«, str. 9–10.

jitev. Limita je po mojem mnenju le kazalec globljih problemov, ki se kažejo v še zmerom premalo razčiščenih odnosih glede delitve dohodka, v zgrešenih pojmovanjih glede vloge naroda in republike, v napačnem vrednotenju družbenih služb itd. To se ni pokazalo samo v razpravah posameznih poslancev, v pisanju dela beograjskega tiska, temveč tudi v sami metodi, načinu, kako je zvezna administracija prišla pred zvezno skupščino s to problematiko in kako se je vedla med samo razpravo. Ne morem se znebiti vtisa, da se je zveznemu izvršnemu svetu zdelo pomembnejše sprejeti omejitev v dramatičnem ozračju dvodnevne razprave v zvezni skupščini, kakor pa se z republikami sporazumeti o realnih potrebah in možnostih ter potem ta sporazum tudi dosledno spoštovati. Tako bi prišli do istega učinka, le da v ozračju medsebojnega zaupanja in spoštovanja pravic republik: da gospodarstva, v celoti vzeto, ne bi še bolj obremenjevali z novimi dajatvami, s tem da bi vendarle upoštevali posebnosti posameznih republik, njihove resnične potrebe in možnosti. Samoupravno dogovarjanje bi vsekakor moralo imeti prednost pred tako sprejeto omejitvijo na zvezni ravni, ki si dela utvare o po vsej Jugoslaviji veljavnih povprečjih in si zapira oči pred posebnostmi razmer in pogojev v posameznih republikah.

Limita je potemtakem le površina problema, njegovo bistvo je v razmerju med federacijo in republiko, v odnosu med zvezno in republiško pristojnostjo in zakonodajo. Gre za vprašanje, ali imajo delovni ljudje v republici pravico razpolagati z ustvarjenim dohodkom, potem ko izpolnijo svoje obveznosti do federacije. Ali je dopustno in za reformo koristno uravnavati splošno potrošnjo po povprečjih, veljavnih za vso Jugoslavijo, ne glede na produktivnost dela in iz tega izviraj oče različne ekonomske, kulturne, socialne in siceršnje strukture v posameznih republikah? Gre navsezadnje tudi za to, ali se bomo postavili po robu raznim idejam in pojmovanjem o tem, da je le na zvezni ravni in samo z zveznimi predpisi mogoče uspešno urejati družbene probleme?

Če dobi zdaj človek vtis, da se vse razprave vrtijo okoli limite, je to posledica tega, ker so to vprašanje, kakor bi rekel pisatelj, povampirili do svetinje. Podpredsednik ZIS Kiro Gligorov je v skupščini 27. decembra rekel tole:

»To (delimitiranje op. p.) zbora ne osvobaja odgovornosti, da sprejme jasno, konkretno stališče o proporcijah naše politike, o odnosih, v kakršnih se bosta naše gospodarstvo in družba znašla v prihodnjem letu, in to neodvisno od tega, kako se bo kdo pozneje, ob izvajanju politike, posluževal svojih pravic in kako bo ravnal.«

Eden izmed poslancev, vnet zagovornik limite, si je to razlagal takole: če bodo republike prekoračile omejitev, ne

bodo mogle prevladati odgovornosti za posledice na zvezni izvršni svet in zvezno skupščino. Če bi bil človek zloben, bi pomislil, da je bila takšna formulacija, ki pravi, da limite ni in da je, potrebna kot ščit za obrambo pred takšnimi ali drugačnimi kritikami v prihodnosti.

Resnica pa je ta, da je bila limita začasen, pogojen ukrep, ki naj bi preprečil nadaljnje naraščanje splošne potrošnje, zlasti v socialnem zavarovanju, dokler ne bodo izdelane nove sistemske rešitve. V obrazložitvi Borisa Kraigherja ob resoluciji o ekonomski politiki v letu 1967 je med drugim rečeno, da so limitirane stopnje začasne in da pričakujejo, da bodo odpravljene ob začetku leta 1968. Po njegovem bi morali nove sistemske rešitve na področju socialnega zavarovanja pripraviti in sprejeti že v prvi polovici leta 1967.

Novih sistemskih rešitev na področju socialnega zavarovanja tudi v prvi polovici letošnjega leta še ne bo. Namesto da bi osredotočili pozornost na vprašanje, zakaj ni takih rešitev, so porivali v ospredje limito, kakor da je ta nekakšna preizkušnja, kdo je za reformo in kdo je proti njej. Namesto da bi globlje analizirali, katere vrste splošne potrošnje ne prestando naraščajo in kje, pa se potem vprašali po vzrokih, si izmislimo nekakšno abstraktno potrošnjo, ki nas mora strahiti in ki jo lahko pripišemo vsakomur, ne glede na to, ali je v mejah realnega in možnega ali ne. Zakaj se ne vprašamo, kako so nastali pereči, neodložljivi problemi starejših upokojencev v Sloveniji in na Hrvaškem? Problem se je vlekel iz leta v leto in razraščal zaradi nekega zveznega predpisa, ki si je umislil enoten količnik valorizacije za vso Jugoslavijo. Zvezna administracija pozablja, da je prenekatera oblika splošne potrošnje nastala in se potem iz leta v leto povečevala kot posledica takšnega ali drugačnega zveznega zakona, katerega predlagatelj ni dovolj upošteval, čeprav smo že nekaj let v reformi — ali je na voljo potreben denar. Resno si zastavljam vprašanje, ali so res republike, na primer slovenska in hrvaška, tiste, kjer narašča splošna potrošnja čez okvir možnosti. Nedolgo tega je predsednica izvršnega sveta sabora SR Hrvatske Savka Dabčević izjavila, da je proračunska potrošnja v republiki naraščala za spoznanje počasneje kot narodni dohodek. Zvezni proračun je, kot vemo, naraščal hitreje, pa ne samo zaradi JLA, temveč tudi zavoljo marsikaterega izmed njegovih 56 porabnikov, ki prenekatero delo dvoji in ponavlja in katerega dejavnost je v neredkih primerih več kot samo usklajevalna.

Nikakor ne želim ustvariti vtisa, kakor da je leglo normalnega in neupravičenega naraščanja splošne potrošnje samo v zvezi. Hočem samo reči, da je hudo narobe izmišljati si nekakšne abstraktne pojave. Stvari je treba pogledati v

jedro in jo ilustrirati s konkretnimi odnosi in številkami, da se bo otipljivo pokazalo, kje in katere oblike potrošnje zares ogrožajo reformo, kje v resnici domujeta neracionalnost in ekstenzivnost, da bi potem lahko sprejeli konkretne, zares učinkovite ukrepe. Vseh oblik potrošnje ni mogoče strpati v isto vrečo in vsem ni mogoče dati iste nalepke. Stvari je treba diferencirati tako, kakor se diferencirajo tudi prizadevanja za večanje proizvodnje, narodnega dohodka, izvoza na konvertibilno področje itd. Najmanj pa je v tem trenutku koristno, da ne rečem politično in idejno oportuno, umetno ustvarjati dva bregova: proizvodnjo in potrošnjo, potrošni in proizvodni del družbe. V interesu reforme je, da bregov ni, če pa kje so, jih moramo odpravljati in integrirati v enotna prizadevanja za iste cilje. Tisti del dnevnega tiska, ki je ustvarjal tako umetno polarizacijo, je delal medvedjo uslugo integracijskim procesom in enotnosti delovnih ljudi, ne glede na to, na katerem področju, v kateri družbeni sferi delajo.

Človeka motijo tudi nenadni preobrati v stališčih posameznih članov zveznega izvršnega sveta. Najprej se zvezni izvršni svet s predstavniki republik dvakrat sporazume, da bodo stopnje delimitirali, nato pa pride zvezni sekretariat za finance pred odbore zvezne skupščine s predlogom zakona, po katerem se stopnje limitirajo na 26 odstotkov in ki so ga morali zaradi protestov republik brž umakniti. Podpredsednik ZIS Kiro Gligorov govori 12. decembra v slovenski skupščini o tem, da je razprava o limiti obrobna, ker je neprijemerno pomembnejše urediti sistem socialnega zavarovanja, politiko delitve osebnih dohodkov itd. in da je treba prepustiti republikam, da same odločajo o stopnjah. Predsednik ZIS Mika Špiljak je na skupni seji zveznega in gospodarskega zbora 8. novembra med drugim poudaril, da je ustvarjeno ozračje za konstruktivno sodelovanje in iskanje rešitev za odprte in nerešene probleme.

Ker gre očitno tudi za konstruktivno sodelovanje republik, zastavljam vprašanje, zakaj je bilo treba v zvezni skupščini pokvariti to razpoloženje z alternativo, ki jo je dober del poslancev razumel takšno, kakršna je bila: kdo je za večjo ali manjšo obremenitev gospodarstva? Tako so hočeš nočeš dobivali tisti, ki so bili proti limiti, negativni predznak, kakor da se zavzemajo za večjo obremenitev proti volji gospodarstva. V resnici je šlo za to, ali bomo spoštovali ustavno načelo, da vsaka republika oziroma narod sam najprej presodi o tem, ali je mogoče obremeniti gospodarstvo z dodatnimi obveznostmi ali ne, nato pa se odloči za ustrezno delitev narodnega dohodka. Pri tem mu je nujno zaupati, da bo ravnal kot dober gospodar in da bo splošno potrošnjo uskladil ne le s potrebami, temveč tudi z možnostmi. Republika in narod

sta prav tako, če ne predvsem odgovorna za uspešno izvajanje reforme. Če te odgovornosti ne bi bilo, ne bi pomagal noben administrativni ukrep na zvezni ravni, kajti reforma v Jugoslaviji bo lahko uspešna le tedaj, če bo temeljila na spoznanih interesih vsake republike, naroda, občine, delovne organizacije in vseh delovnih ljudi. Če bi bilo drugače, potem to ne bi bila reforma, ne bi bila ekonomska, temveč administrativna operacija, ki bi temeljila na državni prisili, ne pa na ekonomskih zakonitostih in ekonomskih merilih.

Moti me tudi sprenevedanje nekaterih, ki nočejo videti bistva problema in ki poskušajo speljati vse na torišče limite, češ, kaj se vendar razburjate, saj so stvari povsem jasne in vi torej po nepotrebnem trkate na odprta vrata. Razprav v Sloveniji nisem razumel tako, kakor da hoče kdo po nepotrebnem dramatizirati nekaj, kar je docela jasno. Kakorkoli se bo uredilo vprašanje stopenj, je bilo tako soočanje s problemi in pojmovanji samo koristno, kajti to nas sili, da se dosledneje in pogumneje lotevamo sistemskih vprašanj, od katerih uspešne rešitve je močno odvisna nadaljnja plodna rast našega federativnega sistema. Sami sebe bi slepili, če bi se prepričevali, da so odnosi v naši federativni hiši že povsem urejeni. Še marsikaj je le na pol rešeno, marsikje nadomeščamo načelne sistemske rešitve s prakticističnimi, polovičnimi ukrepi, ki izzivajo mnoge nesporazume in tudi dramatizacije. Dokler, na primer, načelo delitve dohodka ne bo tudi v praksi dosledno speljano, ne da bi seveda obšlo republiko in narod, tako dolgo se bomo srečevali s pojavi etatizma in nacionalizma kot oblikami političnega boja za presežek dela. Pri tem seveda ne gre za to, da bi en centralizem zamenjali z drugim, zveznega z republiškim. Samoupravljanje mora biti pričujoče na vseh ravneh. Če se republika poteguje za to, da bi odločala o stopnjah, pri tem seveda ne misli zanikati nujnosti samoupravnega dogovarjanja s tistimi, ki dohodek ustvarjajo. O zadevah je moč odločati samoupravno tudi na ravni za ves narod, kakor bi tudi odločitve federacije morale čedalje bolj temeljiti na samoupravnem dogovarjanju z republikami. Socialistična skupnost enakopravnih in suverenih jugoslovanskih narodov se bo tem uspešneje krepila in razvijala, čim bolj se bo večala ustvarjalna vloga vsakega naroda posebej.

Slišal sem že tudi mnenje, češ da te razprave spet krepijo težnje nacionalizma in nekakšne občutke nacionalne ogroženosti. Ne zanikam, da takšnih teženj na Slovenskem ni, vendar bi bilo škodljivo vsako normalno razčiščevanje in urejanje problemov v Jugoslaviji zadrževati in probleme sramežljivo skrivati v nekakšno namišljeno idealno enotnost. To bi takšne nacionalistične težnje prej krepilo, kakor pa jih pre-

prečevalo. Sicer pa človek v pogovorih s preprostimi ljudmi dobiva vtis, da si razprav o teh problemih ne razlagajo napak in da so v nekaterih negativnih težnjah, ki so prišle do izraza zadnje čase, pravilno zapazili administrativno-etatično ogroženost samoupravljanja in ovire hitrejšega razvoja Jugoslavije kot socialistične skupnosti enakopravnih in suverenih narodov. Reakcija ljudi na te pojave v poglavitem ni nacionalistična, v njej se zrcalita samoupravljalvska in socialistična zavest, ta pa v nobenem primeru ne more biti ozko-srčna in protijugoslovanska.

Sistem, enoten v načelih in temeljnih vprašanjih, bo tem bolj trden, čim bolj bo temeljil na spoznanju, da ni mogoče poenotiti vseh posebnosti in različnosti tako zapletene, po zgodovinskem razvoju tako heterogene večnacionalne skupnosti, kakršna je jugoslovanska. Republika ni nikakršna administrativna enota, temveč je suverena, s svojo državnostjo, s funkcijami, ki ne segajo samo na kulturno področje, in v kateri delovni ljudje razpolagajo z rezultati svojega dela. Le takšna republika, le takšen narod lahko uspešno in enakopravno sodeluje z drugimi narodi, si išče širši prostor in širše dimenzije svoje afirmacije, s tem pa nujno razbija meje avtarkičnosti in ozkega nacionalizma.

Lojze Sočan

Kaj lahko pričakujemo od regionalnega planiranja?

1. Namen regionalnega planiranja v naših razmerah

V okviru občnega zbora Zveze ekonomistov Slovenije je bilo oktobra lani posvetovanje o problemih regionalnega planiranja. Obširna razprava je osvetlila različne ekonomske aspekte regionalnega planiranja ter se izjasnila za vpelja-

vanje regionalnega planiranja v slovensko gospodarstvo. Kaj lahko torej pričakujemo od regionalnega planiranja; kakšne pogoje, materialne in družbene, ima naše gospodarstvo za razvijanje te metode; v čem se le-ta razločuje od dosedanjih srednjeročnih in dolgoročnih planov; v čem predstavlja regionalno planiranje pridobitev in kakšne so njegove konkretne naloge pod sedanjimi pogoji gospodarjenja?

Naloga regionalnega planiranja je ta, da z veliko jasnostjo odgovarja ne le na vprašanja, kaj, kako in s kakšno dinamiko razvijati v gospodarstvu kot celoti, ampak tudi kje in po kakšnem sistemu in zaporedju. Ta metoda planiranja je zrasla in se v praksi afirmirala v razvitih in organiziranih gospodarstvih (predvsem še v ZDA in Franciji). Predstavlja najbolj kompleksno metodo upoštevanja medsebojnega učinkovanja in odvisnosti gospodarstva in infrastrukture na določenem področju.

Regionalno planiranje pozna veliko modelov. Poznani so modeli pospešenega razvoja manj razvitih področij, modeli vključevanja gospodarsko specializiranih področij, modeli vključevanja gospodarsko specializiranih področij v širši ekonomski prostor, specialni modeli, ki obravnavajo infrastrukturo kot celote ali pa le posamezne komponente, kot promet, energetiko, distribucijo, modeli usmerjanja urbanizacije v ožjem ali širšem področju itd.

Zastavlja se vprašanje, kakšen naj bo cilj regionalnega planiranja v obstoječih in prihodnjih razmerah gospodarjenja, da bi od te metode planiranja smeli pričakovati nove kvalitete v strukturi in stopnji rasti slovenskega gospodarstva kot celote. Glede tega se kažejo nekateri prej naštetih modeli regionalnega planiranja kot bolj ali manj parcialne rešitve posameznih problemov, medtem ko je osrednja dilema pri sedanji stopnji gospodarskega razvoja Slovenije vprašanje optimalne ekonomske rasti našega gospodarstva kot celote. Pri tem gre za maksimiranje gospodarskih učinkov vseh obstoječih proizvodnih faktorjev, s katerimi razpolaga slovensko gospodarstvo — od naravnih pogojev, kapitala, dela, pa do objektov in institucij infrastrukture in družbene nadgradnje. Pri usmerjanju proizvodnih faktorjev z namenom, da bi dosegli optimalno ekonomsko in družbeno rast v prostoru naše republike, pa se zastavljata še dve pomembni nalogi. Strukturo slovenske ekonomike je treba vključiti v širši tržni prostor ne samo Jugoslavije, ampak tudi v širši svetovni trg, ter s tem preprečevati težnje po izolaciji in avtarkičnem zapiranjju našega gospodarstva. Po drugi strani pa se z uvajanjem regionalnega planiranja postavlja sicer praktično, vendar odločilno vprašanje, kako zagotoviti realizacijo postavljenih ciljev in nalog regionalnega plana tako znotraj naše republike,

kot tudi širše jugoslovanske družbene skupnosti in pod vedno ostrejšimi tržnimi pogoji na področju same proizvodnje kot tudi naložb.

Pred razčlenitvijo poglavitnih problemov, ki naj bi jih razreševali pri nas z regionalnim planiranjem, je koristno bežno opozoriti na ekonomske in družbene pogoje, pod katerimi regionalno planiranje lahko razvijamo.

Poglavitna značilnost slovenskega gospodarskega prostora je močna razpršenost gospodarskih in drugih kapacitet — od strukture proizvodnje, prometa, pa do urbanizacije. Vzrokov za tako stanje je več. Mednje sodi že sam vpliv zgodovinskega razvoja na slovensko gospodarsko področje, ki ni imelo možnosti razvoja v okviru enotnega gospodarskopoličnega prostora. Dejstvo, da je slovenski gospodarski prostor brez večjih naravnih bogastev, je tudi po svoje vplivalo, da tu ni prihajalo do močnejše gospodarske koncentracije in do izgradnje velikih ekonomskih kapacitet, ki bi v sedanjem obdobju lahko predstavljale osrednje nosilce gospodarskega razvoja. Vzrok za veliko razdrobljenost slovenske proizvodne strukture je mogoče iskati tudi v tem, da je bilo v povojnem času na področje Slovenije usmerjenih zelo malo centraliziranih naložb, da so le-te imele skromnejši obseg in da se je naša industrija razvijala večidel spontano in počasi ter bolj ali manj uspešno preraščala okvire obrtne proizvodnje, v katerih se marsikje še sedaj nahaja — če ne že po samem obsegu proizvodnje, pa vsaj po proizvodnem procesu in uporabljeni tehnologiji. In končno, Slovenija se je do sedaj razvijala brez osnovnih in ekonomsko utemeljenih konceptov gospodarskega razvoja na svojem področju.

Mislím, da večja gospodarska razdrobljenost sama po sebi še ne predstavlja izrazite ovire za nadaljnji razvoj, nedvomno pa je, da taka gospodarska struktura zahteva veliko večjo stopnjo koordinacije usmerjanja in sodelovanja ne samo na področju proizvodnje, ampak še bolj na področju osvajanja domačega in tujih trgov ter na področju novih naložb.

Če hočemo sistem regionalnega planiranja v naših razmerah razviti in z njim usmerjati gospodarstvo v posameznih regijah ter dosegati maksimiranje gospodarskih učinkov prihodnje proizvodnje in infrastrukture in s tem naložb, je treba tudi samo metodologijo regionalnega planiranja prilagoditi pogojem in ciljem našega gospodarskega razvoja.

2. Metodološki pristop

Izdelani koncepti gospodarskega razvoja v Sloveniji bodo rabili regionalnemu planiranju kot trdna podlaga za dolgoročnejše programiranje in tudi usmerjanje naložb v proizvodne

kapacitete ter infrastrukturo v posameznih področjih slovenskega prostora. S tem v zvezi bo še posebnega pomena preučitev komparativnih prednosti, in sicer ne samo regionalnih, ampak tudi po proizvodnih faktorjih, kjer bo treba posvetiti predvsem kapitalu (domačemu in tujemu) ter delu (kvaliteti in strukturi) izredno pozornost. Ob tem je treba ponovno poudariti, da pri utemeljevanju komparativnih prednosti posameznih proizvodnih faktorjev in področij ne smemo zamenjati kriterijev investiranja, poslovanja in rentabilnosti širših, tudi mednarodnih, tržnih prostorov.

Ta aspekt je, nadalje, ozko povezan s problemom usklajevanja podjetniške in družbene rentabilnosti pri izdelavi samega regionalnega plana ter, v naslednji fazi, pri usmerjanju naložb. Kljub temu, da gre pri vprašanju konfrontiranja podjetniške in družbene rentabilnosti v sedanjih razmerah gospodarjenja često za urejanje in usklajevanje nasprotnih sil ali pa vsaj ne povsem enakih interesov, je pričakovati, da se bo regionalno planiranje posrečilo tem bolj, kolikor bolj bo osnovne smeri in dinamiko razvoja ter analizirane komparativne prednosti lahko naslonilo na že obstoječe ali nove konkretne nosilce gospodarskega razvoja, torej na gospodarske organizacije in posamezna področja. Po drugi strani pa bi podjetniška in družbeno ekonomska utemeljenost mesta in vloge vsakega posameznega (ali skupine) gospodarskega prostora ne le omilila nasprotje med podjetniškim in družbenim kriterijem rentabilnosti, ampak bi tudi pripomogla k veliko lažjemu in koordiniranemu usmerjanju razpoložljivih naložb v slovenski gospodarski prostor. Verjetno bi tako tudi kompetence regionalnega plana v veliki meri izgubile svoj obvezni značaj ter bi se večinoma lahko skladale z usmerjanjem akumulacije na podlagi ekonomskih zakonitosti praktičnega sistema.

3. Naloga regionalnega planiranja v slovenskem gospodarstvu

Poglavitne naloge in področja dela regionalnega planiranja v slovenskem gospodarstvu so v veliki meri razvidni že iz namena, pogojev ter metodološkega pristopa, ki jih predvideni sistem predvideva.

Med osrednjimi nalogami je programiranje skladnega razvoja med gospodarsko strukturo in infrastrukturo na področju slovenskega gospodarskega prostora kot celote ter po posameznih področjih. Pri tem gre za usklajevanje proizvodnih faktorjev (delo, kapital, naravni pogoji) na področju proizvodnje, za njihov optimalni odnos do že obstoječe kot tudi do programirane izgradnje infrastrukture, ki v veliki meri vpliva na stopnjo družbene rentabilnosti in uspešnost naložb

v celoti. (Vprašanje energetskega sistema; prometno omrežje, kjer je še posebnega pomena uspešna kombinacija vseh vrst prometnih tokov ter njihovo vpenjanje v širši evropski prostor; preučevanje in usmerjanje razvoja urbanizacije, saj ima Slovenija že sedaj izredno veliko nekmečkega prebivalstva, ki se bo v prihodnje še povečevalo; vprašanje usklajenega razvoja komunalnega sistema, zdravstva, šolstva, itd.)

Izredno pomembno vlogo pri razvoju gospodarske kot tudi družbene strukture bi morala odigrati izgradnja ustreznega sistema blagovnega prometa. Le-ta naj bi s sodobno organizacijo in dinamiko prispeval ne le k zblíževanju proizvajalca in potrošnika, k spreminjanju strukture zaposlenosti, ampak bi moral tudi s hitrejšim obračanjem večjega obsega obratnih sredstev vedno bolj usmerjati samo proizvodnjo in vplivati na izgradnjo njene strukture v smeri obstoječih in perspektivnih potreb jugoslovanskega in širšega mednarodnega trga.

Poudarjeno je že, da je vključitev konceptov razvoja slovenskega gospodarstva kot tudi proizvodne strukture in infrastrukture, določene z regionalnim planom, v enoten koncept jugoslovanske ekonomike nujnost in realnost. Pod tem ne gre pojmovati samo proces usklajevanja proizvodnih kapacitet. Enako, če ne še bolj, je treba poudariti vključitev naših proizvodnih kapacitet v jugoslovanski tržni prostor, ustrezno prilagoditev njegovim potrebam in dinamiki razvoja njegove potrošne strukture.

In končno je pri vključevanju našega gospodarstva v jugoslovansko ekonomiko pomemben tudi način vključevanja. Sam proces vključevanja naj ne bi bil že a priori proces podrejanja konceptom drugih gospodarskih področij naše države, ampak v pravem pomenu besede — proces usklajevanja in utemeljevanja proizvodnih možnosti, ki bi imele vpliv tudi na strukturo investicij. Iz tega izhaja, da je v tem procesu tudi čas izredno pomembna komponenta. Čim prej bo naš gospodarski prostor dobil svoje utemeljene koncepte razvoja in regionalni plan, tem uspešneje bo lahko le-te tudi usklajeval in tudi uveljavljal v širšem jugoslovanskem gospodarskem prostoru.

Izvoz že pod sedanjimi pogoji gospodarjenja vedno bolj omogoča čedalje večjemu številu podjetij nezmanjšan obseg proizvodnje in zaposlenosti ter postaja vedno pomembnejše merilo formiranja obsega vsega dohodka in dohodka naših podjetij. Mogoče je trditi, da izvoz tudi posredno, prek osebne uvoza investicijske opreme in reprodukcijskega materiala, še vedno odločilno vpliva na dinamiko osvajanja moderne tehnologije in modernega sortimenta blaga, za katero

obstaja povpraševanje na domačem in tujem trgu. Za gospodarsko področje Slovenije je ta aspekt še posebnega pomena.

Po drugi strani pa že obstoječi statistični podatki o obsegu izvoza na prebivalca za manjše in razvitejše evropske države z enakim in celo večjim gospodarskim potencialom, kot ga premore jugoslovansko gospodarstvo v celoti, kažejo, da naš izvoz na prebivalca dvakrat do šestkrat zaostaja za temi državami in da izvažajo Jugoslavija komaj nekaj nad 10% ustvarjenega družbenega proizvoda (Slovenija okrog 15%), medtem ko znaša delež izvoza za omenjene države od 20% do 45%.

Ne glede na funkcionalno povezanost gospodarskega razvoja z izvozom, na tendence naraščanja izvoza z razvojem manjših gospodarstev in na vlogo, ki jo na vključevanje našega gospodarstva v mednarodno delitev dela ima formiranje dohodka podjetij, je večanje zunanjetrgovinske menjave pomembno tudi zato, ker s tem naša podjetja usvajajo poslovne kriterije razvitih gospodarstev. Tako je mogoče pričakovati, da se bo s postopnim odpiranjem domačega trga za vedno večji delež slovenske proizvodnje izoblikoval kriterij rentabilnosti razvitejših gospodarstev, vendar ne samo na področju doseganja enake produktivnosti naših podjetij glede na tuja, ampak tudi v omogočanju enakih (nizkih!) proizvodnih stroškov in proizvodnih pogojev. Tak proces bo precej razčistil tudi kriterije investiranja ter vplival na odstranjevanje avtarkičnih in lokalističnih teženj na področju novih naložb. Enako je pričakovati, da bo začrtan proces vedno močnejšega vključevanja v mednarodno delitev dela izostril ne le stopnjo poslovnosti naših podjetij, ampak bo zahteval tudi od vloženih osnovnih in obratnih sredstev, da bodo v naših gospodarskih organizacijah dajala podobne rezultate kot v tujini. Ta proces pa brezpogojno negira lokalno vezanje kapitala in omogoča domačim kot tudi tujim poslovnim sredstvom svobodnejše prelivanje na podlagi ekonomskih zakonitosti med gospodarskimi dejavnostmi kot tudi regionalno. Že samo s teh izhodišč je upoštevanje širšega ekonomskega prostora pri izdelavi regionalnega plana naše republike izrednega pomena. Pred strokovnjaki in vsemi, ki bodo udeleženi pri načrtovanju in izdelavi regionalnega plana Slovenije, stojijo ne le zelo odgovorne naloge, ampak tudi zelo aktualni problemi, ki zahtevajo čim hitrejšo razrešitev. Lahko ugotovimo, da je slovensko gospodarstvo na proces sproščanja in odpiranja domačega trga ter proces večje mobilnosti domačega in tujega kapitala razmeroma slabo pripravljeno. To močno potrjujejo že podatki, da samo okrog 10% slovenskih podjetij dosega letno vrednost skladov nad 5 milijonov N din, kar je zaradi naraščanja potreb po formiranju lastnih obratnih sredstev, odplačevanja

anuitet in potreb družbenega standarda prej premalo ko dovolj za sistematično uvajanje modernejši in tudi dražje tehnologije. Ob tem je treba poudariti, da je obseg letne akumulacije razmeroma stabilen samo pri naših največjih podjetjih, medtem ko je pri manjših podjetjih obseg akumulacije glede na obseg proizvodnje zelo različen. Ugotoviti je mogoče, da ima le zelo malo naših podjetij realne možnosti za spremljanje in vpeljevanje moderne tehnologije. Kaže, da je proces usmerjanja naložb v našem gospodarstvu ena izmed pglavitnih nalog, kot tudi da ob postavljanju alternative načina usmerjanja — administrativnega ali strokovnega usmerjanja na podlagi ekonomskih zakonitosti — prva alternativa ne prihaja v poštev.

Ob ugotovitvah, da sta proces vključevanja v mednarodno delitev dela in sproščanje tržnih zakonitosti v pretežnem delu jugoslovanske proizvodnje realnost, da ima ta proces za posledico veliko večjo mobilnost domačega in tujega kapitala, se postavlja življenjsko važno vprašanje za slovensko gospodarstvo kot celoto: katere so tiste proizvodne dejavnosti (tudi ožje grupacije ali celo podjetja) in tista področja, ki imajo v sedanjih, predvsem pa še v prihodnjih razmerah gospodarjenja možnosti in ekonomske pogoje, da bodo privlačni ne samo za domači (slovenski in jugoslovanski) kapital, ampak tudi za tuje naložbe? In ker ob tem ugotavljamo, da slovensko gospodarstvo še nima izdelanih konceptov dolgoročnega razvoja (le-te se sicer intenzivno pripravljajo) in da tudi komparativne prednosti posameznih proizvodnih faktorjev, proizvodnih dejavnosti in področij še niso analizirane, se dogaja, da večina naložb v naše gospodarstvo še vedno temelji na bolj ali manj utemeljenem občutku poslovne uspešnosti. Ker pa lahko pričakujemo, da se bodo domača in še toliko bolj tuja sredstva, namenjena za naložbe, vlagala na podlagi ekonomske utemeljenosti, ostajamo na vprašanje, kateri faktorji ekonomsko utemeljujejo naložbe v posamezne dejavnosti in področja slovenskega gospodarstva, toliko občutneje brez jasnega odgovora.

Ali ne obstaja resna nevarnost, da se ne bi prej ali slej začel proces intenzivnega odlivanja že tako skromnih akumulacijskih sredstev s področja slovenskega gospodarstva? Menim, da je strokovna ekonomska, tehnična in družbena utemeljitev gospodarsko zdravih naložb v posamezne dejavnosti in področja pri obstoječih tendencah razvoja našega gospodarskega sistema ena izmed pglavitnih nalog regionalnega planiranja na področju slovenskega gospodarskega prostora.

Franč Pediček

Neugodne okoliščine v naši moralni vzgoji

Ni naključje, da se danes s skrbjo ustavljamo ob vprašanju moralnega oblikovanja mladega rodu in iščemo tej najbolj občutljivi obliki našega šolskega pedagoškega dela novo vsebino in novih poti. Tovrstno hotenje in iskanje sta odsev tega, da mi vsi nismo docela zadovoljni z dosedanjim moralnim oblikovanjem mlade generacije.

Ta naša skupna zaskrbljenost ima izvir v znanem pojavu, da nam je začela šolska moralna vzgoja vračati v doživljanju, vedenju in ravnanju mladih nemalokrat nekaj drugega od tistega, kar mi z moralno vzgojo v mlade vsajamo in od njih pričakujemo.

Če smo doslej še mislili, da smo v naši šolski moralni vzgoji dovolj uspešni, pa smo se znašli danes, ko se dviguje razvoj celotne naše družbe na kakovostno novo stopnjo — to je na stopnjo samoupravljalno družbe — z našo dosedanjo moralno vzgojo mladine v docela novih okoliščinah.

Ne smemo namreč pozabiti, da so — oziroma da so bili — koncept, vsebina in metodika dosedanje naše moralne vzgoje oziroma moralnega pouka v marsičem odsev našega dosedanjega družbenega razvoja in življenja.¹

Te temeljne resnice pač ne moremo zanikati, če nočemo zanižati spoznanja, da je morala družbenozgodovinska kategorija, fenomen družbene zavesti, ki je drugoten v odnosu do družbene biti — a hkrati tudi razmeroma samostojen — ter je zaradi tega odvisen od proizvodnih odnosov dane družbe v danem zgodovinskem času in prostoru.

Kakor so na širokem družbenem področju pojavljajoča se in čedalje bolj zaostrujoča se protislovja znamenje, da je »dano«
začelo razvoj zavirati in da se pojavlja novo, ki želi — in mora —

¹ Naj opozorim, da ne razlikujem v pričujočem tekstu tako ostro »moralne vzgoje«
od »moralnega pouka«, kakor je to razločeval G. Šilih. — Glej: G. Šilih, Psihološke osnove za pouk etike, Sod. pred., 1953, str. 254—267.

»dano« prerasti, tako velja ista zakonitost tudi na celotnem in posameznem vzgojnem torišču. Tisto posebno vzgojno torišče, ki pa nas je začelo čedalje bolj opozarjati nase s svojimi premajhnimi oblikovalnimi uspehi, je prav gotovo moralna vzgoja.

Če se hočemo dokopati do bolj uspešnih poti v moralnem vzgajanju mladine, moramo najprej razkriti nekatere sporne pojave in težnje, ki zmanjšujejo oblikovalno moč naše dosedanje šolske moralne vzgoje.

Naj še povemo, da želimo na tem mestu le opozoriti na nekatere tovrstne nezaželene fenomene, kakor nam jih razkrivata vsakdanje šolsko pedagoško delo in razčlenjujoča pedagoška misel. Za njihovo temeljitejšo razčlenitev bi bilo vsekakor potrebno bolj poglobljeno delo in več časa.

Eno temeljnih — čeprav zgolj pedagoško-organizacijskih — ne-rešenih oziroma napačno rešenih vprašanj v našem moralnem oblikovanju mladine je prav gotovo v tem, da smo si doslej kolikor toliko izdelali zasnovo moralne vzgoje le za prvo stopnjo šolanja, to je le za osnovno šolo.

Toda vso nadaljnjo razvojno pot in etično osveščanje mladine prepuščamo večji ali manjši naključnosti. V to usodo pehamo najprej mladino srednjih šol različnih vrst in stopenj. Prepuščamo jo bolj ali manj lastni moralni oblikovalni odgovornosti in »iznajdljivosti«. Kakšne načrtne in pedagoško organizirane moralne vzgoje v teh šolah skoraj ni. Srednješolska mladina je tako nemalokrat pahnjena v škodljivi moralno-oblikovalni vakuum, čeprav je znano, da terja mlad človek prav v tem razvojnem času največ moralno-vzgojne skrbi in pomoči.

Enako usodo imajo razne poklicne in druge ustanove, ki oblikujejo in pripravljajo za delo in življenje absolvente osnovne šole.

Vsekakor pa postaja ta moralno-oblikovalni vakuum nemara najbolj zaskrbljujoč na stopnji univerzitetnega študija, čeprav nekateri menijo, da načrtno in voden etično oblikovanje mladega rodu na tej stopnji šolanja nima več svojega opravičila in svoje imperativnosti.

Resnica pa bo nemara prav nasprotna in praksa življenja nam to neovržno potrjuje. Z načrtnim in sistematično vodenim moralnim oziroma etičnim oblikovalnim hotenjem je treba namreč spremljati razvojno pot mladih ljudi od predšolske vzgoje prek osnovne šole pa vse do srednjih in poklicnih ter višjih in visokih šol. To pa terja, da zasnujemo takšen koncept šolskega moralnega oziroma etičnega oblikovanja, ki bo zapolnil s tem vzgojnim vidikom celoten šolski sistem ljudskega vzgajanja in izobraževanja, od predšolskih ustanov do fakultet.

Zdaj pa sami pomagamo, da vse tisto, kar z moralno vzgojo v osnovni šoli gradimo, na višjih stopnjah šolanja razpada spricho večje ali manjše moralno oblikovalne praznine, ki si jo ustvarjamo na vseh preostalih ravneh šolskega in izvenšolskega vzgajanja ter izobraževanja mlade generacije.

Povsem razumljivo je, da nam lahko zarojeva ta situacija velike in hude moralne odklone ali deviacije, katerim smo spričo v doživljajskem in vedenjskem zadržanju dela današnje mladine.

Nič manj zaostrena okoliščina se nam je začela pojavljati znotraj same šolske moralne vzgoje.

Vsi vemo, kdaj smo začeli uvajati moralno vzgojo v osnovno šolo.² Ni naključje, da smo se ravno pred 15 leti spomnili »velike družbene koristi«³ socialistične moralne vzgoje v šoli, o kateri pa prva leta po osvoboditvi nismo govorili. Takole smo takrat trdili: »Moralna vzgoja v šoli je ostanek meščanskega šolskega sistema. Mi ne potrebujemo v šoli moralnega vzgajanja. V znanju in socialistični politični usmeritvi je za nas vsa moralna vzgoja.« Družbeni razvoj kasnejših let pa je spremenil to naše stališče.

Vzgoja bi resnično ne bila »otrok«⁴ oziroma funkcija družbe, če bi razvoj naše takratne družbe ne začel terjati, da v šoli uvedemo moralno vzgojo oziroma moralni pouk kot poseben šolski predmet oziroma vzgojnoizobraževalno torišče.⁵

Vsi se še spomnimo odpora nekaterih šolnikov in državljanov do tega, da si začenjamo uvajati v šolo moralno vzgojo kot poseben šolski predmet.⁶ Zanimivo je, da se pojavi ta odpor še danes kdaj pa kdaj med ljudmi, ki se zanimajo za našo šolo in njeno oblikovalno delo.⁵

Vsi pa se tudi še spomnimo zagovarjanja drugih, ki so trdili, da pomeni to, da uvajamo moralno vzgojo v šolo kot posebno vzgojnoizobraževalno torišče oziroma predmet, velik in pomemben »napreden korak«⁶ v našem socialističnem vzgajanju in izobraževanju mladih rodov.⁶

² Pouk moralne vzgoje kot poseben predmet je bil uveden v slovenske osnovne šole sredi šolskega leta 1952.

³ Poglobljeno analizo te situacije je podal dr. V. Schmidt (Uvod v pedagoško metodologijo, DZS, Ljubljana 1960, str. 11.): »Prva leta po osvoboditvi smo pri nas ... istovetili politično in moralno vzgojo v tem smislu, da smo vzgajali samo »idejno politično«, zanemarjali pa smo vzgojo za tiste odnose med ljudmi, ki spadajo v področje moralnega, kakor da bi človekova napredna politična usmerjenost že bila jamstvo za njegove moralne kvalitete. Medtem ko je tak odnos med politično in moralno vzgojo v tedanjih politično in razredno zelo zaostrenih pogojih še bilo mogoče utemeljevati, zlasti ker vsebuje naša politika močan pozitivni moralni element, sedaj ta pedagoška ideja svojo upravičenost že izgublja — kot nam je to pokazala praksa, ki jo je ta ideja usmerjala. Čim bolj bo napredovalo odmiranje države, tem bolj bo izgubljala svoj smisel politična vzgoja in tem bolj bo naraščala vloga moralne ...«

⁴ Uroš Kraigher, »Moralna in moralna«, »Naši razgledi«, 1955, št. 18.

⁵ Jože Pihler, »Razmišljanja o moralnem pouku in moralni vzgoji«, »Oblikovanje socialistične osebnosti v osnovni šoli«, ZO, Maribor 1966, str. 43—71.

⁶ Navdušenje za pouk moralne vzgoje je seglo v prvem času tudi prek osnovne šole v gimnazijo. V začetku je bil npr. ta pouk uveden v 5. in 6. gimnazijski razred. Pedagoško društvo SR Slovenije je organiziralo v šolskem letu 1953 seminar za predavatelje etike na gimnaziji. Objavljeni referati s tega seminarja so: G. Silih, »Psihološke osnove za pouk etike«; Marica Dekleva, »Pojmovanje etike in morale«; Lev Modic, »Izvor morale«; Uroš Kraigher, »Humanizem — moralno-vzgojna vrednota«. (Glej: Sod. ped. 1953, str. 253—302.)

Prvi so opozarjali na protislovnost in paradoksnost tega, da delamo iz moralne vzgoje samostojen šolski predmet, ki ga mora učitelj v razredu celo »učiti«, in so terjali, da mora vsak učitelj uresničevati moralno-oblikovalni vidik v sklopu vsega in vsakega svojega pedagoškega dela v razredu.

Drugi so se sklicevali na nujnost sistematičnega in organiziranega moralnega pouka oziroma moralne vzgoje, pri tem pa nismo pozabljali poudarjati posebnosti tega novega oblikovalnega izseka.

Danes je videti, ko da niso imeli prav niti prvi niti drugi oziroma — da so deloma imeli prav i prvi i drugi.

Zakaj? — Zato ker nam praksa kaže, da je načrtno in sistematično moralno oblikovanje mladih generacij znotraj šole in zunaj nje nujno potrebno, a najbrž ne v obliki in okviru samo takšne moralne vzgoje, kakršno smo si doslej vse od tistih časov vsajali v tkivo našega šolskega pedagoškega dela.

Reči smemo, da pomeni naša socialistična šolska moralna vzgoja — in to nam zgovorno potrdi že vsak bežen pogled v njene učne načrte za posamezne razrede osnovnih šol⁷ — bolj ali manj le nekakšno negacijo oziroma antitezo stari moralni vzgoji. Ne pomeni pa nekaj resnično, kakovostno novega, nekaj, kar bi pomenilo resnično »negacijo negacije« starega moralnega oblikovanja šolske mladine in mladih rodov.

Podoba je, da je v tem še vedno eno ostrih in živih vprašanj naše današnje šolske moralne vzgoje oziroma »temeljev socialistične morale«. Z oblikovalno enakim, čeprav drugače uglašnim moralnim deklarativizmom še namreč ne moremo socialistični moralni vzgoji priustvariti nečesa, kar pri stari oziroma svetovnonazorsko nasprotno zasnovani moralni vzgoji grajamo in obsojamo. Zaradi tega ni naključje, da smo se znašli s »temelji socialistične morale« v naši šoli deloma v podobnem moralizmu, kakršnega razkrivamo v meščanski ali kakšni drugi moralni vzgoji.

III

Med danes čedalje bolj zaostrujočimi se pojavi predvsem v vsakdanji praksi naše šolske moralne vzgoje moramo omeniti odnos med moralno normativnim in moralno deskriptivnim vidikom, ki ju oba opažamo enako prisotna in enako bogato »omogočena« v naših učnih načrtih moralne vzgoje.

Toda znano je, da niti prvi niti drugi omenjenih vidikov moralne vzgoje sam zase ali drug poleg drugega ne more roditi zaželenih sadov, to je resničnega moralnega ravnanja otrok.

In zakaj ne? — Zato, ker nas prvi, to je etično normativni vidik, ki si ga pedagogi zelo radi lastimo, navadno zvabi v gozd najrazličnejših etičnih oziroma moralnih »najstev« in imperativov, norm in postulatov ter idealov ljudskega delovanja. Vse to pa nas končno pripelje v dvomljivo moraliziranje.

Bistvo vsega moralizma — tudi socialističnega — pa je »v abstraktnem apeliranju na človeka, na njegovo vest, dolžnost, odgo-

⁷ Glej: Objave, 15. junij 1966, Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS.

vornost, človečnost, solidarnost, pravilnost itd., kar vse pa prav gotovo mora biti neki dobronamerni namig oziroma neko hotenje, ki mora v danem trenutku razgibati človekovo vest in pokazati na nujno potrebo njegove človečnosti, razumevanja, velikodušnosti, pomoči, uvidevanja itd.; vendar ostane skrito vsakemu moralizmu, kakšne so lastne človekove težnje in možnosti za tisto, kar on je in za čimer hoče iti.⁸

Razen tega noben moralizem ne apelira na nekaj resničnega, temveč le na neko abstraktno zamisel moralnega človeka, ki si jo moralizem vedno sam ustvari in zasnuje. Zaradi tega se moralizem vedno obrača v nekaj umišljenega, ne pa k resničnemu in konkretnemu zgodovinskemu človeku. Posledica vsega tega je, da se »moralizmu zelo rado zgodi, da apelira v prazno in da konča v deklamacijah in moralnih pridigah, ki pa imajo pogosto prav zaradi svoje nedoločenosti, neutemeljenosti in abstraktnosti kisel okus, ker se ne samo verbalistično ponavljajo, temveč so tudi po svoji naravi že zelo razvrednotene in ne delujejo več resno na človeka, kateri se je danes že do grla pogreznil v svoje človeške dileme, krize, protislovja, dvome, sume, padce in vzpone, ki ga vsega prizadevajo in mu postavljajo vprašanje o smislu vsega, kar se dogaja okrog njega ter v njem samem itd.«⁹

Drugi, to je deskriptivni vidik — katerega pa pogosteje opazamo pri tistih pedagogih, ki se bolj navdušujejo za »moralni pouk« kakor za »moralno vzgajanje« ali pa celo za še bolj dvomljiv »pouk moralne vzgoje« — premaguje samo na videz zle sadove normativnega vidika, saj nas potiska v drugo veliko negacijo vsake resnične socialistične moralne vzgoje, to je v zaprti krog sprenevedanja ali pretvarjanja, bolje — v zaprti krog socialističnega moralnega verbaliziranja in visoko načelnega moralnega razsojanja o dejanjih drugih ljudi.

Moralni pouk, katerega bistvo je le navajati otroke, da neoporečno in »pravilno« moralno razsojajo in ocenjujejo kako dejanje drugega človeka, namreč nikoli dovolj in globinsko ne spreminja tudi že akcij otrok samih. Ta vidik enako zoži drugega človeka na abstrakcijo oziroma vsili človeku, da razsoja dejanje drugega človeka s točke svoje etično nedelavne, to je moralizirajoče subjektivnosti.¹⁰ V tem pa je vzrok, da postane prej ali slej to golo moralno razsojanje dejanj drugega človeka v bistvu nemoralno. In sicer zaradi tega, ker ponavadi tak človek vedno samo čaka na priložnost, ko bo lahko moralno obsodil drugega. To pa je največkrat izraz lastne moralne nemoči in zakrinkavanje lastnih nemoralnih dejanj z visokimi moralnimi razsojanji dejanj drugih. Omenjeno stališče je nemalokrat izraz človekove moralne laži, brezcilnosti, izgubljenosti in lastne etične odtujenosti. Ne smemo namreč pozabiti, da ima morala to »slabo stran«: njena resnična vrednost se objektivira samo v konkretni človekovi praksi in ne zgolj v besedah.

⁸ Milan Kangrga, »Etika i sloboda«, »Naprijed«, Zagreb 1966, str. 72.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Kako zapletena je narava in struktura vrednostnih, torej tudi moralno vrednostnih sodb, glej: dr. Mihailo Marković, »Marksistični humanizem in problem vrednot« (objavljeno v knjigi Adama Schaffa »Filozofija človeka«, DZS, Ljubljana 1964).

Uresničevanje deskriptivnega oziroma zgolj razsojajočega moralnega vidika zarojeva še »dodatno zlo« v naši šolski moralni vzgoji, in to je moralni pozitivizem oziroma moralni intelektualizem na eni strani ter etično ekonomistični nazor na drugi strani.

Moralni pozitivizem se kaže v naši šolski moralni vzgoji v tem, da se učitelji nemalokrat zadovoljijo z neoporečno otrokovo moralno deklaracijo o nekem dejanju, ne posegajo pa dovolj s svojim moralno-oblikovalnim delom v »tretjo« razsežnost doživljanja otrok, v njihovo moralno doživljanje in vsakdanjo moralno prakso.

Ob takšni pozitivistično krojeni moralni vzgoji postaja in ostaja človekov etos ravno tako samo »objekt« otrokovega neprizadetega in izvenosebnega spoznavanja ter razsojanja kakor vsak drug pojav, predmet ali proces, o katerem se uči pri kateremkoli drugem šolskem predmetu.

Prav takšno pozitivistično stališče pri šolski moralni vzgoji pa je temeljna negacija vsakega resničnega moralnega oblikovanja otrok. Zaradi tega namreč, ker gre pri vsakem resničnem moralnem oblikovanju otrok za zavestno spreminjanje oziroma samosprenijanje aktivnosti in celotne osebnosti, gre za preseganje »danega« z osebnim vrednostnim odločanjem, gre za moralno akcijo, moralno delovanje ali ukrepanje, ne pa le za takšno ali drugačno moralno razsojanje o nečem zunaj subjekta in etične prizadetosti otroka.

V ravno takšni protislovni podobi se nam razkriva tudi razmahujoči se intelektualizem v naši šolski moralni vzgoji. Od moralnega pozitivizma se razlikuje le po svoji vnanji podobi. Toda njegova notranja narava je ista. Moralni intelektualizem se kaže v tem, da nekateri učitelji moralno vzgojo nemalokrat »poučujejo« ravno tako kakor vse druge šolske predmete. Popolnoma naravno je, da so sadovi takšnega dela isti kakor pri moralnem pozitivizmu.

V sindrom iste moralne neprizadetosti otrok se nam jedri še tako imenovani etično ekonomistični nazor. Njegova bit je v edino »znanstveni« interpretaciji morale kot funkcije družbenoekonomskih procesov in odnosov. Pojavlja in izraža pa se v znanem mehanicistično materialističnem nauku: ko bodo meaterialne oziroma ekonomske socialistične družbene sile dovolj močne in razvite, se bo sama od sebe rodila in pojavila socialistična morala med ljudmi. Takrat »bo vse v redu, saj se bo ta novi človek prihodnosti pojavil na prizorišču kakor deus ex machina iz materialnih predpostavk nove družbe s tako imenovanim visokim življenjskim standardom in izobiljem«.¹¹

Menda ni treba opozarjati, kako danes razvoj industrijsko in »dobrinsko« visoko razvitih družb ovrača to v bistvu skrajno »nemoralno upanje«, v svetu in čedalje bolj tudi nam.

IV

Posebno neugodno okoliščino naše šolske moralne vzgoje lahko odkrijemo še v nekih drugih njenih izhodiščih.

Ni težko ugotoviti, da je bila izhodišče naše dosedanje moralne vzgoje bolj ali manj administrativna družba in njene potrebe ozi-

¹¹ M. Kangrga, n. d., str. 131–132.

roma le temeljni sestavni del naše družbe, to je kolektiv in njegove potrebe (bolje: koristi kolektiva).

Popolnoma naravno je, da takšna morala ne more biti morala naše današnje samoupravljajoče se družbe. In sicer zaradi tega ne, ker ne postavlja za svoje izhodišče človeka in njegovih potreb ter njegove sreče. Vse pa, kar je v nasprotju s potrebami človeka, s potrebami njegove biti in pogoji njegovega počlovečenega osebnega ter družbenega bivanja, ne more biti morala samoupravljajoče se družbe. Po tej morali je namreč nemoralno vse, kar je v nasprotju s potrebami človeka, v nasprotju z njegovim samouresničevanjem in svobodnim ter ustvarjalnim »družbljenjem«.

Ker pa je konkretni oziroma operativni družbenozgodovinski okvir tega človekovega samouresničevanja in družbljenja v naši družbi razvijajoče se samoupravljanje, je v njej nemoralno vse, kar je v nasprotju z razvojno objektivno pogojenimi in zavestno sprejetimi normami ter imperativi znotraj katerekoli samoupravljajoče se družbene »molekule«. Moralni kodeks takšne družbe zatorej ni in ne more biti sredstvo odtujevanja niti človeka človeku niti človeka družbi. To pa je tisti novi vidik v morali samoupravljajoče se družbe, ki ga ne najdemo v nobeni drugi družbi.

Naj to še nekoliko razložimo! — Temeljna naloga vsake resnične morale je namreč omogočiti človeku, da postaja čedalje bolj človek, je človečiti ali humanizirati (ne samo socializirati!) temeljne potrebe njegove biti.¹² Med njimi pa moramo predvsem poudariti svobodo odločanja, ustvarjalnost, racionalnost, odgovornost za dejanja, samouresničevanje in družbljenje človekove narave. Temeljna funkcija morale je torej »človečiti človeka«, ki je — in mora biti — summum bonum, ne pa le »družbiti družbo« v škodo temeljnih potreb človeka. To pomeni: v škodo njegovega svobodnega odločanja in ravnanja, v škodo njegovega doživljanja osebne odgovornosti ter, skratka, v škodo njegovega samouresničevanja, njegovega resničnega ter kreativnega socializiranja. Morala, ki ohranja v svojem tkivu tudi stališče, da je le človek zaradi družbe (administrativne, birokratske družbe!) ne pa tudi družba zaradi človeka, je človekovi biti odtujena morala.

Odtujena pa lahko postane tudi morala, ki uresničuje omejene človekove »bivajoče« potrebe mimo hkratnega razreševanja temeljnih družbenih protislovij. In sicer zaradi tega, ker se lahko takšna morala kaj hitro znajde v strugi moralno dvomljivega anarhičnega individualizma, etičnega subjektivizma in vase zazrtega egoizma. Uresničevanje človekovih potreb v družbi, polni ostrih in nerešenih protislovij, ne more namreč roditi te visoke morale, o kateri govorimo. Rodi jo lahko le uresničevanje človekovih potreb v družbi, ki ne samo človeka »individualno človeči«, temveč ga tudi »socialno družbi« na podlagi tistih svojih razrešujočih se protislovij, ki vračajo človeka družbi, ki vso njeno strukturo in funkcionalnost postavljajo v službo takšnemu človeku. Podoba pa je, da more omenjeno konkretno in resnično zgodovinsko okoliščino ustvarjati za zdaj bolj ali manj le družba, ki teži uresničevati različne oblike samoupravljanja.

¹² Marek Frichand, »Etička misao mladog Marksa«, »Nolite«, Beograd 1966, str. 94. — In: Vuko Pavičević, »Uvod u etiku«, »Kultura«, Beograd 1962.

Naslednje nerešeno vprašanje, ki ga lahko odkrijemo zastrto izraženo in ponavljajoče se v naši dosedanji morali, kakor smo si jo zasnovali tudi za rabo vzgoje v šoli in zunaj nje, je nepre-sežena relacija med mehanicističnim družbenozgodovinskim in filozofsko antropološkim pojmovanjem morale.

Po mehanicističnem družbenozgodovinskem pojmovanju morale je morala sad zgolj objektivnih družbeno-zgodovinskih procesov oziroma družbenih proizvodnih odnosov. Ti pa se gibljejo, razvijajo po strogo zakonitih poteh, zaradi česar je tudi človekovo moralno in nemoralno ravnanje po tem pojmovanju bolj ali manj družbeno-zgodovinsko determinirano.

V vsebini in obsegu takšnega pojmovanja morale pa največkrat ni prostora za osebno odgovornost storjenih dejanj tistega človeka, ki »sledi«¹³ družbenozgodovinskemu razvoju proizvajalnih sil in proizvodnih odnosov. Zlega dejanja takšnega človeka torej ne moremo — in »nimamo nobene pravice«¹³ — opredeljevati za nemoralno. Ljudje, ki »slede«¹³ določenim družbenozgodovinskim premikom in družbenim »dialektičnim skokom«, so po tem pojmovanju vedno, v zlu in dobrem, moralni člani svojih družb. In sicer zaradi tega, ker njihove akcije niso toliko subjektivno pogojene, temveč predvsem objektivno, družbeno.

Ni treba posebej poudarjati, da je takšna napačna, to je mehanicistično pojmovana družbenozgodovinska etična koncepcija, žarišče prenekaterih nemorale, vir moralne poze, saj so po tej etični logiki moralno odgovorni za svoja dejanja ponavadi le ljudje, ki se »danemu«, ne prilagajajo, ki ustvarjalno in kritično krčijo nove poti in odstirajo nova obzorja ljudskemu sožitju svoje družbe. Le ti in samo ti ljudje, so po tej morali vedno osebno odgovorni za svoja dejanja, saj so samo ti ljudje v takšni družbi in po takšni morali subjektivno pogojeni pri vsem svojem nekonformističnem mišljenju in delovanju, medtem ko so prvi vedno le objektivno pogojeni.

Vsako človekovo dejanje je vedno in povsod hkrati objektivno in hkrati subjektivno pogojeno, torej nikoli samo eno in nikoli samo drugo, pač pa zdaj bolj objektivno zdaj bolj subjektivno. Zaradi tega ne more biti nobene morale — tudi socialistične ne — brez osebne človekove odgovornosti za vse storjeno in hoteno. Svoboda in z njo najtesneje povezana osebna odgovornost sta temeljni aksiološki postavki tudi socialistične morale.

Morala, ki pušča napačno moralno svobodo tistim, ki jih bremeni z odgovornostjo, je protislovna morala.

V tem pa je prav gotovo eno nerešenih vprašanj naše dosedanje moralne vzgoje. Le-ta zna mladim le bolj malo povedati in pomagati pri reševanju njihovih skritih osebnih problemov in jih največkrat ne spodbuja dovolj k samouresničevanju lastne biti. Zaradi tega jo otroci pogosto le trpe, kot morajo trpeti marsikateri drug šolski predmet.

¹³ Ibidem, glej uvod.

Vse to pa se dogaja naši šolski moralni vzgoji zaradi tega, ker je premalo, pa tudi resnično antropološko¹⁴ zasnovana. Zaradi tega otrokom dovolj in globlje ne osmišlja njihovega bivanja, doživljanja in delovanja. Morala pa, ki ne opravlja tudi te naloge, ni morala za človeka, temveč je morala, ki hodi mimo človeka.

VI

Naša dosedanja socialistična moralna vzgoja je — takšna je vsaj podoba — v marsičem bolj vzgoja k »danemu«, manj pa vzgoja k premagovanju, k preraščanju »danega«, k uresničevanju »mogočega.« Posledica tega je, da naša moralna vzgoja pogostokrat mlade dovolj ne aktivira, notranje ne zaposluje, ne vznemirja in ne veže, ampak ene nemalokrat peha v prilagajanje, v konformizem »danemu«, druge pa v revoltno »omogočanje možnega«.

V čem je tu problem? — V tem, da smo tudi mi s svojo moralno vzgojo hočeš nočeš zašli bolj ali manj v »pedagogiko prilagajanja«. Takšna moralna vzgoja pa je negacija vsake resnične moralne vzgoje, je pehanje mladih v osebno in družbeno problematično moralo. In sadove takšne vzgoje v doživljajskem in vedenjskem obnašanju mladih rodov danes marsikje s skrbjo opazujemo in ugotavljamo.

Resnično oblikujoča moralna vzgoja je namreč le tista, ki v mladem človeku prebuja svobodnost odločanja, ustvarjalnost in odgovornost, prebuja vizijo oziroma anticipacijo bodočega, prihodnjega in možnega ter ne peha človeka v uslužnost trenutno »danemu«.

Temeljno izhodišče, ki ga more uresničevati le samoupravljaljoča se družba, namreč je, da se človek lahko razvija v moralno bitje samo prek ustvarjalnosti in prek preraščanja »danega«, saj le to preraščanje aktivira človekovo svobodno odločanje, osebno odgovornost za vse storjeno, ustvarja v človeku možnost in budi v njem potrebo, da ustvarjalno in spreminjevalno posega v življenje okrog sebe, da si s tem osmišlja svoje bivanje in odkriva smotre delovanja za sebe, za sočloveka in za družbo.

Negacijo teh temeljnih prvin pa pomeni vsaka moralna vzgoja, ki človeka določenim »danostim« življenja in družbe bolj ali manj le prilagaja. To pa so vedno težnje morale v birokratski družbi. Takšna pa je družba, ki odtuja človeka človeku, človeka delu, svobodi, odgovornosti, je družba močno razraščene administrativizma in bogato razvejane hierarhije različnih »avtoritet«, ki vladajo med ljudmi, je družba, v kateri »ni človeških, ampak so stvarni odnosi«.¹⁵

V ozračju moralne vzgoje takšne družbe ni nič čudnega, če postane — posebno za mlade — moralno bolj cenjena marsikatera revoltnost in vedenjska deviantnost, kakor pa sprejemanje in uresničevanje moralnih norm družbe.

¹⁴ Tu mislim na antropološko zasnovano moralo v smislu in pomenu, v katerem govori o »sokratski liniji« A. Schaff, n. d., str. 10.

¹⁵ Ernst Fischer, »Problemi mlade generacije«, CZ, Ljubljana 1966, str. 82.

VII

Kakor v vsem našem vzgojno-izobraževalnem delu tako delamo tudi v naši moralni vzgoji predvsem frontalno, le malo ali sploh nič pa individualno, intimno spreminjevalno.

Moralna vzgoja pa se začneja in končuje prav na torišču individualnega, prav v vrednostno doživljajskem področju vsakega posameznega otroka, v globinah in skritih pregibih njegove razvijajoče se osebnosti. Od tod se šele lahko dvigne moralna osveščenost otroka na raven tovarišije, skupine, razreda, kolektiva, družbe, človeštva.

Naša običajna pot pri tej vrsti oblikovanja mladih pa je navadno nasprotna, kar nemalokrat rodi pri otrocih pasivnost, ko jim ponujamo takšno moralno vzgojo. To pa je posledica našega še vedno konkretno nerešenega vprašanja odnosa med posameznikom oziroma osebnostjo in kolektivom oziroma skupnostjo. Glede tega imamo v zavesti še mnogo starega in preživelega.

Vse kaže, da se še vedno bojimo izhajati v moralni vzgoji od posameznika in njegove osebne intimnosti ter njegove neponovljive osebnostne enkratnosti. Brez intimne, »osebnostne« morale vsakega posameznega človeka pa ne more biti morale družbe. Zaradi tega ima vsaka družbena morala svoje korenine in vire prav pri moralnem doživljanju, razsojanju, vrednotenju in delovanju posameznega človeka. In le človek, človek kot konkretno zgodovinsko bitje dane družbe, je lahko izhodišče prave in životvorne moralne vzgoje.¹⁶

VIII

Hočeš nočeš moramo priznati, da vsebuje naša moralna vzgoja nemalokrat v sebi prvine problematičnega moralnega stališča, po katerem lahko dokaj preprosto prerodimo ali prekvalificiramo (pre-razvrstimo) moralno dvomljiva dejanja v moralno dobra, moralno pohvalna dejanja.

To pa ni tako preprosto, kot pogostokrat objasnjujemo otrokom v naši šolski moralni vzgoji. Moralno normo je treba izpolnjevati. To je temelj civiliziranega in kulturnega človeškega sožitja ter temelj človeške svobode. S tem pa ni rečeno, da človek moralne norme nikoli ne krši. Prav gotovo jo včasih krši — mora jo kršiti — saj v tem je ravno dialektična dopolnitev in nasprotje ter zgodovinska konkretnost vsakega pravega zakona in vsake prave moralne norme, da ju je mogoče in v določeni okoliščini tudi treba kršiti. Toda prej mora človek takšno svoje dejanje soočiti z »instancami zavesti« in nazadnje še z »odločitvijo vesti«. ¹⁷ Osebnostno moralno odgovornost za dejanja, ki izvirajo iz človekove moralne, svobodne odločitve kot funkcije soočenja zavesti in vesti, pa mora nujno vsakdo sam prevzeti. Te odgovornosti ne more namesto človeka, ki krši kako etično, moralno normo, prevzeti nihče drug, ne ukazujoči mu posameznik, ne skupina ali družba.

¹⁶ Glej, M. Frichand, n. d.

¹⁷ E. Fischer, n. d., str. 200.

Ravno v tem doživljanju osebne moralne odgovornosti kot funkcije zavesti in vesti je najbolj občutljiva tehtnica človekovih moralnih in nemoralnih dejanj, in ne le v nekih vnanjih smotrih ter namenih.

Zatorej ni prav, da iz naše moralne vzgoje tako pogostokrat črtamo ti temeljni instanci vsakega moralnega in nemoralnega dejanja. Brez njiju namreč postaja in ostaja največkrat vsaka morala — tudi socialistična — nekaj zunaj človeka, ob človeku, ne pa neki temelj ljudskega etosa, zasidran prav v središču človekove počlovečene in podružbljene biti.

IX

Naj navežemo ob kraju na ta oris in bežno razčlenitev nekaterih neugodnih okoliščin oziroma pojavov v naši šolski moralni vzgoji še nekaj ravno tako bežnih predlogov za njihovo neposredno in posredno premagovanje. Te predloge naj podamo tako, kakor nam vznikajo iz vsakdanje pedagoške prakse in se nam razkrivajo iz razčlenjujoče pedagoške misli.

1. Šolske moralne vzgoje oziroma celotnega moralnega oblikovanja mlade generacije ne moremo in ne smemo iztrgati iz naše globalne današnje družbene in moralne revolucije.

2. Vprašanj šolske moralne vzgoje ne moremo in ne smemo reševati zunaj področja celotnega našega šolskega sistema in vseh njegovih vzgojno-izobraževalnih torišč.

3. Izoblikovati je treba nov koncept za moralno vzgojo, v katerem bodo zajete in obdelane vse aree in vse stopnje moralnega oblikovanja mladega rodu.

4. Razmisliti je treba o sodobnejših in ustrežnejših oblikah ter načinih uresničevanja novega koncepta moralne vzgoje na današnji točki našega družbenega in pedagoško socializacijskega razvoja.

Ad 1) — Podoba je, da smo si celotno dosedanje zasnovo naše moralne vzgoje otrok in mladine gradili bolj deduktivno, le načelno marksistično, zatorej aprioristično, kakor pa induktivno, to je iz posebnosti našega družbenega razvoja, iz naše ljudske prakse. V marsičem drugače tudi biti ni moglo.

Danes pa nam družbeni razvoj omogoča v moralnem oblikovanju mladih generacij nove poti. Moralno vzgojo otrok in mladine je zaradi tega treba čimbolj tesno povezovati s široko fronto današnje družbene revolucije, ki je hkrati vsekakor tudi ljudska moralna revolucija.

Zasnovi ali konceptu naše današnje moralne vzgoje moramo čimbolj nasloniti na dinamiko današnjih razvijajočih se demokratičnih in samoupravnih družbenih odnosov ter premikov, čimmanj pa na razne aprioristične, deduktivne in citatološke postavke, kakor smo v marsičem gradili koncept moralne vzgoje doslej.

V ta namen bi bilo nemara koristno zbuditi zanimanje za moralno problematiko našega bivanja na najširšem družbenem področju. Ni namreč neznano mnenje mnogih naših ljudi, da je vprašanje morale le stvar nekaterih pedagoških in filozofskih utopistov, iluzionistov in družbenih naivnežev, ki ne vedo, da je morala zgolj pasivni odsev družbenoekonomskih, proizvodnih procesov in od-

nosov. Vse kaže, da prav naš družbeni samoupravní razvoj najbolj zmagovito ruši tak ekonomski materializem. Toda proti tej zmoti »etičnega ekonomizma« se je treba zavestno boriti na široki družbeni fronti, ne pa samo v ozkih filozofskih in pedagoških vrstah.

Zaradi tega bi bilo vsekakor nujno potrebno tudi v prihodnje sklicevati podobne simpozije oziroma posvete o morali, kakršen je bil lanski v Ljubljani ali letošnji v Mariboru. Nujno potrebno bi bilo prebujati v tej problemski smeri našo skupno zavest. Za obravnavanje in čim širši komunikacijski radius te problematike bi bilo treba pridobiti tisk, radio, film in televizijo.

To najširšo družbeno fronto za prebujanje in oblikovanje naše skupne moralne zavesti pa bi bilo treba načrtno in sistematično voditi. V ta namen bi mogoče kazalo ustanoviti posebne neformalne družbene in strokovne asociacije, ki bi usmerjale to osveščanje — oziroma dejavnost v celoti, v skladju z našim družbenim razvojem in spoznanji družbenih znanosti, ki jim je imanentno vprašanje morale oziroma etosa.

Šele v takšnem najširšem okviru tovrstnih družbenih prizadevanj bi dobilo gibanje za moralno vzgojo oziroma moralni pouk v šoli in zunaj nje svoje opravičilo in svoj lastni prostor na soncu. Prav vse to pa naši dosedanji moralni vzgoji manjka.

Ad 2) — Moralna vzgoja v šoli ne more biti takšen šolski predmet, kakor so drugi, klasični šolski predmeti. Moralna vzgoja je samostojno vzgojno-izobraževalno torišče znotraj šolskega socializacijskega in humanizacijskega področja.

Problematika moralne vzgoje je zaradi tega problematika našega šolskega sistema kot celote. Vsako reševanje njenih vprašanj zunaj tega njenega širšega okvira je brezplodno, saj je vsa njena problematika neločljivo in celo usodno povezana z vsem šolskim vzgojnoizobraževalnim tkivom. Moralna vzgoja je v najtesnejši oblikovalni interakciji z vsemi predmeti umske vzgoje in z vsemi drugimi vzgojnoizobraževalnimi torišči.

Drugače povedano: dokler se ne bomo začeli hkrati boriti proti vsem tistim zlim pojavom v šolskem vzgojno-izobraževalnem delu na vseh stopnjah, od predšolskih ustanov do univerz, ki povzročajo moralni nered, moralno neprizadetost in moralni relativizem v doživljanju in delovanju mladih generacij, je vsako boljšanje in reformiranje šolske moralne vzgoje nekoristno početje. To pomeni: dokler se ne bomo začeli boriti proti nekaterim odtujitvenim pojavom v pedagoški zavesti naših šolnikov, ki so tesno povezani z nagrajevanjem učiteljev, z neustreznim vrednotenjem njihovega dela in poklica, z njihovim ne dovolj poglobljenim izobraževanjem, z nemalokrat napačnim uveljavljanjem samoupravljanja v šoli, s kratenjem njihovih demokratičnih pravic, z neupoštevanjem njihovih strokovnih mnenj in izkušenj, kadar gre za reševanje perečih vprašanj šolstva oziroma vzgoje, bo pač težko doseči kaj resničnega uspešnega v naši šolski moralni vzgoji.

Le s sprotnim in hkratnim bojem proti vsem tem alienativne procese povzročujočim pojavom v pedagoški zavesti in pedagoškemu delu mnogih naših učiteljev si lahko ustvarimo tiste nujno potrebne okoliščine, v katerih more dobiti šolska moralna vzgoja kot samostojno vzgojno-izobraževalno torišče svoj raison.

Konkretna akcija za to »etično gibanje« znotraj pedagoške zavesti in šolskega vzgojno-izobraževalnega dela bi bile: skrb za poglobljanje strokovne in pedagoške izobrazbe učiteljev, boj proti didaktično-metodičnemu formalizmu s prebujanjem pedagoške ustvarjalnosti ali kreativnosti, boj proti šolsko izobraževalnemu pozitivizmu in scientizmu. Razen tega je treba začeti učiteljem vseh predmetov in torišč odkrivati moralno, etično razsežnost njihovega vzgojno-izobraževalnega dela. Dokler ne bomo izoblikovali te najširše fronte znotraj šolskega sistema, to je znotraj vseh šolskih vzgojno-izobraževalnih torišč oziroma predmetov, bosta moralni pouk moralna vzgoja ostala neoblikujoč moralizem tistih učiteljev, ki bodo morali ta »predmet« še naprej posredovati otrokom in mladini.

Ad 3) — Ko stojimo pred nujno nalogo, da si izoblikujemo nov koncept za moralno oblikovanje mladih generacij, si moramo le-tega zgraditi tako:

— a) da bo zapolnjeval celotno socializacijsko oziroma humanizacijsko področje, od predšolskih ustanov do fakultet in visokih šol;

— b) da bo premagoval spornosti, ki vladajo v dosedanji naši moralni vzgoji oziroma moralnem pouku;

— c) da bo temeljil na interdisciplinarni teoretični osnovi, kar pomeni, da bodo pri oblikovanju tega novega koncepta sodelovale vse tiste družbene oziroma antropološke znanosti, ki se kakorkoli ukvarjajo z vprašanjem morale oziroma ljudskega etosa;

— d) da bo v interakciji z vsem drugim šolskim vzgojno-izobraževalnim delom in hkrati izdiferenciran v samostojno šolsko oblikovalno torišče;

— e) da bo tesno oprt na empirijo našega najširšega družbenega razvoja na današnji stopnji demokratizacije naše skupnosti.

Za uresničitev te naloge bi bilo treba izoblikovati neko interdisciplinarno zasnovano in teamsko delujoče telo, ki bi naši šolski moralni vzgoji priustvarilo študijsko preverjen koncept, teorijo in operativo.

Ad 4) — Po vsem tem pa bi bilo treba razmisliti o novih oblikah in načinih uresničevanja moralne vzgoje na različnih stopnjah in na različnih področjih našega šolskega sistema.

Popolnoma očitno je, da je treba tem načinom in oblikam dati večjo psihološko, sociološko in pedagoško živost, privlačnost ter oblikujočo neposrednost.

Ravno tako je treba najti nove operative za to obliko dela z mladimi generacijami. Prav gotovo so obvezne ure šolskega moralnega pouka oziroma moralne vzgoje le ena takšnih operativ, ki pa prav gotovo ni vedno najbolj učinkovita.

Operativni splet moralnega oblikovanja otrok in mladine bi moral nujno imeti svoj temelj v šolah za starše. Vanj bi nujno morale biti vključene tudi šole za življenje in podobni drugi tečaji s svetovnonazorsko, življenjsko filozofsko, etično in personološko problematiko.

Pomembna operativa moralnega oblikovanja otrok in mladine nam mora vsekakor postati tudi osebno ali individualno sveto-

vanje ter sistematičen individualno diagnostični in individualno sleditveni študij otrok in mladine, pa tudi pedagoško, psihološko, socialno in duševnohigiensko konsultativno delo z njihovimi učitelji, starši in drugimi življenjskimi ter poklicnimi oblikovalci. Zelo ustrezen operativni okvir za vse to so šolske službe: šolska psihološka, šolska pedagoška in šolska socialna, pa tudi šolska poklicno-usmerjevalna služba.

Ne nazadnje moramo v operativno celoto moralnega oblikovanja mladih rodov prišteti tudi različne ideološke, umetnostno-ustvarjalne, znanstvenointeresne, pa tudi telesnovzgojne oziroma športne oblike dela z otroki in mladino.

Seveda bi bilo potrebno pri tem ustrezno odbrati oblike in načine za posamezne šolske stopnje (osnovna šola, srednje šole, univerza) in za posamezne »sloje« mladine (gimnazijska, vajenska, industrijska mladina), kjer moramo povsod tako ali drugače začeti čimprej uresničevati imperativ moralnega, etičnega oblikovanja mladih generacij.

Norberto Bobbio

Politična znanost v Italiji*

1. Po dolgem in napornem potovanju v večinoma vihar-
nih vodah bo (ali se zdi, da bo) reforma fakultete za politične
vede naposled zaplula v pristanišče. V novem študijskem pro-
gramu, o katerem smo mnogo razpravljali, čeprav ga še nismo
potrdili, je politična znanost našla mesto med temeljnimi
predmeti prvega, pripravljalnega dveletnega študija: razume
se, da tu ne govorim o »politični znanosti« v ameriškem smi-
slu, to se pravi v smislu politične znanosti kot skupine različ-
nih, vendar homogenih predmetov, marveč »politično znanost«
razumem v smislu, ki prevladuje v Evropi, torej kot speci-
fično disciplino, kot disciplino, ki proučuje politični fenomen,
pri čemer uporablja tudi takšne raziskovalne tehnike, kakršne
so lastne empiričnim znanostim, ki težijo k določitvi sploš-
nih zakonitosti.¹

Tako pojmovana politična znanost v zadnjih desetletjih
v Italiji ni imela mnogo sreče,² kljub temu da se proučevanje
politike lahko opira na delo, ki je zelo znano, ne samo v Ita-
liji, na delo: »Elementi di scienza politica« (»Elementi poli-

* Ta članek je nova, predelana in posodobljena verzija članka, ki je bil
objavljen v »Tempi moderni« VI, 1963, št. 13, str. 45–52, pod naslovom: »Politična
znanost v Italiji: proučevanje in avtonomija disciplin«.

¹ Razliko med ameriško in evropsko rabo izraza »politična znanost« je ana-
liziral G. Sartori v uvodnem predavanju na kongresu o politični znanosti v Evropi,
ki je bil v Zenevi aprila 1966, v organizaciji IPSA: *Political Science in Europe. Problems and Solutions*. Introduction presented by professor Giovanni Sartori,
Zeneva, 22. aprila 1966 (ciklostiran tekst). Isto vprašanje obravnava tudi S. Passigli
Politična znanost v »Rossegna italiana di sociologia« VII, 1966, str. 287–317.

² Leta 1960 je B. Leoni napisal članek z naslovom, ki je bil že sam po sebi
pomemben: *Klaovni obračun: nerazvitost politične vede v Italiji v »Il politico«*,

tične znanosti«) Gaetana Mosce, ki je prvič izšlo 1896.³ Mišlim, da je vzrok tako neradodarne sreče v tem, da sta dve močni skupini — *pravniki* in *zgodovinarji* — ovirali vsakršno napredovanje te znanosti. Problem politične znanosti je namreč ta, da si zagotovi mesto med zgodovino in med pravnimi disciplinami: njeno raziskovalno področje v resnici močno sovпада s področjem politične zgodovine in s področjem javno pravnih disciplin. Razločuje se po drugačnem »aprouchu«, zaradi česar uporablja drugačno metodologijo in drugačne raziskovalne tehnike.

Za dokaz: konec 1962. leta je bil v Torinu kongres pravnikov in sociologov,⁴ ki naj bi, po želji pobudnikov, predvsem dal napotke in predloge za razvoj politične znanosti v Italiji; peščica znanstvenikov s področja politične znanosti je prišla na kongres v utvari, da bodo v pravniki našli zaveznike in sodelavce — v resnici pa so se, s kako redko izjemo, znašli nasproti dobrodušni ravnodušnosti ali celo nasproti poskusom podrejanja politične znanosti, kar se je izkazalo v odkritih ali prikritih izjavah, da je politična znanost vedno bila in mora tudi naprej ostati dodatek javnega prava. Kar pa zadeva zgodovinarje, do katerih gojim največje spoštovanje, sem bil zelo zadovoljen, ko sem v referatu Spini-Gambi (na kongresu o reformi študija zgodovine, v Milanu od 22. do 23. septembra 1962) bral, da »naravni sosedje zgodovinarjev niso romanski ali teoretični filologi, ampak tisti, ki proučujejo človeka in oblike njegovega družbenega življenja, torej tisti, ki se ukvarjajo z družbeno geografijo in sociologijo«.⁵

Toda, če naj bom iskren, moram reči, da sem v zasebnih pogovorih z zgodovinarji slišal o družbenih vedah in družboslovcih le redko prijazne ocene; mnogo pogosteje sem ugotavljal nekakšno nagonsko nestrpnost do vrste proučevanih problemov, pomešano z nezaupljivostjo in nejevernostjo do rezultatov. Ob proslavi 100-letnice rojstva Gaetana Mosce na akademiji Lincei sem slavljenca predstavil kot predhodnika in ustvarjalca politične znanosti v Italiji — in nekateri prijatelji zgodovinarji so pripomnili, da sem mu s tem storil kaj slabo uslugo. Če bi naj prišlo, kot bi hotel Spini, do zavezni-

XXV, 1960, str. 31–42. V istem letu je izšel moj pregled stanja politične vede v Italiji, *Politische Forschung*, herausgegeben von Otto Stammer, Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1960, str. 65–80, in bibliografija, str. 230–232. Ta pregled je leta 1964 dopolnil A. Spreafico, *Politični študij in politična znanost v Italiji* v *Annuario politico italiano*, Milano, iz. Comunità, 1964, str. 202–230.

³ Nedavno je izšla skrajšana izdaja tega dela z naslovom »*Politični razredi*« v redakciji N. Bobbio, Bari, Laterza, 1966, z novejšo bibliografijo.

⁴ O tem kongresu glej poročilo: J. Meynaud, *Politična znanost v Italiji: Kongres centra metodoloških raziskav*, v »*Tempi moderni*«, XI, 1963, št. 12, str. 80–87.

⁵ Objavljen v reviji »*Nord e Sud*«, nov. 1962, str. 65.

štva med zgodovino in družbeno vedo, smo danes vendarle šele v fazi diplomatskih priprav. In če bodo vsi poslaniki takšni kot Nicola Matenci, ki je sicer najglasnejši zagovornik razvoja družbenih ved in sam zgodovinar, ki pa je Spinijev predlog za zблиžanje med zgodovinskimi in družbenimi vedami rahlo drastično komentiral, češ da »družbene vede nimajo nič skupnega s historiografijo« — če bodo vsi takšni, potem domnevam, da do te povezave ne bo prav zlahka prišlo.⁶

2. Pogosto slišimo ponavljati, da je politično znanost (prav tako kot sociologijo, kulturno antropologijo in celo vrsto drugih ved, ki so v zadnjih letih spet v časti) ubil fašizem. Resnica pa je, da je bilo tisto malo politične znanosti, ki je v Italiji sploh obstajala, v trenutku, ko se je pojavil fašizem, popolnoma zapuščene: fašizem je tokrat ubil mrtveca. Pošteno je treba priznati, da ima mržnja pravnikov do politične vede mnogo starejše korenine, mržnja zgodovinarjev pa mnoge globlje. Prva je bila rezultat formalizma, ki zdaj že nekaj desetletij vlada najbolj dodelani (in tudi tehnično naprednejši) šoli javnega prava in njegovega antisociološkega predsodka; druga pa je bila neposredna posledica prevladujočega idealističnega historicizma in njegovega nasprotovanja znanosti.

Empirično in posploševalno proučevanje političnih pojavov so v obeh primerih spodbijali v imenu nekega višjega, nekega čistega ideala znanosti: po eni strani se sklicujejo na povečevano *čistost*, ki so si jo postopoma prisvajali pravniki od Labonda, celo od Gerberja, pa do Kelsena; na drugi strani pa gre za *čiste* koncepte, ki jih je Croce postavljал nasproti psevdo konceptom, ki so lastni matematičnim in empiričnim znanostim, in ki so, po njegovi sodbi, edini sposobni ustvariti novo spoznanje. Za pravnike formaliste je bila kritična točka tako imenovane politične znanosti gibljivost in začasnost (morda bi kdo, ki bi povzel staro kartezijansko polemiko proti zgodovini, rekel celo: naključnost) njene vsebine, njena neozdravljiva (ker je strukturalna) empiričnost; za zgodovinarje idealistične usmeritve pa je bila kritična točka metodični proces posploševanja, ki je hotel zbrati prazne lupine psevdo konceptov in je zato zanemaril jedro individualnih dogodkov, kritična točka je bila torej neizogibna abstraktnost. Straže, ki so varovale plemeniti grad »čiste znanosti« pred vdorom empiričnega političnega preučevanja, sta bili *juridična metoda*, ki je vedno bolj pomenila ustroj stalnih oblik, v katere je lahko zašla kakršna koli vsebina, in *zgodovinska metoda*, ki je bila usmerjena k proučevanju individualnega in je skuša-

⁶ Za fakulteto za politične vede, v »Il Mulino«, XI, 1962, str. 1073.

la ostati čimbolj daleč od napačnih in včasih čudnih posplošitev pozitivistov 18. stol.

5. Danes vemo, da je bil plemeniti grad čiste znanosti poln ideološke nesnage. Za pravniškim formalizmom je stal ideal prava kot reda, ideal pravnega reda kot gibala in poroka družbenega miru, za njim je stala pravna država v kantovskem smislu, kot država, katere edini cilj je pravo (ne blaginja, ne pravičnost, ne sreča podložnikov), za njim je bil popolnoma konservativni ideal pristajanja na *status quo*, ki je ustrezal dobi dosežene politične stabilnosti ter političnemu in družbenemu redu, ki so ga šteli za nespremenljivega ali ga hoteli imeti takega. Walter Wilhelm piše na koncu razprave o zgodovini pravniške metodologije v Nemčiji, v zvezi z Labandom: »Politična vloga pravne metode je bila po letu 1870 predvsem v tem, da je uzakonjala nove odnose javnega prava v cesarstvu in da je zagotavljala njihovo stabilnost, zavračajoč vsakršno kritiko politične narave. Politična premisa Labandove pravne teorije javnega prava je bila uveljavitev monarhično-konservativnega načela in Bismarckove antiliberalne politike.«⁷ V Italiji sovпада rojstvo šole javnega prava — ki je hči nemške šole — v začetku prejšnjega stoletja z obdobjem konstitucionalne stabilnosti, ki je bilo značilno za obdobje Giolittija. S tem nočem reči, da pravna znanost ni imela nikakršne koristi od zelo strogega tehnicizma, ki so ga uvedli čisti pravniki. Ničesar bolj ne sovražim kot lov na ideološke čarovnice, ki onemogoča raziskovalcu, da bi naredil en sam korak, ne da bi ga obsodili, da je peto kolo te ali one stranke. Toda neizpodbitno je, da formalno delovanje čiste teorije prava (Kelsen) predpostavlja določen sklop norm, ki naj bi bile stabilne; (največji vzgon pravnemu formalizmu v prejšnjem stoletju so dale velike kodifikacije), če ne zaradi drugega, že zato, ker bi vsaka nenadna sprememba iz mnogih učnih razprav naredila makulaturu, če se izrazim s tolikokrat ponovljenim Kirchmannovim reklom. Eden najobičajnejših argumentov proti politični znanosti in za njeno dokončno odcepitev od ustavnega prava je bil, da so oblike stabilne in vsebine spremenljive; toda ta argument je veljal zgolj za tistega, ki je verjel, da so oblike resnično stabilne in jim je s pravno-formalnimi konstrukcijami, ki hote niso računale z nenehno ustvarjalnostjo novih oblik civilne družbe, poskušal podaljšati življenje v času.⁸

⁷ Zur juristischen Methodenlehre in 19. Jahrhundert, Frankfurt, 1958, str. 159.

⁸ Gerber se je tako izražal: »V glavnem velja, da je obdobje, v katerem ena organizacija zamenja drugo, v katerem so vsi družbeni odnosi v stanju stalnega spreminjanja in je to, kar je stalno, ogroženo s stalnimi preobrazbami, neugodno za pravno vedo: je obdobje, ki ustreza politiki, ne pravu« (*Über öffentliche Rechte*, 1852, str. 13. Citat je iz omenjene Wilhelmove knjige, str. 131).

4. Za Crocejevim historicizmom, ki se je predstavil kot čista in preprosta metodologija zgodovine, je bila, kot je bilo večkrat rečeno, tudi neka ideologija, in sicer konservativna. Značilnost konservativne miselnosti je v tem, da priznava preteklost kot preteklost samo zato, ker je preteklost: medtem ko bi reformator hotel preteklost opredeliti kot prevlado strasti, iracionalnega, in kuje načrte za racionalno prihodnjo zgodovino, pa konservativec, nasprotno, poskuša racionalno opravičiti preteklost in vznemirjeno gleda na prihodnost, kot človek, ki se boji, da se je čas uma za vedno iztekel in da prihodnost ne prinaša nič, razen novih strasti in novih pogub. Croce je bil vedno bolj obrnjen k preteklosti kot k prihodnosti: z enako močjo je verjel v racionalnost pretekle zgodovine kot ni verjel v racionalnost in predvidljivost prihodnje zgodovine.⁹ Nenehno je bil v polemiki z razsvetljenstvom: ta polemika je vsebovala notranje zavračanje reformatorske miselnosti, torej miselnosti tistega, ki verjame, da lahko spremeni sedanost in pripravlja prihodnost, če izhaja iz poznanja preteklosti. Njegovo geslo je bilo: historiografijo teoriji, torej zgodovinarjem, znanstvenikom; politiko politikom, torej praktikom. V njegovem sistemu med zgodovino in politično prakso ni bilo prostora za družbene vede, to je za tiste vede, ki se poslužujejo zgodovine in torej tudi pomoči zgodovinarjev, ki pa iz dejstev in dogodkov skušajo razbrati pogloblitve razvojne težnje, ki jih lahko uporabljajo politiki.

Razvoj družbenih znanosti je predvsem zasluga tega, da je dozorelo prepričanje, češ da je prihodnost precej manj v Jupitrovih rokah, kot bi hoteli verjeti razočarani konservativci, in da politična akcija lahko črpa marsikaj koristnega iz popolnejšega poznanja minulih dejstev in da lahko postane razumna dejavnost, tako kot je razumno arhitektovo delo ali ekonomsko delovanje, ali, da si ne bi delali preveč utvar, razumnejša, kot je bila doslej. Z drugimi besedami: razvoj družbenih znanosti je vedno tekkel vzporedno s težnjo po racionalizaciji politike. Povečevanje historiografije kot spoznavanja posameznega, povečevanje, ki je bilo v Italiji značilno za Crocea in crocejanstvo in ga v pogloblitnem sprejemajo poklicni zgodovinarji, odpira pot ali iracionalističnemu pojmovanju zgodovine ali pa, nasprotno, pojmovanju, da zgodovino uravnava previdnost, dvema konceptoma, od katerih prvi *onemogoča* razvoj družbenih ved, pri drugem pa je *odveč*.

5. Temu razmišljanju iz ideološkega zaledja ne bi hotel pripisovati niti v zvezi s pravnim formalizmom niti v zvezi

⁹ O Crocejevem konceptu zgodovine sem obširneje pisal v razpravi »Benedetto Croce deset let po smrti«, v Belfagor, XVII, 1962, str. 625—627.

z idealističnim historicizmom kake vse pojasnjujoče vrednosti za razumevanje vprašanja, ki nas zadeva. To razmišljanje je zgolj vabilo vsem tistim, ki po predsodkih šole ne zaupajo politični vedi, naj si izprašajo vest in naj začno dvomiti tudi o lastnih resnicah. Najmočnejši argument v korist politične vede je po mojem mnenju v tem: da pokažemo, da normativno-pravni študij in zgodovinsko individualistični študij političnega fenomena, ki oba še prevladujeta na naših fakultetah — ne le pravnih in filozofskih, ampak tudi na fakultetah za politične vede — ne izčrpavata možnih metod za proučevanje političnega fenomena; vmes je tisti del zemlje brez lastnika, ki ga je zasedla nova znanost, in sicer ravno politična znanost, in da dokažemo, da so kljub ekspanzionističnim pretenzijam pravnikov in zgodovinarjev tudi drugačna raziskovalna področja od tistih, ki so jih običajno gojili pravniki in zgodovinarji. Skratka, gre za to, da se zavedo, da je politična znanost tu, da napreduje in da je nihče več ne bo mogel potisniti nazaj, kot se je, vsaj v Italiji, zgodilo, ko sta pravni formalizem in historicizem potisnila v ozadje pozitivistično sociologijo.

Zdaj je pomembno vedeti, v čem je različnost politične vede v odnosu do pravnih ved in v odnosu do zgodovinopisja. Za začetek, mislim, da gre pri razločevanju med politično vedo in pravnimi vedami predvsem za vprašanje različnih *gledišč*, medtem ko gre pri razlikovanju med politično vedo in zgodovinopisjem predvsem za različnost *metode*. Dvoje vprašanj bomo obravnavali ločeno.

6. Tako pravnika kot politologa zanimajo tipična ali abstraktna ravnanja, ne konkretna ravnanja te ali one osebe, označene z lastnim imenom: *v tem se oba razlikujeta od zgodovinarja*. Toda predmet pravnikovega proučevanja je ravnanje, ki ga urejajo norme danega pravnega reda, proučuje ga zaradi tega, da bi spoznal, katere so tako imenovane pravne posledice (in torej govori o dolžnostih, pravicah, pristojnostih itd.), ki izhajajo iz dane normativne kvalifikacije. Vsakršno neregulirano ravnanje je zunaj območja pravnikovega proučevanja. Politolog pa proučuje predvsem motive in posledice nekega ravnanja v odnosu do postavljenih ciljev. Isto dejanje, npr. pristop k stranki, bo vzpodbudilo pravnika k proučevanju statuta te stranke, na osnovi statutarних norm (in praktične aplikacije, ki se lahko razlikuje od statutarних pravil) hotel bo ugotoviti, kakšne so obveznosti, pravice in moč, ki iz tega dejanja izhajajo; drugače povedano: proučeval bo naravo raznih pravnih odnosov, ki se vzpostavljajo med člani stranke, med članom in organizacijo, konstitutivna in modifikativna dejstva in tiste okoliščine, zaradi katerih preneha pravni odnos. Za pravnika so vsi člani stranke kot člani,

torej če nosijo to normativno oznako, enaki. Politolog pa hoče predvsem ugotoviti, kakšni so razlogi, da kdo pristopi k stranki, in kako se potem, ko postane član, dejansko obnaša, če se udeležuje sestankov, sodeluje pri volitvah in pri katerih predvsem, če sledi liniji stranke, če je ravnodušen do nje ali ji celo nasprotuje. Jasno je, da iz tega stališča niso vsi člani enaki, njihova klasifikacija ravno omogoča, da izdelamo tipologijo, ki se razlikuje od pravnikove. Poleg tega so nekateri odnosi med državljani in strankami takšni, da jih ni mogoče opredeliti v nobeno normativno kvalifikacijo — npr. tisti odnosi, ki določajo tip simpatizerja (nekaj manj kot član) ali tip aktivista (nekaj več kot član); v tem pogledu je plen pravnika, ki lovi obvezna ali zakonita ali nezakonita ravnanja, dokaj boren, če ga sploh kaj je.

Normativna struktura družbe je mreža, ki ima bolj ali manj velike reže: ulovi ribe, ki jih pač ulovi. Toda za sociologa so ribe tudi tiste, ki se niso ujele — čeprav jih je mnogo težje opazovati in je pogosto edini način, da jih spoznamo, ta, da jih ujamemo (pri tem delu si sociolog in pravnik lahko medsebojno pomagata).

7. Medtem ko se pravniki delajo, kot da niso opazili, da obstaja politična znanost, pa zgodovinarji vedo, da obstaja, toda to jih ne briga dosti: ker so zgodovinska dejstva različna eno od drugega, pravijo, je treba proučevati njihovo enkratnost, če jih hočemo spoznati. Za zgodovinarje je vsakršno posploševanje nevarno, tendenciozno, poneverjajoče; je način, ki zgodovino skrči na naravo, ki trpinči vse, kar je živega, je način, ki hoče pojasniti to, kar je v nenehnem gibanju, ki hoče vsiliti abstraktne sheme konkretnim dejstvom. Zgodovinarji najpogosteje očitajo družboslovcem, da so shematični: toda zgodovinar pogosto oceni kot shemo nekaj, kar je le splošni koncept, kot npr. revolucija, kontrarevolucija, reakcija, državni udar, parlamentarna vlada, ustavna in neustavna opozicija, kot koncept torej, ki ga tudi sam rabi in se mu ne more odreči. Zgodovinar bi se lahko počasi začel vpraševati, ali bi bilo sploh mogoče poznati katerikoli posamezni pojav brez uporabe splošnih konceptov. Če bi bilo vse, kar se zgodi, resnično neponovljivo in ne bi mogli oblikovati splošnih konceptov, do katerih pridemo, če zberemo skupne značilnosti različnih pojavov, potem bi nam bila vsaka oblika spoznanja vnaprej onemogočena. Celo v jeziku nenehno poteka proces abstrakcije: razlika med pogovornim in tehničnim jezikom je ta, da je v prvem primeru proces abstrakcije nezaveden, v drugem pa zaveden, hoten. Posameznim dejstvom dajemo lastna imena; toda tudi v jeziku zgodovinarja in geografa (to sta znanstvenika, ki imata za predmet proučevanja stvari z lastnimi imeni) se lastna imena, ki označujejo kon-

kretnosti stvari, mešajo z obćimi imeni, ki ne oznaćujejo nekaj posameznega, ampak vrsto. Zgodovinarjev jezik je toliko popolnejši in natanćnejši, kolikor bolje so opredeljeni splošni pojmi, ki jih uporablja; v tem primeru ne zamenjuje — če ostanemo pri strankah — skupine pritiska s stranko in natanćno, torej v smislu doloćenih pravil, uporablja besede, kot so: sekta, frakcija, zveza, red, gibanje itd. — in še mnogo bolj izraze iz tehnićnih jezikov, recimo iz pravniškega ali ekonomskega jezika, npr. cerkveni beneficij, parlamentarna imuniteta, nezaupnica, cena, kapital, renta, dobićek itd. Tu naj samo opozorimo, da je eden zadnjih jezikov, ki se tehizira (ćeprav preko baze ųargonskega ekshibicionizma, ki ćloveka vćasih kar jezi) ravno jezik druųbene vede. Sicer pa, vsi se ujemajo v tem, da je nemogoće delati ekonomsko zgodovino, ne da bi poznali ekonomijo. Zaćenjajo dvomiti, će je mogoće narediti resno druųbeno zgodovino, ne da bi poznali sociologijo. Z razvojem politićne znanosti se bo nekega dne zgodilo, da ne bo resna tista politićna zgodovina, ki ne bo znala vrednotiti doseųkov politićne vede.

Vzrok, da se politićni zgodovinar danes še lahko obnaša, kot da politićne znanosti ni, je kratko in malo v zaostajanju politićne vede v odnosu do drugih druųbenih ved. Toda to, da je doslej šlo brez politićne znanosti, ni zadosten dokaz za to, da bi verjeli, ćeš da ima tisti, ki proućuje posamezne pojave, dovolj široko in trdno podlogo abstraktnih pojmov, in nas tudi ne preprića, da je proućevanje abstraktnih pojmov, ki je pglavitni cilj politićne znanosti, izguba ćasa.

8. Naj bo jasno tole: ko govorim o koristnosti politićne vede za zgodovinarja, noćem zgodovinarju nuditi argumenta, ćeš da sta politićna in druųbena veda le pomoųna znanost in zato manj vredni. Poudaril sem komplementarno razmerje politićne vede do zgodovine in do prava, toda z enim pogojem — da podremo mejo nerazumevanja, ki preprećuje politićni vedi, da bi se vkoreninila v naši kulturi in s tem ne koristi niti napredku pravne niti zgodovinske znanosti. Toda, će si zgodovinar ali pravnik lahko pomagata s politićno vedo, to še ne pomeni, da politićna veda nima svojega »raison d'être«, neodvisno od prava in zgodovine, v okviru tistega organiziranega sistema spoznanj, ki ga imenujemo znanost. Vzemimo za zgled kako drugo druųbeno vedo namesto politićne znanosti, npr. ekonomijo, ki se je med vsemi druųbenimi vedami povzpela do najvišje stopnje posploševanja: to, da jo uporabljata, da jo morata uporabljati tako pravnik kot zgodovinar, v resnici ne pomeni, da je ekonomija pomoųna znanost. Jasno, pomoųna za zgodovinarja. Toda, saj ne gre samo za zgodovino, hoćem reći, da zgodovina — torej proućevanje preteklosti preko posameznih dogodkov — ni edini

mogoči način za proučevanje človeka v družbi. Z nastankom in organiziranjem različnih oblik znanja, katerih poglavitna težnja je določati razvojne težnje družbenega življenja preko procesov komparacije, abstrakcije in empiričnega posploševanja, je mogoče predvideti sheme in vzorce za razumno akcijo, kar pomeni, da ta težnja sledi drugačnim ciljem, kot pa so zgodovinarjevi cilji. Z določenim poenostavljanjem — upam, da mi je dovoljeno v tem bolj didaktičnem kot metodološkem razmišljanju — bi rekel, da je časovna dimenzija zgodovine preteklost, časovna dimenzija, ki je lastna družbenim vedam, pa je prihodnost. Zgodovina izhaja iz preteklosti in od tod pojasnjuje sedanost, družbena veda izhaja iz sedanjosti in gleda v prihodnost. Namen ene in druge je bistveno različen. Vsaka si jemlje svoj delež v mnogoterosti teoretično-praktičnih interesov človeka (nobena teorija ni dolgo ločena od praktične zahteve) in uporablja za drugačne namene drugačne in nezamenljive metodologije.

9. Razmišljanje o sodobnem razvoju politične znanosti bi ostalo nedorečeno, če ne bi dodali še ene pripombe: uporabo metodologije posplošujočih znanosti na področju proučevanja političnih pojavov je pospešila temeljita preobrazba družbe, ki je npr. s splošno volilno pravico in nato z organiziranjem čedalje večjih partij, razširila pri političnih odločitvah participacijo množic, ki je bila po tradiciji omejena na nekaj posameznikov, določljivih z imenom in priimkom. Da bi razumeli politiko kake države, danes ni dovolj poznati dejstva, ki svoje novice dobiva pretežno iz osebnih pričevanj, iz arparlamenta itd.); poznati je potrebno tako imenovani »fenomen množice«, kar pa zahteva celo vrsto raziskovalnih tehnik, in te so drugačne od tistih, kakršne uporablja zgodovinar, ki svoje novice dobiva pretežno iz osebnih pričevanj, iz arhivskih virov: te nove tehnike, ki so jih obdelali, uporabljali, izpopolnili sociologi, omogočajo abstrakcijo značilnosti posameznih ravnanj in izdelavo tipologije. Če bi bilo na svetu deset kamel, bi zoolog verjetno tudi proučeval vsako malenkost vsake teh kamel — kakor dela zgodovinar s svojimi ministri. Ker pa je kamel na tisoče, je edini način, da o njih kaj povemo, to, da proučujemo vrsto. Isto se danes dogaja v družbenih vedah in zdaj tudi v proučevanju političnih pojavov, kjer je edini način, da se dokopljemo do kake jasne misli, npr. o volilnem ravnanju, kjer ne poručujemo deset volivcev, ampak nekaj milijonov, ta, da se dokončno odpovemo utvari, da bi spoznali individualno zgodovino vseh Ros-sijev in vseh Durandov, ki volijo, in da težimo k opredelitvi tipičnih ravnanj. Vsak predmet si ustvarja najustreznejše raziskovalne tehnike. Ko so bili le trije ali štirje pomembni časopisi, je bilo dovolj, da smo naredili zgodovino tega ali

onega časopisa iz naslovov, usmeritve, linije. Danes, ko je političnega tiska, posebno v volilnih obdobjih, ogromno, moramo uporabiti tako imenovano »analizo vsebine«, kjer izginijo posamezniki in ostanejo tipi, če hočemo proučevati fenomen propagande.

Lahko bi nadaljevali. Toda menim, da bo že teh nekaj misli dokončno vzelo pogum brezplodni tekmi za prestiž, ki se še vedno bije med raznimi družbenimi vedami v Italiji in tudi drugod.¹⁰ Če je različna metodologija odvisna od ciljev, ki si jih postavlja vsako proučevanje, potem je pogojena s predmetom, ki ga raziskuje. Za politično znanost to pomeni: če lahko že po ciljih ugotavljamo koristnost, potem nas predmet proučevanja kar sili priznati, da brez te znanosti ne moremo več.

¹⁰ Za poznanje aktualnega stanja politične vede v Franciji je najbolje prebrati zvezek 4, l. 1963 revije »Révue de l'enseignement supérieur«, ki v celoti obravnava Politično vedo, s članki J. J. Chevalliera, M. Duvergera, G. Burdeauja, M. Prélota, F. Goguela, C. Vedela, J. Toucharda, G. Lavana in drugih.

NAGLUŠNOST ALI OBRAMBA POZICIJ?

O limitah se zadnje čase piše toliko, da je človeku težko povedati še kaj novega, dodati kak argument za ali proti. Bržkone bo tudi ta zapis že hudo zapoznel, čeprav je v trenutku, ko to pišemo, polemika zelo vroča. K temu, da se tudi v naši reviji spet opejamo v razpravo, nas silijo nekatera dejstva.*

Del jugoslovanskega tiska skuša vse to razpravljanje zastran resolucije in njenega določila o prispevni stopnji sila poenostaviti in bagatelizirati. Pri tem gredo nekateri pisci tako daleč, da skušajo prikazati zoprvanje nekaterih republik določbi resolucije kot depasirano razpravljanje in nerganje, češ, saj je vendar o tem že razpravljala in dokončno odločila zvezna skupščina. Vsa ta burja, ki so jo »sprožile« nekatero prizadete republike, pa da je nekakšna njihova kaprica, če že ne celo demagoško jeznoritenje, s katerim naj bi nekatera republiška vodstva dokazovala javnosti svojo »akcionost«.

Človek res ne more verjeti, da nekaterih ljudi, pa najsi so to politiki ali publicisti, vsi trezni in premišljeni argumenti ne morejo prepričati, zakaj si republike vendar želijo, da bi same razpolagale s svojim viškom dela, potem ko so dale »cesarju, kar je cesarjevega«. Je mar mogoče, da je inercija določenega načina mišljenja, ki se je oblikovalo dve desetletji, tako močna, da ga ni dejstva, ki bi jo vsaj malce pretreslo in obrnilo?

Morda pa le ni samo to in gre ponekod tudi za bolj ali manj pristen strah, da se oblikuje nevaren precedens, ki utegne ogroziti birokratsko samovoljo nekaterih krogov naše birokracije?

Ce bi kdo od zunaj in površno opazoval nastali položaj, predvsem pa če bi spremljal samo pisanje nekaterih uglednih zveznih listov, bi dobil brez dvoma vtis, da je bistvo spora v dveh antagonističnih koncepcijah o odnosu med proizvodnjo in potrošnjo. Prišel bi najbrž do sklepa, da sta se spoprijeli vojski proizvajalcev in potrošnikov, in ti slednji se na vse kriplje prizadevajo, da bi raznesli ubogo gospodarsko jagnje kot volkovi na vse vetrove. Po tej logiki ne gre modrost republik dlje od tega, da oderejo svoja

* Glej V. M.: »Zastarelo konfekcionarstvo«, Teorija in praksa 1/1968.

gospodarstva, kolikor se le da, pa naj se zgodi z njimi karkoli že, važno je, da so potrošniška usta polna. Sama sreča, da je še nekje zvezna administracija s svojimi sekretarji in drugimi hierarhi, ki že dve desetletji rešujejo republikam njihove ekonomije pred potrošniško kratkovidnostjo lastnih vodstev!

Njihova skrb je šla v nekem trenutku namreč celo tako daleč, da so hiteli na vrat na nos računati, kateri deli gospodarstva v posameznih republikah bodo pogubljeni, če bo prispevna stopnja tu in tam malce višja od tiste, ki so jo predlagali sami.

Ko gre za nekaj skromnih milijard starih dinarjev, ki naj bi jih inkriminirane republike »prek mere« odzele gospodarstvu, gre napomagaj zvezne administracije do neba. Hkrati pa brez sramu odteguje taistemu gospodarstvu desetine milijard z instrumenti rednih, izrednih, zamudnih in drugih obresti in premij. Obresti na družbeno-investicijske sklade, ki gredo federaciji, so višje kot obresti, po katetih so ti skladi naloženi v republikah. Tu pa birokracije gospodarstvo niti malo ne skrbi. Celotno farizejsko zavijanje oči je v tem primeru prehud napor. Sicer pa so ta dejstva tako znana, da jih je človeku že kar nerodno ponavljati.

Ne da bi še naprej nizali argumente, je moč skleniti teh nekaj naših misli z ugotovitvijo, da bi bilo zelo koristno, če bi sedanja konfliktna situacija pomenila šolo streznjenja za nekatere, ki očitno še vedno ne razumejo, kaj je v resnici enakopravna socialistična skupnost narodov in republik v okviru federacije. Upamo, da bomo s tem zapisom lahko končali prebiranje neslavnega poglavja v izvajanju gospodarske in družbene reforme.

M. R.

DVE STRANI MEDALJE

Ob novem letu je kar dvoje beograjskih časnikov pokazalo veliko zanimanje za življenje Slovencev. Lahkotnejša »Politika ekspres« je objavila pod naslovom »Slovenec privatno« opis življenja in stroškov netipične slovenske družine (mož tehnik, žena profesorica) z netipičnimi mesečnimi osebnimi dohodki (300.000 S din) in tako zvarila tipičnega Slovenca. V začetku beremo: »Čeprav mu visoki zaslužki omogočajo, da več troši, pa vendarle vse več var-

čuje. Z zavidanjem pripoveduje, kako drugi dobro jedo (pri tem misli na vzhodne kraje), toda kljub temu ostane njegova miza skromna. V izložbah razkazujejo vse vrste pijač — od slivovke do viskija — pije pa samo cviček. V načelu je proti vsakemu administrativnemu planu, toda doma planira in razporeja točno in do podrobnosti. Vsa nadaljnja »dokazovanja«, kako mu pozimi doakrat na teden gobe zamenjujejo meso, kako weekende izkorišča za nabiranje borovnic, kako žena, profesorica, plete za dom in prodajo, samo podaljšujejo rdečo nit in ustvarjajo umišljeno podobo izredno racionalnega, škotsko varčnega, asketskega Slovenca, ki se je zaprl v dom, ves dan gara — ne zna pa uživati življenja. Človek ga lahko samo pomiluje, kako ga je gospodarnost popačila. Tako novoletna »Politika ekspres«.

»Resnejši«, statistični pristop, ki že operira s povprečji, je bil objavljen v »Borbi« 3.1.1968 pod naslovom: »Ljubljana — mesto milijonarjev«. Dopisnik časnika J. Pjević se opira na statistične podatke za mesto Ljubljano, kjer ugotavlja, da so imeli zaposleni Ljubljanci v preteklem letu povprečne mesečne osebne dohodka 103.000 S din. Tak senzacionalen naslov lahko pobudi pri bralcih, ki ne dosegajo takega povprečja, grenak občutek, da so Ljubljanci ali Slovenci v privilegiranem položaju. Prikazani so le osebni dohodki, ne pa tudi nekateri drugi pokazatelji, ki dajejo bolj realno oceno, kako so bili taki dohodki zasluženi. Ker nimam na razpolago podatkov tudi za druga glavna mesta, moram zaradi potrebnih primerjav uporabljati tiste, ki kažejo na razmerja med Slovenijo in Jugoslavijo. To še toliko bolj, ker je lahko ob debatah v zvezni skupščini o limitirani stopnji in proklamirani skrbi za gospodarstvo in potrošnjo časniško poučeni bralec dobil vtis, kako so zahteve slovenskih političnih teles in izvršnega sveta usmerjene v povečano potrošnjo.

Statistika je čudna stvar. Lahko odraža resnico, z enostranskimi podatki pa jo tudi potvarja. Kadar koga bodejo le osebni dohodki in se raje vprašuje, koliko je kdo dobil, ne pa tudi — zakaj je to dobil, ali celo, da je morebiti dobil premalo, se znajde na spolzkih tleh enostranskosti. Ni daleč od maksime: »Poznamo majhno laž, veliko laž in statistiko«.

Ker je »resnejši« pristop k povprečnemu Slovincu statistični, pa v tem stilu nadaljujmo.

Za devet mesecev preteklega leta so bili v Sloveniji povprečni mesečni osebni dohodki 89.000 S din, za Jugoslavijo brez Slovenije 74.800 S din. Po teh podatkih je zaposleni Slovenec zaslužil lansko leto v povprečju 1.068.000 S din, povprečni Jugoslovian brez Slovencev pa 897.000 S din. Temu Jugoslovianu manjka do sreče »milijonarja« malo več kot 10 %. Razlika v povprečjih pa znaša 16,6 % (izračunano po »Indeksu«, 12/67, Zvezni zavod za statistiko).

Seveda 16,6 % večji povprečni osebni dohodki niso mačji kašelj. Če jih primerjamo samo v takih odnosih, lahko pobudijo sum, kako si nekje »premeteno« delijo osebne dohodke, drugod pa se tega še niso naučili. Resnica pa je precej drugačna.

»Osebni dohodki zaposlenih v družbenem sektorju so se v Jugoslaviji po reformi povečali za večji odstotek kot v Sloveniji. V

prvem letu je bilo povečanje celo trikrat večje kot v drugem. Tako pa moramo poudariti, da so osebni dohodki v Sloveniji poprečno večji kakor v vsej državi. Toda to razmerje se polagoma zmanjšuje. Tako so bili osebni dohodki v Sloveniji glede na jugoslovansko poprečje julija 1965 večji za 27 %, julija 1966 za 21 % in julija 1967 samo še za 16 %. Stroški za življenjske potrebe so v Jugoslaviji naraščali skoraj v enakem odstotku kot v Sloveniji (v zadnjem letu celo manj), zato so se tudi realni osebni dohodki v celotni državi bolj povečali. Navajamo primerjavo podatkov za Slovenijo in SFRJ:

Povečanje v odstotkih

	Življenjski stroški		Osebni dohodki			
			nominalni		realni	
	SRS	SFRJ	SRS	SFRJ	SRS	SFRJ
prvo leto	34	38	14	47	5	7
drugo leto	9	6	11	15	2	9
obe leti skupaj	45	46	56	70	7	16

Osebni dohodki so se v vsej državi povečali v prvem in drugem letu za večji odstotek kakor v Sloveniji, medtem ko je bilo povečanje življenjskih stroškov v drugem letu v Sloveniji večje. Zato so se realni osebni dohodki in s tem kupna moč zaposlenih v Jugoslaviji povečali v prvem letu za 7 % (v Sloveniji samo za 5 %), v drugem letu pa celo za 9 % (v Sloveniji samo za 2 %). To pa verjetno ni v skladu s povečano proizvodnjo v obeh regijah. («Družbeni razvoj SR Slovenije», Zavod SR Slovenije za statistiko, št. X,1).

Če primerjamo osebne dohodke in ustvarjeni narodni dohodek na zaposlenega in prebivalca lahko ugotovimo pri tem zelo velike razlike, ki gredo v desetine odstotkov.

Leto	Narodni dohodek na prebivalca SFRJ	Narodni dohodek na prebivalca SR Slov.	Razlika v %
1964	2.900 N din	5.540 N din	90%
1965	3.770 N din	6.830 N din	81%
1966	še ni izračunan	8.060 N din	

Nekaj primerjalnih podatkov daje takšno sliko: v Sloveniji je bil neto produkt na zaposlenega v letu 1966 25.639 S din, v Jugoslaviji 21.892 S din ali v Sloveniji za 17,1 % višji. Kot pa kažejo naslednji podatki, to ne izvira iz boljše tehnične opremljenosti, saj znašajo angažirana poslovalna sredstva na zaposlenega isto leto v Sloveniji 46.963 S din, v Jugoslaviji 45.750 S din ali v Sloveniji za 2 % boljša opremljenost. Zanimivo je tudi razmerje med skladi na zaposlenega, ki so bili v Sloveniji leta 1966 504.300 S din, v Jugoslaviji pa 407.900 S din ali v Sloveniji za 23 % višji. V istem obdobju so bili v Sloveniji izplačani osebni dohodki na zaposle-

nega 943.200 S din, v Jugoslaviji 806.700 S din. (»Podaci iz završnih računa radnih organizacija za 1966. godinu«, SDK, knjiga 8.)

Čudim se, da resni časnik, kar »Borba« nedvomno je, objavlja prispevek, ki ne prispeva k boljšemu obveščanju in osveščanju, niti po načinu — kakor je zastavljen — ne prispeva k boljšemu počutju bralcev, ki jim je predosem namenjen, niti obravnavanim občanom, ki po načelih nagrajevanja po delu ustvarjajo sorazmerno precej več, kot pa porabijo.

V. T.

IGRAČKANJE S ČLOVEKOVO OSEBNOSTJO

Ko bo objavljen ta zapis, se bodo negodovanje, vznemirjenje in jeza navadnih smrtnikov — občanov ob podražitvi taks za potna dovoljenja v tujino bržkone že pomirili. Ali bi bilo predrzno glasno misliti, da so prav s tem računali tudi predlagatelji zakona o spremembah zakona o administrativnih taksah in tisti avtorji finančne (proračunske) kombinatorike v zvezni upravi, ki mnogi govore o človeku kot osnovni vrednoti pri nas, praktično pa ga motre zgolj skozi proračunska očala, kot statistično enoto in kot predmet manipuliranja?

Prav nobenih utvar ni v nas, da bi naš komentar ob tem lahko spremenil stanje stvari. Kljub temu pa imamo trdne razloge za mnenje, da je smiselno, da ga objavimo. Mislimo namreč, da način, s katerim je bila lansirana podražitev, na glava, s katero je bil zakon sprejet, argumenti predstavnikov zveznega izvršnega sveta ter molk republiških predstaviških, političnih izoršilnih in upravnih organov in vodstev družbenopolitičnih organizacij skrivajo v sebi določeno mentaliteto in prakso, o kateri smo mislili, da bo hitreje izginjala. In zoper to mentaliteto ter prakso uperjamo svojo ost.

Globoko se strinjamo z nastopom in izjavami slovenskega poslanca v organizacijskopoličnem zboru zvezne skupščine,¹ »da bi bila podražitev takse za potna dovoljenja diskriminacija in pritisk na to, da bi čim manj naših občanov potovalo v tujino«, da je pra-

¹ Mislim na nastop F. Šetinca, o katerem poroča »Delo«, 28. dec. 1967.

vica do potovanja v tujino, »ki postaja vse bolj možnost participacije naših ljudi pri kulturnem napredku človeštva... izraz svobode in dostojanstva naših državljanov, državljanov svobodne, v svet odprte samoupravne jugoslovanske družbe«. Zato smo z resničnim ponosom in z občutkom velikih demokratičnih prednosti v preteklosti vedno razkazovali odprto mejo različnim posameznikom ali delegacijam iz vzhodnih socialističnih dežel. Predstavniki zveznih in republiških upravnih organov pa so ob raznih priložnostih veherentno manipulirali z milijonskimi številkami prehodov čez mejo in demokratično evolucijo na tem področju ter podčrtovali nenehno rast življenjske ravni »našega človeka« tudi s povečano devizno kvoto za potovanja v tujino. Primere takih izjav bi lahko navajali še in še.

Sredi decembra 1967 pa se je situacija nenadoma »spremenila«. V naglici je bila zvezni skupščini predlagana povišana taksa za potna dovoljenja in predlog resno utemeljevan z določenimi »argumenti«. Se enkrat poglejmo te »dokaze« za upravičenost ukrepa, kakor so nam znani iz dnevnega časopisja.

Najprej omenjamo prvi razlog tj. špekulacijo. »Razlog za povečanje taks ni samo v tem, da bi omogočili občinam pobiranje večjih taks, pač pa tudi onemogočanje zlorab, do katerih je prihajalo.«² Majhni izdatki za potni list naj bi bili namreč potovanja v tujino spodbujali tudi iz špekulativnih razlogov. Občani naj bi bili trumoma izgubljali potne liste in na nove ponovno dvigali devize, dvigali naj bi bili potni list in dolarje za vse družinske člane, potem pa sami potovali v tujino itn. Žal nismo mogli nikjer prebrati, koliko je bilo takih primerov, toda predlagatelji so očitno želeli ustvariti vtis, da je to množičen pojav, kajti zaradi posameznih primerov najbrž ne bi kazalo spreminjati zakona. In kdo more oporekati »intuiciji« zveznih upravnih in finančnih analitikov, četudi svojih trditev ne podpro s številkami? Kljub temu smo lahko prebrali zagotovilo, da v naši republiki določene zlorabe sploh niso mogoče zaradi nadzora organov za notranje zadeve pri izdaji potnih listov.³ In če so bile zlorabe drugod, zakaj za to določeni organi niso ukrepali proti prestopnikom? In če banke nimajo pravega nadzora, zakaj si takega nadzora ne bi zagotovile? Takšna logika je bržkone za finančne manipulante pretežka ali preveč zapletena. Bolje je to »rešiti« na enostavnejši način. Toda... ali so pozabili, da je prav brionski plenum najostreje obsodil množično sumničenje in nezaupanje v ljudi ter zavrnil administrativno barantanje s človekom? Je mogoče oporekati, da je teza o zlorabah in špekulaciji napisana in obrazložena v gradivu, ki je bilo predloženo poslancem, izraz prav te obsojene mentalitete? Od takega mnenja nas ne more odvrniti niti »pojasnilo«, da se je »predlagatelj zakona opravičil z a-radi vtisa, ki ga je naredila pri ljudeh prva o-brazložitev zakonskega predloga (podčrtal pisec). Predlagatelj je v skupščini zagotavljal, da je motiv za podražitev potnih dovoljenj samo ekonomski... Predlagatelj je v skupščinski razpravi posebej poudaril, da izjemnih (! op. p.) pojavov špeku-

² »Delo«, 20. december 1967.

³ »Delo«, 28. december 1967.

lacij in zlorab ni mogoče posploševati.«⁴ Menimo, da ni potreben poseben komentar o »resnosti« takega argumentiranja, ki iz teze o tem, da je kak pojav splošen, zaobrne v trenutku na tezo, da je isti pojav izjemen.

Torej naj veljajo **ekonomski razlogi**! Po pojasnilih predstavnikov zveznega izvršnega sveta (Janko Smole, Vladimir Cerić) želijo predlagatelji (žal) z že sprejetim zakonom preprečiti prevelik odtok deviz v tujino prek privatnih potovanj (če so potovanja službena, je stoar že vnaprej kristalno čista, privatna potovanja pa so resnični nebodigatreba ... op. p.). Pri tem je »predstavnik ZIS Vladimir Cerić ... odločno zavrnil Šetinčevo mnenje o tem, da bi bile višje takse pritisk na pravico občanov, da potujejo, in dejal, da se nenehno zvečujejo možnosti za turistična potovanja naših državljanov v tujino. Letos se je zvečala devizna kvota od 20 na 32 dolarjev ... in tisti, ki predlagajo spremembo zakona ... menijo, da je le treba upoštevati naše materialne možnosti, ko gre za odtok deviznih sredstev iz države.«⁵ Ob tej priložnosti ne bomo ponavljali nekaterih protidokazov o tem, kaj vse bi lahko zvezna administracija pa tudi drugi storili za povečanje deviznega dohodka na druge načine. Prav tako tudi ne želimo naštevati zveznih administrativnih in drugih ovir, ki npr. preprečujejo, da bi predstavljal devizni dohodek naših delavcev v tujini hkrati tudi dohodek naše države. Očividno so za nekatere to preveč »zapletene« stvari in je po njihovem najlažje doseči devizni prihodek z enim udarcem, z zvišanjem taks, ki bo itak udaril »špekulante« in »delovnih ljudi« ne bo prizadel, kajti zanje »se nenehno zvečujejo možnosti za turistična potovanja« v tujino. Hočemo le poudariti, da doomimo o primernosti take tehnokratske skrbi za ohranjanje porabe deviznih sredstev v mejah materialnih možnosti naše družbene skupnosti in za ekonomizacijo življenja državljanov. Doomimo tudi o strokovni usposobljenosti tistih »programerjev«, ki so nedolgo tega dvignili z velikim truščem in hvalisanjem devizno kvoto od 20 na 32 dolarjev, nato pa tako rekoč prek noči ugotovili, da je »dinamika naraščanja deviznih izdatkov« iz naslova zasebnih potovanj v tujino prenatla. Ali je bilo res težko predvideti to »dinamiko« ob poznavanju zunanjih in notranjih okoliščin, ki motivirajo ljudi za potovanja v tujino?

Tu je še razlog, »da bi omogočili občinam pobiranje večjih taks«. Torej skrb za materialno podlago našega komunalnega sistema. In kdo naj bi si upal temu ugovarjati! Za sedaj samo doomimo o »učinkovitosti« te skrbi za »učinkovitost« občinskih proračunov, ker ne želimo komentirati ideološko politične narave fiskalnega podpiranja materialne osnove občin. To bomo videli ob letu osorej!

V letu devetnajstosedeminšestdesetem smo zabeležili mnogo spodbud za koordinacijo dela med zveznimi in republiški predstavniki, političnoizvršnimi in upravnimi organi. Ni razlogov, da ne bi z odobravanjem sprejeli vseh teh manifestacij. Toda ... dokler bo vse to usklajevanje in medsebojno informiranje potekalo pred-

⁴ Franc Šetine, »Pogovor z bralci«, »Delo«, 5. januar 1968.

⁵ »Delo«, 28. december 1967.

vsem na načelni ravni in republiški organi ne bodo imeli niti dovolj priložnosti niti dovolj časa, da povedo svoje predlagane poglede in stališča (ali pa bodo zavzeta stališča zvezni forumi precizirali) ob čisto konkretnih ukrepih, zakonih, uredbah in sklepih, ki neposredno, v živo zadevajo interese konkretnih delovnih organizacij ali posameznikov, toliko časa bosta tudi v tej točki zvenela suverenost in samoupravnost republik kot dobra želja, pričakovanje in upanje. Zvezni upravi pa bo kljub nasprotnim političnim sklepom ostajalo preveč prostora za »igračkanje s človekovo osebnostjo«.⁶

R. Z.

KAKO DOLGO ŠE...

ali o nekem načinu verske propagande med mladino

»Tvoja vera je nekaj zelo važnega v tvojem življenju. Življenje bo videti popolnoma drugačno, če boš imel vero, če jo boš resno vzel in če boš šel v življenje s trdnim verskim prepričanjem. Tukaj je takoj toliko problemov. Npr. tvoje stališče do deklet, do družbe, do alkoholnih in drugih mamil, do zabave in ne naposled tvoj odnos do dela, do tvojih domačih, do prijateljev. Kako hočeš reševati te probleme? Kot pustolovec ali kot človek, ki ve, kaj hoče?« (Ognjišče, september 1966.)

Odgovor na pismo dekleta iz osmega razreda osnovne šole, ki toži o moralni pokvarjenosti in nesramnosti fantov v razredu: »Le fant, ki se resno zaveda, da s takimi dejanji žali Boga in svoj vzor Jezusa Kristusa ter sebično zlorablja bližnjega, da s tem ruši svojo notranjo srečo za to in za ono življenje, bo znal biti gospodar nad samim seboj.« (Ognjišče, september 1967.)

Ali pod naslovom »Mesto brez duhovnika« iz knjižice »Če gospod kliče«, ki jo je izdalo uredništvo Ognjišča: »Glej... ti dve novi naselji... oboje je brez cerkve... Kako bodo ti ljudje, stisnjeni med te zidove, mogli živeti brez vere, brez dobrote, brez ljubezni? Vsak sam zase, v teh majhnih prostorih, kjer nisi nikoli sam?

⁶ »Delo«, 28. december 1967.

Živel! bodo sebično, vsak za svojo korist. Grizli bodo drug drugega in se sovražili kot v peklu.«

Skratka: ne veren ali neveren, temveč ali veren ali nemoralen, nečloveški.

Ni prvič, da smo v Teoriji in praksi opomnili na, milo rečeno, netolerantne oblike verske propagande v stilu primerjanja ateistov z živalmi, ki »tudi ne hodijo k maši«. (Glej A. Jan, Morala »vernih« 8—9/1967.) Ni prvič, ker je videti, da je tak način propagande nekaterim cerkvenim ljudem eno izmed poglavitnih sredstev za pridobivanje mladine in ne le spodrsrljaj. Navedli smo le nekaj primerov; ne bi jih bilo težko navesti več.

Videti je, kot da nekateri ne znajo drugače braniti vere kot z vnaprejšnjim moralnim diskvalificiranjem drugače mislečih: Ko se nekdo od bralcev Ognjišča pritožuje, da ga »nekateri gledajo postrani«, ker je dal za mašo, da bi se srečno iztekle neke njegove osebne zadeve, ga oče urednik potolaži, naj nič ne da na to: »kdor je slab, ga jezi, če je kdo drug boljši od njega«. Kot odgovor na kritično vprašanje: »Kaj imate od tega, da hodite k maši«, pa urednik odgovarja: »Morda bi tisti nekdo, ki ti je zastavil vprašanje, šel v cerkev samo, če bi tam delili tisočake in dajali priporočila za donosne službe.«

Upam, da se razumemo. Nobenega smisla nima razprava, če so ali niso med neverujočimi moralno pokvarjeni ali le v materialne dobrine zagledani ljudje itd. Nesmiselno bi bilo zanikati, da jih ni. Če sprejmemo tako razpravo, ne ostane drugega, kot da iščemo in računamo še delež človeških karikatur med verujočimi in »verujočimi«; izkušnje in literatura že dolgo pričajo, da jih ni tako malo. Morda sedaj manj, ker je manj tudi verujočih sploh, ker je sedaj vedno bolj množičen pojav praktični ateizem in ne več ljudska religioznost. Toda to je stvar socioloških študij!

Nekaj drugega pa je propaganda določenih nazorov — in zanjo pri omenjenem pisanju gre — in nazorsko obračunavanje s tem, da moralno razporednotimo (teoretične ali praktične) zastopnike nazorov, ki jih odklanjamo. Toliko slabše, če gre pri tem za pisanje mladini, ki še ne zna dovolj kritično razločevati pojavov v svetu, v katerem živi, in njihovih dejanskih izvorov!

Morda se tisti, ki se oprijemajo takih metod, sami pred seboj opravičujejo, češ, saj gre le za vračanje milega za drago. Toda nekaj bodo morali priznati: kljub temu, da je »protiverska« vzgoja pogosto površna, kljub temu, da je inkvizicija marsikdaj najbolj prepričljiv argument proti religiji, ki ga zmore osnovnošolski pouk, kljub »argumentom« v stilu »fajmoštra in kuharice«, ki jih še srečamo v vsakdanjih razgovorih o religiji itd. — se kritika religioznih nazorov v naših šolah in časopisju kljub svoji pogosti površnosti, poenostavljenosti in enostranskosti ni »povzpela« do tega, da bi odrekala zdaj in tu prisotnim verujočim sodržavljanom, sošolcem, sogovornikom moralno dostojanstvo. Ni se oprijemala metod iz starih liberalno-klerikalnih bojev, »polivanje z gnojnico, da bi vsaj vsi enako smrdeli, če že ni mogoče doseči, da bi vsi enako mislili«, kot je zapisal neki katoliški avtor. Mimogrede: verjetno nikdar ni bilo v slovenskem časopisju tako malo (nič) pisanja o raznih mo-

ralnih in seksualnih spodrseljajih duhovnikov kot v novejšem času. Ali naj bi prikazano pisanje pomenilo, da hočejo zdaj nekateri cerkveni krogi take metode obnoviti?

Kaj naj rečemo, če se pri tem take metode ne pojavljajo le kot ostanek starih napad udeležencev starih bojev, temveč v listu, ki hoče veljati kot moderen verskovzgojni list, pisan »od mladih za mlade«?

Ne trdimo, da je v našem množičnem verskem tisku in Ognjišču navzoč le tak način obravnavanja zadev v zvezi z religijo. Toda ne vidimo nobenega razloga, ki bi upravičeval, da je navzoč tudi tak.

Pred nedavnim smo lahko brali mnenje uglednega katoliškega predstavnika, da množice vernikov še niso zrele za dialog, za strpen pogovor z neverujočimi, da jih je treba na to še počasi pripravljati. Nočemo se demagoško postaviti na »demokratsko« stališče, češ, »kdo ima pravico presojati o zrelosti in nezrelosti« itd.; dolgoletna ozkosrčna cerkvena načela in praksa ter predsodki lahko pustijo posledice, ki se jih ne da odpraviti čez noč. Toda, ali naj imamo pisanje »neverujoči = nemoralni« za tako pripravo na dialog, na strpno in odprto sožitje verujočih in neverujočih? In to v času, ko se — kot kažejo ankete od vsepovsod — tako pri neverujočih kot pri verujočih vedno bolj širi in utrjuje prepričanje, da je človekovo moralno ravnanje v načelu neodvisno od vere ali nevere.

Tudi anketa med delom naših srednješolcev, ki jo je izvedel sociološki center v Novi Gorici, je pokazala, da večina verujočih in neverujočih sprejema tako stališče; le nezatna manjšina verujočih se je odločila za stališče »brez vere ni morale«. Ob tej ugotovitvi se tudi nam vsiljuje ta misel in želja, ki sta se porodili nekemu udeležencu nedavnega teološkega seminarja za študente v Ljubljani in ki smo ju lahko brali v novoletni Družini: »Pripravite tak seminar (ki bo vnesel v ljudi več koncilskega duha) tudi za naše dušne pastirje. Zelo so ga potrebni.« Vsaj nekateri!

M. K.

MOLK JE ZLATO

Na drugem zasedanju mednarodnega sodišča za vojne zločine v Kjöbenhavnu od 20. novembra do 1. decembra leta 1967 je bilo več sto novinarjev z zahoda, iz socialističnih dežel in tretjega sveta. Imeli so priložnost, da vidijo in slišijo nenavadno bogat dokazni

material. Tako so nekateri znani evropski znanstveniki dajali strokovne ocene o posameznih orožjih, vojnih plinih, pravnih aspektih agresije in genocida itd. Več anketnih komisij, sestavljenih iz kirurgov, strokovnjakov za mednarodno pravo in fiziko, je obiskalo Severni Vietnam in ozemlja pod nadzorstvom FNL. Pričali so Vietnamci, ki so bili še do nedavnega v ameriških zaporih. Neki nemški zdravnik, direktor bolnišnice v Huéju, ki je še 20. novembra delal v Južnem Vietnamu, je pričal o terorju ameriške vojske nad vietnamskim ljudstvom in sistematičnem uničevanju le-tega. Trije ameriški vojaki, ki so bili demobilizirani lansko leto, so pričali o vojnih zločinih, ki po svoji »iznajdljivosti« in tehnološki »aplikaciji« prekašajo vse dosedanje metode. Med njimi je bil tudi Donald Duncan, svetovalec ameriškega obrambnega ministra Mc Namare, ko je bil le-ta na potovanju po Vietnamu.

Levi skandinavski tisk — pridružil se mu je tudi liberalni meščanski tisk — je objavljaj obširne prikaze o delu sodišča. Mnogi komunistični časopisi in revije iz zahodne Evrope, da posebej ne omenjamo socialističnih držav, so imeli stalne dopisnike, ki so vsak dan dajali obširna poročila, tako npr. Unità in L'Humanité. L'Humanité je prav tako s ponosom podčrtal veliko vlogo, ki so jo odigrali pri delu sodišča člani francoske komunistične partije. Medtem so nekateri ameriški časopisi poskušali svojim bralcem prikriti ta dejstva; to še posebej takrat, ko so se pojavile tri ameriške priče. Enak odnos je pokazal tisk lorda Thompsona iz Velike Britanije. V eni izmed uradnih izjav sodišča je bilo obsojeno dejstvo, da se pred ameriški in angleškimi bralci prikriva resnica o Vietnamu. Da takšna izjava ni naletela na gluha ušesa, priča dejstvo, da se je kmalu po tej izjavi pojavil na zasedanju sodišča v Københavnu Salisbury, urednik New York Timesa.

Sočasno s tem pa je sodišče prejelo resolucijo danskih novinarjev, češ da niti jugoslovanski dnevni časopisi, a še posebej Borba in Politika, niso objavili niti besede o pričevanju ameriških vojakov med potekom drugega zasedanja. Ta izjava je bila prebrana pred sodiščem; ena izmed komisij sodišča je prevzela nalogo, da poda objektivno informacijo o pisanju jugoslovanskega tiska. Nam torej preostane, da se tudi »doma« povprašamo, kje so vzroki naslednjim dejstvom:

1. To, da jugoslovanskih novinarjev na obeh zasedanjih sodišča ni bilo, je dejstvo; izjema je bil novinar Tanjuga, čigar krajše bivanje v Københavnu in obnašanje je vzbujalo vse kaj drugega kot pa dejanski interes (Tanjuga ali zgolj njenega novinarja?) za delo sodišča. S tem v zvezi bi bilo potrebno pogledati tudi razmerje med dolžino bivanja novinarja Tanjuga, poslanimi ter objavljenimi članki. Zgolj za primerjavo naj povemo, da je bilo na zasedanju po več kot 10 novinarjev iz vsake dežele, npr. iz ZDA in Francije. Prav tako pa je levo usmerjeno časopisje poročalo o tem na prvih straneh (L'Humanité, Unità).

2. »Bojkot« jugoslovanskega tiska med 2. zasedanjem sodišča ima značilnosti nerazumljivega nasprotovanja, ki se kaže v ekstremnih izjavah nekaterih urednikov. Po sklepnem delu sodišča je del

našega tiska glede na prizadevanje posameznikov, ki so sodelovali pri sodišču, spremenil takšen odnos (Politika, Vjesnik). Le Delo in Borba še, vsaj do trenutka ko to pišemo, naprej vztrajata pri svoji prvotni poziciji. Nikogar ne postavljamo na zatožno klop, vendar se sprašujemo o neopravičljivem stališču urednika, javnega delavca ali kogarkoli, v tem trenutku je to popolnoma nepomembno, ki izjavi, da je Russellovo sodišče — c i r k u s. Drugi razlog, ki je bil omenjen, je bil ta, da sodišče itak ne more imeti nobenega vpliva ali učinka. Jasno nam je, kakšen bi bil odnos nosilcev takih izjav do zgodovinsko analognih situacij: tako na primer do prizadevanj Louisa Adamiča med 2. svetovno vojno, ko je ustanavljal najrazličnejše odbore, da bi ameriško javno mnenje in odločujoči politični dejavniki spoznali resnico o NOB in njeni socialni zasnovi; prav tako je znan primer intelektualne dejavnosti Emila Zolaja ob procesu Dreifus. Pustimo zopet pri miru podobnost prve izjave z mnenjem, ki so ga dali o sodišču najbolj reakcionarni krogi v ZDA. Želimo poudariti, da je absurdna predpostavka o neuspehu in neučinkovitosti sodišča, ko pa je očitno, da je faktor neuspeha tudi (če ne predvsem) v takšnem stališču, ki onemogoča, da bi ideje in dejstva sodišča prodrla med množice. Med omenjene »kritike« sodišča sodi tudi tista, ki trdi, da tovrstna aktivnost toliko bolj utemeljuje in nadalje eskalira ameriško agresijo! Z ozirom na stališče našega osrednjega lista lahko pišemo samo o vtisu, da gre za usmerjeno vprašanje. Bili bi veseli, če ni tako.

3. Že pri ustanavljanju odbora za podporo mednarodnemu sodišču, ki je dobilo močno podporo mlade generacije, je prišlo do očitkov in »zagovorov« pri nekaterih članih forumov (pri tem izključujemo forume ZK) in javnih družbenih delavcev. Ne moremo reči, da so se forumi izjavljali proti sodišču, vendar so člani teh forumov med drugim zanikali smiselnost delovanja sodišča z izjavami, da stoji za vso stvarjo angleška obveščevalna služba (Intelligence service), da gre, skratka, za »sumljivo« stvar. Še posebej zanimivo je, da so posamezni člani teh forumov s »pravnimi« (!) argumenti diskvalificirali legalnost sodišča, medtem ko so se številni jugoslovanski pravniki izrekli za sodišče (Milan Bartoš, zagrebški pravniki, ljubljanski v Sodobnosti, v Encyclopaedii moderni itd.). Ob vsem tem poudarjamo, da je prav slovenska javnost, še posebej revije (izjema je bilo le dnevno časopisje) dala največjo podporo sodišču v Jugoslaviji.

Na začetku dela mednarodnega sodišča za vojne zločine je Jean Paul Sartre izjavil, da bo sodišče uspelo samo v primeru, če bo zbralo objektivne dokaze in kolikor bodo ti dokazi prek komunikacijskih sredstev dosegli množice. Kasneje se je izkazalo, da problem ni bil toliko objektivnost sodišča — to so morali na koncu priznati tudi liberalno in celo konservativno usmerjeni časopisi na zahodu —, kot pa to, da nekatere tiskovne agencije in časopisi iz posameznih držav niso omogočili, da bi prišli dokazi z zasedanj sodišča med množice.

Ob koncu tega zapisa bi si radi zastavili vprašanje, ki je hkrati dvom nad takim zapisom. Gre za vprašanje o umestnosti navajanja

posameznih primerov, ki jih je že nič koliko* in ki zaradi svojega kvantitativnega »bogastva« vedno bolj silijo človeka, da jih osmišlja kot značilnost družbe, kot njeno logiko ali sistem. Če sem tedaj pristal na navajanje negationih primerov, pomeni to upanje, da v naši družbi še obstaja revolucionarna zavest kot značilnost družbenopolitičnih subjektov, posameznikov in temeljnih ciljev, zavest, ki se je voljna spoprijeti z negationimi manifestacijami tujih družbenih (še posebej zahodnih) osnov, in zaupanje v priznavanju miroljubnih in naprednih gibanj po vsem svetu.

R. R.

* M. K.: Komu služijo agent OO7, agent O. S. S. 117, kapetan Helm . . . Teorija in praksa, št. 12/1967.

Lelio Basso

Ameriška agresija v Vietnamu

Maja in novembra leta 1967 sta bili v Stockholmu oz. Københavnu dve zasedanji mednarodnega sodišča za vojne zločine. Prvo zasedanje* je obravnavalo upravičenost obtožbe, da so ZDA izvršile agresijo nad vietnamskim narodom in da bombardirajo cilje, ki so izključno civilnega značaja (bolnišnice, cerkve, šole itd.). Objavljamo sklepno poročilo, ki ga je na koncu prvega zasedanja podal italijanski pravnik, sociolog in politik Lelio Basso. Sedemmesečno zakasnitev objave pojasnjujemo s tem, da je v zadnjem času nadaljnja ameriška eskalacija v Vietnamu toliko bolj potrdila vrednost tega dokumenta, ki se ne omejuje zgolj na pravno kvalifikacijo dejstev, temveč nakazuje tudi socialno ozadje te vojne. Prav tako je bilo uredništvo v dogovoru z Leliom Bassom za objavo njegovega drugega prispevka z zasedanja v Københavnu, ki se nanaša na genocid in ameriško socialno doktrino. Avtor je medtem že pripravil ta prispevek, ki, glede na pravno in miselno kontinuiteto, pogojuje objavo prvega. Drugi prispevek bomo torej objavili v prihodnji številki.

Prva stvar, ki lahko začudi zunanje opazovalce našega dela, s katerimi moramo računati, je, da ni obrambe. Čeprav za to ni krivo sodišče, ki je celo zaprosilo ameriško vlado, naj se oglasi, sem vendarle štel za svojo dolžnost, da se neposredno seznanim z ameriški argumenti. Izšli so v več uradnih tekstih. Med njimi se mi zde najpomembnejši »Bela knjiga« iz leta 1961 in akt iz leta 1965, javni memorandum pravnega zbora državnega urada (javno tožilstvo, pravobranilstvo), ki je izšel marca 1966 z naslovom »Upravičenost ameriškega sodelovanja pri obrambi Vietnama«, in govori predsednika Johnsona in državnega sekretarja Deana Ruska. Bral sem te akte in predočil bom argumente, ki jih vsebujejo, hkrati z razlago vprašanj, ki zadevajo dvojne poglobitvni točki obsodbe, s katerima se ukvarjamo na tem zasedanju sodišča, to se pravi prvo in tretje vprašanje, ki ju omenja ustanovna listina sodišča.

* Rudi Rizman: Mednarodno sodišče za vojne zločine, »Teorija in praksa« št. 6—7/1967.

Prvo teh dveh vprašanj je: »Ali je vlada ZDA (in ali so vlade Avstralije, Nove Zelandije in Južne Koreje) zagrešila agresijo v smislu mednarodnega prava?«

1. Čeprav je teoretična definicija, ki bi zajela vse mogoče primere agresije, zelo težavna, »obstoj zločina agresije lahko ugotovimo iz posebnih okoliščin vsakega posameznega primera« (resolucija 599 (VI) Generalne skupščine OZN z dne 31. januarja 1952). V neskončnih razpravah v OZN je bilo poudarjeno: če lahko agresijo štejemo za abstrakten, teoretičen in oddaljen pojem, pa je, nasprotno, agresor konkretna stvarnost, poosebljena in otipljiva; ne potrebujemo torej definicije agresije, če hočemo odkriti agresorja, kot je dokazal nürnberški proces.

2. Vsekakor nam dela o agresiji, predvsem dela OZN, pomagajo določiti agresorja, kajti četudi nimamo definicije, imamo mnogo dragocenih namigov, ki nam omogočajo dokaj natančno razumeti problem. Da bi določili agresorja v sedanjem primeru in da bi opredelili, če je treba, storjene zločine, se ne moremo sklicevati zgolj na nürnberški proces, zakaj politika se razvija, časi se spreminjajo in metode akcije tudi in pravo mora slediti temu razvoju, če neče okosteneti v preseženi stvarnosti. Agresija je eden tipičnih primerov tega spreminjanja: kolikor splošna zavest in mednarodni zakoni brez pridržkov obsojajo neposredno oboroženo agresijo, toliko izbira agresor nove oblike, bolj pretanjšane in prikrite. Vietnam je zgled za to...

Poskusil bom narediti sintezo, ne da bi se odrekel prvinam, ki so bistvene za dokaz. Da bi ustrezno in popolno odgovorili na prvo vprašanje, ki nam je postavljeno, bi hotel pokazati ne le, da je ameriška agresija bila, ampak da je v procesu agresije treba razločevati štiri različne stopnje, izmed katerih imamo vsako lahko za samostojen zločin:

1. načrt, ki je bil osredotočen v napad na temeljne pravice vietnamskega ljudstva;

2. politično in vojaško vmešavanje, da bi arbitrarno ustanovili posebno, ločeno južnovietnamsko državo, navkljub ženevskim določbam;

3. neposredno sodelovanje pri vojni na Jugu;

4. napadi na Severni Vietnam.

Načrt priprave

Nürnberški proces je obširno govoril o načrtu, osredotočenem na napad, kot o posebnem zločinu, ki je bil omenjen kot prva točka obsodbe...

Da bi videli, če je tak načrt za napad na Vietnam obstajal, ali če je bila vojna skoraj usodna posledica poteka dogodkov, za katerega ne bi mogli nikogar kriviti, je potrebno na kratko obnoviti ameriško politiko v letih 1945—1954, predvsem na podlagi aktov, ki so nam dani, in dejstev, ki jih poznamo.

Strinjam se s tistimi, ki poudarjajo, da je bila vedno kontinuiteta v ameriški politiki v Vietnamu od konca II. svetovne vojne dalje kljub navideznim protislovjem; hotel pa bi dodati, da je v tej neprekinjeni politiki vendarle treba razločevati dve vodilni liniji:

1. Obdržati v kapitalističnem delu sveta vse države, ki v Jalti niso bile priznane kot področje sovjetskega vpliva, in odgovoriti na vsakršno novo socialistično revolucijo.

2. Zagotoviti v vseh državah, vključno v kapitalističnem svetu, ameriško premoč v odnosu do drugih kapitalističnih držav. Ti dve vodilni težnji sta se kdaj pa kdaj v Vietnamu križali, zato je nastajal vtis protislovja, ki pa je bilo zgolj navidezno.

Druga težnja — doseči premoč v vseh nekomunističnih državah — je Američane potisnila v boj proti klasičnemu kolonializmu, zakaj to je bil prvi pogoj, da bi uničili v kolonijah monopol evropske moči, ki je tam prevladovala, in da bi odprli pot za ameriško neokolonialistično prodiranje. Zaradi tega cilja so se ZDA tako surovo obnašale do Nizozemske, ko je šlo za neodvisnost Indonezije. Toda ker je bilo to antikolonialistično ravnanje izraz volje, da bi nadomestili kolonizatorsko silo, se je moralo umakniti pred obrambo starega kolonializma, če za le-tega alternativa ni bil neokolonializem, dosežen s prevaranjem t.i. neodvisne vlade, ampak komunizem, kot je bilo v Vietnamu. To je torej razlog, zaradi katerega so ZDA občutno pomagale francoskemu kolonializmu v Indokini; v tistem trenutku je bil to edini način, da se s krvjo drugih borijo proti pojavljanju komunističnega režima. Tedaj se je prva od obeh vodilnih linij, o katerih sem govoril — obdržati vse države v kapitalističnem svetu in torej odgovoriti na vsak poskus komunizma pokazala kot prva nujnost. Toda temu je treba takoj dodati, da se, upoštevajoč obe vodilni liniji ameriške politike, zadržanje ameriške vlade do Vietnama zelo jasno kaže kot stalno zadržanje, ki izvira iz natančnega načrta in je usmerjeno k odvzemu pravice do samoodločbe vietnamskega ljudstva. Ameriško vztrajnost pri uresničitvi tega načrta in pri zatiranju pravic vietnamskega ljudstva, da bi svobodno izbralo svojo prihodnost, sta nedvomno podpirali zmaga kitajske revolucije in korejska vojna.

Ženevski sklepi so torej nerazdružna celota: premirje, začasni značaj demarkacijske črte na sedemnajstem vzporedniku, ponovna uveljavitev enotnosti vietnamske države, zagotovitev spoštovanja svobode v času do volitev, prepoved vnašanja orožja ali prihoda vojakov in graditev oporišč v obdobju premirja, in ob koncu tega obdobja svobodne in nadzorovane volitve, vse te akcije so bile usmerjene k dosegu enotnosti dežele. Izrabljati katero pomeni rušiti zgradbo, ki so jo postavili v Ženevi in ki jo je treba sprejeti ali zavreči v celoti. Krivda Američanov je v tem, da so sprejeli takojšnjo, neposredno rešitev, to se pravi razdelitev, da pa so odklanjali začasni značaj in torej tudi vse posledice, vse nadaljnje angažmaje, ki zadevajo vojaški status quo, zagotovila o svobodi za nasprotnike režima, in predvsem so odklanjali rešitev, ki bi jo dale volitve. To je očitno iz vseh tekstov in izjav iz tega obdobja, izmed katerih je nekaj citiranih v razpravi in v dokumentih, ki smo jih dobili.

Kršitev ženevskega sporazuma

Najprej opozarjam na pravno stran vprašanja. Govoril sem že o evoluciji, ki jo je po nürnberskem procesu doživel pojem agresije in omenil sem posredno agresijo, ki je bila sprejeta v mednarodno prvo po nastanku OZN. Člen 15 listine o organizaciji ameriških držav v Bogoti obsoja uporabo ne le oboroženih sil, ampak tudi »vsako drugo obliko napadalnih delovanj in napadalnih poskusov na državno telo in na politične, ekonomske in kulturne elemente, ki ga sestavljajo«. Med novimi oblikami agresije, ki jih obravnava mednarodno pravo, je tudi odklonitev izvajanja mednarodnih sklepov. V teh dneh razpravljajo v OZN o južnoafriškem vprašanju in

v tem trenutku ne vem, ali je razprava končana ali ni, toda vem, da je med razpravo veliko število držav — mislim, da večina — zahtevalo, da se Južnoafriška unija spozna za krivo agresije zaradi njene težnje, da bi spremenila neko začasno stanje v stalno, to se pravi zato, ker je odklonila zahtevo, da bi OZN prevzela upravo nad ozemljem, ki ga je Južnoafriška unija dobila začasno, in zato, ker je odrekla prebivalstvu Jugovzhodne Afrike pravico do nacionalne samoodločbe.

Mislim, da je smisel evolucije pojma agresije jasen. Poslej je v mednarodnem pravu sprejeta teza, da gre za agresijo tudi, če ni oboroženega napada: zločin agresije je tudi v poskusu, da se spremeni v mednarodnih odnosih neki pravno utrjen položaj, bodisi z uporabo ali z grožnjo o uporabi sile, z notranjo subverzivnostjo, z zelo močnim ekonomskim pritiskom, z odklonitvijo izvajanja mednarodnih sklepov ali z vsakim drugim neupravičenim sredstvom, ki bi lahko vsililo hoteno spremembo...

Torej, kaj se je zgodilo v Južnem Vietnamu po ženevskih sporazumih? Začasna uprava, ki naj bi po sklepu dogovora, s katerim je nastala, trajala dve leti, se je prisilno in zaradi opore ZDA spremenila v dokončno, z namenom, da bi postal Južni Vietnam samostojna država, kar je bilo formalno izključeno s sporazumom; ob opori in celo pod vodstvom ZDA so odstranjevali pravni mehanizem, ki ga je uvedla ženevska konferenca. To je tipičen primer agresije.

Ni mi treba dolgo govoriti, da bi dokazal to sistematično in popolno kršenje dogovora. Ženevski sporazum je, kot sem že rekel, celovita zgradba; vsi deli so trdno povezani. Če je bila delitev sovražnih vojaških sil na dve coni posledica prenehanja sovražnosti, je bila ponovna združitev končni namen tega mehanizma, volitve so bile nujno sredstvo za krepitev ljudske volje, zagotovilo o ne-represalijah in ne-diskriminaciji je bilo prvi pogoj in naposled je prepoved dovajanja novih skupin vojaških oseb zagotavljala ravnotežje sil do trenutka dokončnega izvajanja določil sporazuma, to je do združitve z volitvami.

Politično preganjanje nasprotnikov, vojaške krepitev in predvsem odklonitev volitev — to je porušilo sporazum in ustvarilo nov položaj, ki je bil nasproten mednarodnemu pravu. Omejujem se le na to, da vas opozorim na vse, kar je bilo o tem vprašanju rečenega tu v razpravi Kolka in Chesneauxa, Japonskega komiteja in v dragoceni kronologiji, ki jo je prikazala delegacija Demokratske republike Vietnam in ki je posvečena odnosom v času premirja in posebnim odnosom v CISC (Mednarodna kontrolna komisija za realizacijo ženevskih sporazumov).

Tu imamo uraden dokaz za številne kršitve, ki jih je storil Saigon in ki zadevajo dvojne bistvenih točk sporazuma: preganjanje starih borcev in uvajanje ameriškega orožja in vojaškega materiala kot tudi ameriških vojakov. Ne bom vam dal popolnega spiska vseh kršitev: nemogoče ga je dati, ker je resnica, ki jo je ugotovil CISC, da so vodilni krogi v Saigonu kot tudi ameriški krogi praktično onemogočili izvajanje nadzorstva in le delno je imela komisija pregled nad tem, kar je bila sicer njena pravica in dolžnost nadzorovati zaradi pooblastil, ki jih je dobila z ženevskimi določili.

Toda najhujša kršitev, tista, ki je porušila ženevsko zgradbo, je odklonitev volitev. V besedilu končne izjave konference so bile volitve predvidene z določbo o prenehanju sovražnosti za julij 1956. Predvideni so bili tudi preliminarni pogovori »med predstavniki oblasti, odgovornih za coni, od 20. julija 1955 naprej«. Znano je, da

so oblasti v Saigonu odklonile sodelovanje celo pri preliminarne pogovorih, ki so jih hanoiske oblasti venomer zahtevale in ki so jih priporočali sopredsedniki konference. Da gre tu za najhujše kršenje sporazuma, ne more nihče oporekati.

Toda v nobenem primeru se ni mogoče izogniti dilemi: ali so ženevski sklepi veljavni za vse strani ali pa sploh niso veljavni. Če niso, potem sovražnosti pravno niso prenehale in vietnamska ljudska armada ima pravico korakati tudi čez 17. vzporednik in nadaljevati boj na Jugu; za pravo pa je nesprejemljivo to, da so saigonske oblasti in z njimi ameriška vlada pričakovale od hanoiske vlade popolno spoštovanje sporazuma, s svoje strani pa se ga ne držijo. Saigonske oblasti so vedno znova omenjale dogovore, da bi pokazale izmišljene ali resnične kršitve Severnega Vietnama in celo sam predsednik Johnson je hotel dopovedati, da si Američani prizadevajo za spoštovanje sporazuma.

Ni umesten nikakršen dvom o tem, kakšne so bile obveznosti saigonskih oblasti pri izvajanju določb v njihovi celotni vsebini in torej tudi ni mogoče dvomiti, da je odklonitev volitev očitno kršenje. Takšno je bilo tudi mnenje francoske in angleške vlade, po izjavi francoskega ministra za zunanje zadeve Christiana Pineauja 23. februarja 1956 in Harolda MacMillana 15. junija 1955. Takšno je bilo tudi mnenje predsednika Nehruja, ki se je pridružil izjavi Ham Van Donga ter mnenju sopredsednikov ženevske konference.

Toda, dasi ni bilo nobenega pravno veljavnega razloga za zavrnitev volitev, so zelo dobro znani praktični razlogi, ki so določili takšno ravnanje: tak razlog je bila predvsem gotovost, da bi na volitvah izgubili.

»Rezultat volitev na zahodni način za vso deželo bi bila lahko začasna koalicijska vlada, ki bi imela močan pečat vpliva Vietkonga. Ravno temu pa se je hotel izogniti Ngo Dinh Diem, kot pojasnjuje policijsko zasledovanje in pričajo ovadbe na Jugu. Dejstvo, da je bilo 10.000 vietnamskih vojakov, med njimi številni oficirji, in skoraj 4.000 političnih ljudi, med njimi tudi visoki funkcionarji in intelektualci, v južnovietnamskih zaporih, dobro pojasnjuje bolezen, za katero je bolehal saigonski režim.« (Le Monde, 2. maj 1956. cit. po Charles Fournau, *Le Vietnam face à la guerre*, str. 92.)

»Perspektiva volitev, ki naj bi bile 1956 v vsej deželi, je težila Južni Vietnam kot nekakšna hipoteka, ki je bila veliko hujša, ker je večina obveščenih ljudi sodila, da bo zmagal Sever zaradi prestiža 'strica Hoja', prvaka neodvisnosti« (Eisenhower, v tistem času predsednik ZDA: *Moja leta v Beli hiši I, 1953—1956*, str. 430).

Da sem se tako dolgo zadržal ob tem vprašanju, je vzrok v tem, da je s kršitvijo ženevskih določb v tej točki in s tem, da je odklonil, da bi se podredil sodobnemu izrazu ljudske volje, Diem storil dejanje zlorabe moči in je tako omogočil ločitev Juga v odnosu do enotne vietnamske države, kakršno so predvidevali ženevski dogovori. To dejanje ločitve in zlorabe, zaradi katerega je nastala psevdo država Južnega Vietnama, pomeni vrhunec agresije, o kateri sem pravkar govoril.

Ali lahko govorimo o neposredni odgovornosti ZDA? Dvom ni mogoč. Zadostuje, da opozorim na dejstva, ki so bila tu že raziskana: Eisenhowerjevo pismo Diemu, zagotovilo OTASE,* izjava Robert-

* SEATO — South East Asia Treaty Organization (organizacija držav v jugovzhodni Aziji).

sona, Dullesova izjava o volitvah, pogostnost ameriških misij in obseg pomoči, ki jo je Washington nudil tej psevdo vietnamski republiki, pomoči, brez katere te hotene države ne bi bilo. Koristno je pripomniti, da je zaradi večje gotovosti svojega vpliva v Južnem Vietnamu in da bi se otresla francoske navzočnosti, ki bi utegnila zagotoviti izvajanje ženevskih določil, ameriška vlada od 1. januarja 1959 zmanjšala pomoč, ki jo je poprej nudila Franciji, kar je prisililo Francoze in generala Elyja, ki jim je poveljeval, da so na hitro zapustili ozemlje.

V resnici je ameriška vlada držala roko nad saigonskimi oblastmi, ki so bile v celoti odvisne od njene pomoči, celo za vsakdanje življenje dežele in za proračun administracije; nič pomembnega se ni moglo zgoditi brez pristanka ameriške vlade, ki je potemtakem odgovorna za samovoljno kršitev ženevskih določil in za razdelitev, ki so jo izvedle saigonske oblasti ob izrecnem izvajanju ameriškega načrta, o katerem sem že govoril. Toda dodati je treba še, da je ameriška vlada pri vsem tem vedela, da nevarno ogroža mir, ker krši pogodbo o prenehanju sovražnosti, in znova zavestno odpira proces, ki je pripeljal do osvobodilne vojne proti Franciji, vojne, katero so ravno hotela končati ženevska pogajanja.

Tu imamo zgled tipične agresije s strani ameriške vlade.

Neposredno vmešavanje v Južnem Vietnamu

Zgodovina ima svojo logiko, dogodki so se vrstili tako, kot je bilo moč predvideti. Diemova vlada ni bila priljubljena in preganjanja starih borcev iz osvobodilne vojne in demokratov v deželi so iz dneva v dan povečevala nezadovoljstvo. Vstaja se je začela organizirati 1959 in leta 1960 je bila ustanovljena FLN.

Edina resnična sila, na katero se je mogel opreti Diem, so bile ameriške vojaške sile, kajti njegova lastna armada je štela vsak dan več dezertarjev. Američani, ki so hoteli preprečiti popoln propad te marionetne vlade, so morali venomer krepiti svojo navzočnost in čedalje neposredneje sodelovati v boju proti ljudskemu gibanju. Toda ker so dobro vedeli, da s tem kršijo mednarodne dogovore, so začeli prikrivati svoje sodelovanje v boju pod hinavsko formulo t. i. ameriških »svetovalcev«. Pozneje, ko niso mogli več prikrivati svojega vmešavanja pod to masko, so ga jasno priznali, toda pri tem so se zatekli k drugi spletki, izmislili so si oborožen napad s strani Severnega Vietnama. Nedavno, v marcu 1966, je v zakonskem memorandumu pravnega svetništva ministrstva za zunanje zadeve ameriška vlada navsezadnje poskusila prikazati nekakšno popolno in zakonito upravičenost svojih dejanj, toda preden ji je to uspelo, je večkrat spreminjala pretveze in je vsemu svetu pokazala bedo svoje slabe vesti.

Hotel bi proučiti ta dokument, ki naj bi veljal za dokaz nekakšne upravičenosti sodelovanja ZDA v vietnamski vojni (dokument seveda govori o »obrambi« Vietnama). Ta upravičenost naj bi temeljila v severnovietnamski kršitvi ženevskih določil, toda o tej navidezni kršitvi ni v dokumentu nobenega dokaza. V njem se še vedno govori o tem, da je bil Saigon upravičen odkloniti volitve zaradi nesvobode, ki da naj bi bila na Severu. Seveda pa ta dokument obide nesvobodo, ki je dejansko obstajala na Jugu in na katero je CISC večkrat opozarjal; toda predvsem zamolči dejstvo,

da sta Diem in Dulles odklanjala volitve od vsega začetka in da sta celo odklonila leto dni pred datumom, določenim za volitve, pogajanja, ki bi mogla pripraviti obojestransko zagotovila.

Številke, ki jih nudi dokument, da bi prikazal oboroženi napad, ki da je prišel s Severa, so očitno lažne. Dokument (Department of State Bulletin 28. marec 1966 p. 474) pravi, da je v obdobju treh let, od 1959—1961, približno deset tisoč ljudi prešlo iz Severnega Vietnama na Jug, da je 13.000 drugih prešlo leta 1962 in da je proti koncu 1964 mogoče naštetih 40.000 oboroženih in neoboroženih ljudi, ki so prešli iz Severnega v Južni Vietnam. Če izraz neoboroženi človek vključuje katerega koli državljana, ki potuje iz osebnih razlogov s Severa na Jug, tedaj bo težko ovreči to številko, toda enako težko tudi vidim, v čem bi takšno mirno potovanje pomenilo »oborožen napad«, ki bi mogel opravičiti, kot hoče pravno svetništvo ministrstva za zunanje zadeve, zakonito obrambo.

Če gre za ljudi, ki so bili poslani po ameriških obvestilih s Severa na Jug, je treba postaviti nasproti številkam iz memoranduma tiste, ki jih je navedlo ministrstvo za zunanje zadeve v svoji drugi Beli knjigi februarja 1965 in ki so bile takele: v letih 1959 in 1960 1800 do 2700 ljudi, leta 1961 3700 ljudi, kar je za tri leta 5500 do 6400 ljudi, torej dve tretjini manj kot 10.000, o katerih govorijo danes. Za leto 1962 je številka v Beli knjigi 5400 in ne 13.000; za leto 1963 4200 in za leto 1964 število, ki se giblje med 4400 in 7400. V celoti je to do konca l. 1964 polovica števila, ki ga je objavilo pravno svetništvo ministrstva za zunanje zadeve.

To primerjavo sem naredil, da bi pokazal, kako malo vrednosti je pripisovati uradnim ameriškim dokumentom in torej tudi številkam, ki jih objavlja Bela knjiga, številkam, ki so bile nedvomno prirejene za propagandne namene. Ne gre pozabljati, da je naslov druge Bele knjige Agresija Severa; nujno je morala dokazati to agresijo. Toda je še druga stvar: četudi soglašamo s številkami iz Bele knjige, moramo upoštevati, da je ista knjiga priznala, da je v veliki meri šlo za ljudi z Juga, ki so se združili v skupine na Severu in so tam izvajali določila ženevskega sporazuma, ki pa so očitno računali z vrnitvijo v svojo deželo za volitve in ob ponovni združitvi. Razmere so se razvile drugače. Vrnili so se kljub vsemu, toda v novem položaju. Vključili so se v vojsko, če so to želeli, ali pa so se vrnili na svoje domove. Bela knjiga ugotavlja, da je 90 tisoč ljudi, ki so prišli z Juga na Sever po Ženevi, velik rezervoar za dotok partizanov na Jug. In resnično, večina primerov iz Bele knjige, primerov, ki so sicer sila maloštevilni (gre le za nekaj oseb), se nanaša na ljudi, ki so rojeni na Jugu. Mansfieldovo poročilo 5. januarja 1966 navaja: Od konca l. 1964 so pripadniki redne severovietnamske vojske začeli prehajati v Južni Vietnam. Za sklep, tudi če sprejmemo uradne ameriške viře, ki pa se mi zdijo dvomljivi, dobimo tale rezultat: V 6 letih, od 1959—1964, je v celoti prešlo s Severa na Jug približno 20.000 ljudi, od katerih pa je bila večina ljudi z Juga, ki so se vrnili domov. Ali v teh primerih lahko govorimo o oboroženem napadu s Severa?

Podoba se ne spremeni niti, če obravnavamo ne le ljudi, ampak orožje, kajti dve Beli knjigi pravita, da je orožje, ki ga uporabljata FNL, v veliki večini francoskega ali ameriškega izvora, odvzeto med boji, ali pa gre za orožje, ki je izdelano v preprostih kovačnicah, postavljenih na obrobjih džungel. Po računu, ki ga je napravil Stone po številkah, ki jih je dal Pentagon, bi sledilo, da so sile FNL v osemnajstih mesecih izgubile približno 7500 kosov orožja, od katerega je bilo le 179 (ali manj kot 2,5%) primerkov iz

socialističnih držav in je prišlo preko Severa. Zadrega pravnega svetništva se je izkazala, ko je priznalo, da obstaja določena negotovost o natančnem datumu, ko naj bi agresija Severa postala »oborožen napad«, ki bi zahteval upravičeno obrambo. Toda pravi, da se je vse to zgodilo pred februarjem 1965 in ta datum je izbran očitno zato, da bi opravičil bombardiranja, ki so se začela v tem času. Videti je, da so pozabili na takratne izjave, češ da so bombardiranja represalije z določenim namenom in ne upravičena obramba pred agresijo. Kakor koli že, iz Mansfieldovega poročila vemo, da so približno v tem času, to je približno ob koncu 1964, pripadniki redne severnovietnamske armade šele začeli prehajati na Jug — jasno je, da nekaj pripadnikov redne armade ne more pomeniti oboroženega napada v pravem pomenu, napada, ki bi mogel opravičiti reakcijo, kakršna je množično bombardiranje Severa, ki se odtelej nadaljuje brez prekinitve.

Pravno svetništvo pa popolnoma pozablja, da so bile v obdobju, ko so se začela prehajanja s Severa, na Jugu mnogo številnejše ameriške vojaške enote, ki so neposredno sodelovale v bojih in je torej eventualni prehod sil s Severa na Jug zgolj odgovor. Po Mansfieldovem poročilu 3. januarja 1966 je bilo 1. 1962 v Južnem Vietnamu 10.000 ameriških vojakov, maja 1965 34.000, decembra 1965 pa 170.000. Če se mi torej ne zdi vredno podrobneje analizirati števil iz ameriških virov in če jih omenjam, ne da bi jih sprejel kot avtentične, je to zato, ker iz njih jasno sledi dejstvo, da so v Južnem Vietnamu napadalci Američani. Tudi če bi bila navzočnost sil DR Vietnam na Jugu dokazana (in Američani niso nikoli mogli dati dokazov o njihovem številu), bi v resnici bila pravno upravičena zaradi več razlogov, ki jih bom na kratko povzel:

1. Neupoštevanje ženevskih določil, ki ga pomeni odklonitev volitev in torej zanikanje bistva določil, je povzročilo, da je dogovor o prenehanju sovražnosti nujno postal neizvedljiv, sklep o prekinitvi sovražnosti pa pomeni celoto z vsebino drugih določil; nobeden od delov ne more pričakovati od drugega, da bi spoštoval dogovore, če jih on sam krši: torej je ljudska armada DR Vietnam imela pravico obnoviti sovražnosti.

2. Po ženevskih določilih je Vietnam enotna država: Severnih Vietnamcev nikoli ne moremo šteti na Jugu za okupatorje svoje lastne dežele. Če upoštevamo ženevska določila, bi pripadniki ljudske armade DR Vietnam, ki bi prešli demarkacijsko črto, sicer prekršili določilo o prenehanju sovražnosti, ne bi pa postali osvajalci, še manj bi mogli to postati od tistega trenutka naprej, ko sami niso bili več vezani na spoštovanje določbe, ki jo je druga stran tako prostaško kršila.

3. Vsekakor je jasno, da so se ameriške enote prve vključile v boje in znano je, kakšna je v takšnih primerih vloga prvega v mednarodnem pravu.

Nasprotno pa ni nikakršnega sprejemljivega opravičila za ameriško navzočnost. Bila je v nasprotju z ženevskimi določili, ki niso dovoljevala nikakršnega pošiljanja tujih čet v Vietnam, in v nasprotju z listino OZN, o kateri bom kmalu spregovoril. Znano je, da so se Američani sklicevali, da bi opravičili svoje vmešavanje v vojno, na 51. člen listine, ki pooblašča v določenih okoliščinah upravičeno obrambo ne proti kakršni koli agresiji, ampak proti oboroženemu napadu. Videli pa smo, da pravno svetništvo samo izjavlja, da ne more določiti datuma tega napada in iz očitnih razlogov govori o februarju 1965. V tem času je že približno 30.000 Američanov sodelovalo v bojih v Južnem Vietnamu, brez kakršnega

koli mogočega opravičila. S popolnoma mirno vestjo lahko izjavimo, da je ameriško sodelovanje v vojni v Vietnamu zločin oboroženega napada in torej *zločin proti miru*, ker pomeni kršenje temeljnih pravic vietnamskega ljudstva.

Bombardiranje severnega Vietnama

Uradno ameriško tezo, kakršna je bila objavljena v memorandumu pravnega svetništva pri ministrstvu za zunanje zadeve, je povzel že g. Rosenwein. Hotel bi vas le opomniti na to, da sta bila ameriška akcija v Vietnamu in angažiranje ZDA nasproti Južnemu Vietnamu prikazana kot primer zakonite kolektivne obrambe, kakršno predvideva pakt OTASE in jo dovoljuje 51. člen listine OZN. Argumenti memoranduma odpirajo celo vrsto pravnih vprašanj, toda zdi se mi, da bi zmanjšal moč primera DR Vietnam, če bi se zadrževal ob pravnih niansah, ko bi hotel zavreči te argumente. Obravnaval bom torej le poglobitve elemente. Lahko se je otresti sklicevanja na angažiranje ZDA v odnosu do marionetne vlade, kajti nobena država, ki je članica OZN, ne more imeti obveznosti, ki so nasprotni listini: člen 103 listine izrecno predvideva primer konflikta med obveznostmi same listine in obveznostmi, ki izhajajo iz katerega koli drugega sporazuma, in poudarja, da morajo vedno prevladati prve. Manilski pakt vključuje v svojem besedilu isto načelo. Gre torej le za to, ali je delovanje Američanov v skladu z obveznostmi, ki izhajajo iz listine.

Toda listina prepoveduje vsem svojim članom uporabiti orožje in se zateči k vojni, napovedani ali nenapovedani, razen z dvema izjemama: akcija, ki jo država, članica OZN, vodi v soglasju z odloki varnostnega sveta in v primeru zakonite obrambe.

To pa je edini primer, na katerega bi se bilo mogoče sklicevati in na katerega se, kot smo videli, ameriška vlada res sklicuje. Toda pravica osebne ali kolektivne samoobrambe, ki jo dovoljuje 51. člen listine kot naravno pravico, tu ne more biti uporabljena iz številnih razlogov, med katerimi so najpoglavitejši:

1. Pravica do samoobrambe predpostavlja napad, ki ga pa tu ni bilo.

2. Tudi če sprejmemo ameriško tezo o oboroženem napadu, bi le-ta moral biti tako močan in nenaden, da bi se sovražnik znašel v položaju, ko mora nujno in neutegoma reagirati, pri čemer nima niti možnosti za izbiro sredstev ne časa za razpravljanje. Takšna je namreč v mednarodnem pravu definicija oboroženega napada, ki opravičuje zakonito obrambo brez poprejšnje privolitve OZN.

3. Obramba mora biti vedno v sorazmerju z napadom, kajti sicer postane sama napad. Tudi če brez razprave sprejmemo ameriške teze, je odgovor v obliki masovnega bombardiranja in bombardiranja obale popolnoma brez primerjave s tako imenovano »infiltracijo«.

4. Zakonita obramba je dovoljena le, če je napad usmerjen proti državi, ki je članica OZN. Če zdaj tudi sprejmemo možnost, da je šlo za sodelovanje pri kolektivni samoobrambi z državami nečlanicami, je v tem primeru nujno priznati, da Južni Vietnam ni država, in to je poglobitveni očitek. Podrobnejša analiza tega vprašanja bi bila predolga: naj mi bo dovoljeno opozoriti le na to, da je DR Vietnam edina zakonita naslednica nacionalne suverenosti, da ima po eni strani za seboj prehod od oblasti cesarja Bao Daja

in na drugi strani sporazume s Francijo, iz leta 1946. Res je, da je Francija hotela po teh določenih obnoviti svoje pravice in se je s tem namenom celo vojskovala do l. 1954, toda ta pretenzija je bila enostranska in ni ustvarila nove suverenosti. Toliko bolj, ker je Francija vojno izgubila in ker je ženevski sporazum samo sankcioniral poraz in odstop Francije.

Ista določila so priznala poveljstvom armade Francoske unije v Južnem Vietnamu in njihovim naslednikom dejansko oblast, omejeno in začasno, in niso ustvarila nove države. Toliko manj, ker Jug ni nikoli dosegel pogojev, sposobnosti avtonomnega in suverena življenja. Saigonske oblasti so vedno živele od ameriške pomoči. Njihova oblast je bila vedno le navidezna. Južnovietnamske države torej ni, vojne med državama torej ni; ni se mogoče sklicovati na vojno, ki je ni, da bi opravičili zunanje vmešavanje.

Seveda pa je treba tu dodati, da tako, kakor ni vojne med dvema vietnamskima državama, tudi ni na Jugu državljanske vojne, kajti vojskujejo se na eni strani ljudstvo in na drugi strani ameriška armada in najemniške enote. Število dezertirjev, kakor ga objavljajo sami zahodni viri, dokazuje, da ni niti enega dela vietnamskega ljudstva, ki bi podpiral marionetno vlado. Glasno moramo povedati, da smo v tem primeru priče drugi osvobodilni vojni, ZDA so zamenjale Francijo v vlogi kolonialne sile, ki hoče vsiliti svoj zakon in voljo vietnamskemu ljudstvu. In ker so se razlogi, na katere se sklicujejo ZDA, da bi opravičile svoje vojaške posege, izkazali kot popolnoma brezpredmetni, lahko sklenemo, da pomeni ta poseg kršitev člena 2 listine OZN kot tudi pakta Briand-Kellogg, ker je ta kršitev usmerjena proti osnovnim nacionalnim pravicam vietnamskega ljudstva, gre tudi za kršitev člena 1 listine (pravica do samoodločbe) in resolucije skupščine OZN iz decembra 1960.

Ker sem se tako dolgo zadržal ob prvi točki, bom svoj prispevek sklenil z razpravo o tretjem vprašanju. To mi je toliko lažje, ker so poročila in pričevanja, ki smo jih slišali med razpravo, nepoporečni dokazi za pritrdilni odgovor na vprašanje.

S pravnega gledišča se navezujem na uvodno poročilo g. Materossa in posebno poročilo o vojnem pravu g. Jouffa, katerima nimam kaj dodati. Po skrbnem in natančnem proučevanju lahko rečemo, da so bili mednarodni zakoni o vojnem pravu kršeni, da so uporabljali in še vedno najširše uporabljajo sredstva za uničevanje življenj, so bombardirali in bombardirajo civilne objekte, bolnišnice, sanatorije, šole, cerkve itd. Za nekatere teh objektov, kot so bolnišnice, je bilo bombardiranje sistematično, pri drugih je bilo manj sistematično, toda še vedno zelo splošno. Ko preživiš tri tedne v DR Vietnamu, ko vidiš porušene bolnišnice, cerkve, šole, pagode, ko spoznaš strukturo, odnose do narave, ko vidiš lijake, ki obdajajo te objekte, potem ko vidiš, kako natančno so bila usmerjena bombardiranja na nekatere manjše objekte (npr. na nekatere mostove, o katerih vam je govoril dr. Krivine), potem ko govoriš z mnogimi pričami, ki stanujejo v različnih krajih in se ne poznajo med sabo, ki pa ti povedo isto verzijo in isto razlago, ne moreš več dvomiti.

Predvsem pa je mogoče razumeti to, kar je J. P. Vigier tako dobro povedal v svojem poročilu o naravi te vojne in psihosociološkem značaju ameriških bombardiranj. Ko sem govoril o agresiji, sem rekel, da gre za vojno proti ljudstvu, ki brani svoje temeljne življenjske pravice, svojo pravico do samoodločbe, za vojno proti

ljudstvu, ki se noče podrediti zakonu močnejšega. No, če je takšna vojna usmerjena proti ljudstvu, ki se zaveda svoje zgodovinske individualnosti, kot vietnamsko ljudstvo, ki hoče braniti svojo individualnost, svojo kulturo, svoje zgodovinske vrednote, svoje žive tradicije, svojo voljo po napredku na poti, ki jo je samo izbralo, ko je takšna vojna usmerjena proti ljudstvu, ki je ponosno in neodvisno, odločeno, da se bojuje, tedaj nujno postane vojna proti vsemu ljudstvu, proti možem in ženam, proti otrokom in starčkom, tedaj je to vojna, ki hoče moralno in fizično uničiti to ljudstvo. Kolikor se napadeno ljudstvo bojuje bolj odločno, tako je ta vojna nujno vsak dan bolj zločinska. Zločin agresije proti osnovnim nacionalnim pravicam ljudstva in vojni zločini so povezani. V nürnberškem sklepu je rečeno, da prvi zločin že vsebuje druge. Mislim, da mora biti naš odgovor na tretje vprašanje pritrdilen.

Se o dveh drugih točkah je treba reči nekaj besed. Prva točka zadeva druge dežele, ne ZDA, o katerih govori naše prvo vprašanje. Mislim, da gre v tem, kar zadeva navzočnost avstralskih, novozelandskih in južnokorejskih sil v agresivni vojni, za dejstva, ki so jih te države same priznale in njihova sokrivda v zločinu je očitna. Isto velja za Tajsko, ki je dala svoja oporišča v uporabo ameriškemu letalstvu za uničevalna bombardiranja. Zadnje vprašanje zadeva zločin agresije proti Kambodži. Tudi tu so dokazi očitni in OZN je že sama ugotovila akte agresije. Mislim, da dokumentacija o tem vprašanju, ki jo je dala kamboška delegacija, ustno poročilo komandanta Khouroudetha in g. Vuthija ter poročilo g. Matarossa popolnoma zadoščajo za pritrdilen odgovor, da gre za zločin agresije.

Preletel sem poglobljena vprašanja, ki jih moramo razrešiti in s svoje strani sem tudi odgovoril. Moj prispevek bi se lahko tu končal, toda bojim se, da bi razprava o novih argumentih dala fragmentaren vtis o poglobljenem problemu; zato mislim, da je potrebna majhna sinteza, preden končamo. Malo prej sem govoril o osvobodilni vojni, to se pravi o vojni ljudstva proti tuji sili, ki mu skuša vsiliti svojo voljo. V začetku sem govoril o vodilni liniji ameriške politike, ki je v tem, da preprečuje vsem novim državam, ki pripadajo kapitalističnemu svetu, da bi se ne izmahnile njenemu vplivu. To je bilo načelo doktrine Truman, čeprav je govorila samo o obrambi pred napadom. Formula je ostala in še vedno govorijo o obrambi pred napadom, toda resničnost je na dlani, napadalci so imperialisti. To, kar oni imenujejo obramba svobodnega sveta, je napad na ljudstva, ki hočejo ubrati pot socialističnega ali pa le nekapitalističnega razvoja, ali celo na ljudstva, ki izberejo politiko realne nevtralnosti, kot je s Kambodžo. Kaj pomeni »svobodni svet« za Američane? Ob tem vprašanju imamo na voljo zelo ilustrativen telegram, ki ga je predsednik Eisenhower poslal predsedniku francoske republike v času Dien Bien Fuja. Ta telegram pravi:

»S tisoči mojih sodržavljanov pozdravljam pogum in vztrajnost poveljnika in vojakov, ki branijo Dien Bien Fu. Najiskrenejše občudujemo pogumen in inteligenten boj francosko-vietnamskih čet in vojakov drugih dežel Francoske unije. Ti vojaki, ki so zvesti veliki tradiciji, branijo človeško svobodo in na najčistejši način dokazujejo vrednote, od katerih je odvisno življenje svobodnega sveta. Bil bi vam hvaležen, če sporočite poveljniku garnizije Dien Bien Fu izraze mojega občudovanja in moje najboljše želje.«

Mislim, da nam te besede pomagajo razumeti smisel izraza »svobodni svet«. V Dien Bien Fuju so Francozi branili klasični kolonializem, kolonializem, ki so ga pozneje vse dežele sveta razen, mislim, Portugalske in Južnoafriške unije, na generalni skupščini

OZN obsodile kot nasprotnega moralnim načelom in mednarodnemu pravu. Ta kolonializem je predsednik ZDA imenoval svobodni svet.

Znano je, da so nacisti na vrata koncentracijskega taborišča Auschwitz napisali »Arbeit macht frei«, frazo, ki jo še danes lahko beremo. To je bila tudi Einsenhowerjeva koncepcija, ko je imenoval svobodno to velikansko koncentracijsko taborišče, ki je bilo suženjski svet kolonializma. In danes še vedno zaradi obrambe svobodnega sveta Američani spreminjajo Južni Vietnam v koncentracijsko taborišče in uporabljajo vse svoje energije in vsa svoja močna uničevalna sredstva za to, da sejejo smrt v Severnem Vietnamu.

Kakšna je torej ta svoboda, če ni svoboda zgolj za lastno korist, za splošno izrabljanje drugih ljudstev, za čimvečji dobiček, za svobodno podjetništvo, svoboda za ameriške imperialiste, da lahko vsiljujejo svoje zakone in svoje družbene odnose, svoboda za ameriški imperializem, da lahko nasprotuje vsem drugim koncepcijam človeškega življenja in odnosov, predvsem kadar gre za socialistično koncepcijo. Svoboda za ameriške imperialiste, da lahko prekrizajo pot ljudstvom, ki se hočejo po mnogih letih kolonializma in pritiska napotiti po poti neodvisnosti, demokracije in družbenega napredka? ...

V teh dneh sem večkrat slišal primerjave med nacizmom in ameriškim imperializmom; tudi sam bom naredil to primerjavo. Sicer mislim, da je treba reči, da na področju notranje politike za zdaj ni mogoča nikakršna primerjava, čeprav vemo, da je imperializem za dosego svojih ciljev sposoben v svojem ljudstvu sprostiti najslabša čustva in da vojna in nacionalistični ponos vedno že vsebujea kali fašizma. Toda dejstvo, da so tu pri tem sodišču, med pričami in med poročevalci mnogi Američani, dejstvo, da v svoji deželi izvajajo množično akcijo proti vojni, dokazuje, da so določene vrednote v ZDA še vedno spoštovane.

Toda z istim spoštovanjem resnice je treba reči, da je na področju mednarodne politike za Američane značilno enako zaničevanje mednarodnega prava in enak kult sile, kot sta bila značilna za nacistične, in da si dovoljujejo kakršen koli prisilen akt proti deželam, ki nimajo moči, da bi se jim uprle. In ta kult sile, ta arbitrarnost, ki se vsiljuje, je vedno hinavsko prekrita s plaščem demokratske mistike, ki naj bi bila poslanstvo ameriškega ljudstva in ki nemara zavaja velik del tega ljudstva. Toda ne pozabljajmo, da so nürnberški sodniki obsodili obtožene nacistične tudi zato, ker so svoj načrt o agresiji in zavojevanju prekrili s poslanstvom in zgodovinsko vlogo, ki da jo morajo izvršiti; tako so nam dali argumente za našo lastno sodbo.

Kajti ves svet ve, da so ameriški imperialisti v Vietnamu zaradi tega, da bi opravili poslanstvo svobode in demokracije, da bombardirajo, rušijo, požigajo in ubijajo zato, ker se gredo »usmiljene Samaritane«, kot je rekel kardinal Spellman. Toda kardinal je samo potrdil uradno tezo svoje vlade: ameriški imperialisti se bojujejo v interesu človeštva za obrambo svobodnega sveta in zato, da bi učili svet, kako se živi po ameriško, kot so se Hitlerjevi vojaki borili zato, da bi opravili zgodovinsko poslanstvo germanske rase. Vsak osvajalec hoče uničiti individualnost drugega ljudstva, da bi vsilil svoje zakone, svoj način življenja, svoj koncept miru. Ameriški ali germanski mir, to v vsakem primeru pomeni napad na svobodo drugih ljudstev, na njihovo pravico, da ravnajo sami s sabo, na pravice, ki smo jih imenovali osnovne nacionalne pravice.

Tako smo prišli do osrednje točke vprašanja. Vietnamska vojna je postala preskusna vojna. Če jo bodo Američani dobili, se bo

ameriški mir uveljavil nad vsemi deželami, kajti s tem bo dokazano, da neko ljudstvo ni svobodno v izbiri drugačne prihodnosti od tiste, ki jo zanj izberejo Američani. In to bi bila mračna prihodnost za vse dežele, tudi za zahodne, ki ne bi imele več same v rokah svoje usode. Toda če bodo Američani premagani, bo majhen žarek upanja znova osvetlil naš razruvani svet. Ljudstva treh celin, ki se po mnogih bojih in žrtvah osvobajajo kolonialnih razmer, bodo naposled vesela, da ni nobene sile na svetu, ki bi mogla prekrizati pot tistim, ki hočejo zgraditi demokratično in napredno prihodnost, tistim, ki se hočejo osvoboditi neokolonialističnih spletk. In celo zahodna ljudstva bodo navsezadnje spoznala, da je lahko tudi zanje boljša prihodnost. V Vietnamu je na kocki usoda sveta za mnogo prihodnjih let, ne samo zaradi volitev: Johnsonovo vztrajno povečevanje eskalacije nima vzrokov samo v približevanju volitev, ampak mnogo bolj v tem, da je spoznal pomen, ki ga ima ta prekusna vojna poslej za ameriški imperializem. Od tod izhajata zaničevanje človeštva in moralna degradacija, ki spremljata vojno in ki spodbujata nasprotovanje človeške zavesti. Naša naloga je, da postanemo glas te zavesti.

Prevedla: Neda Brglez-Pagon

K slovenski izdaji druge knjige Marxo- vega Kapitala¹

Za hitrejši prelom z dogmat-
skim naziranjem, ki zanika nuj-
nost blagovne proizvodnje v so-
cializmu, je zelo pomembno ne-
nehno teoretično raziskovanje in
spoznavanje temeljnih ekonom-
skih kategorij in procesov.

Pri nas prvič v zgodovini za-
vestno uveljavljamo razvito bla-
govno proizvodnjo v socialistič-
nih družbenih razmerah. Proble-
mi in odkloni, omahovanja in
kompromisi na tej poti kažejo,
da mnoga vprašanja še vedno
niso teoretično dovolj jasna. Tem-
eljitejše razumevanje in pro-
učevanje Marxove teorije nam
omogoča, da se ubranimo dveh
temeljnih slabosti, ki spremljata
vsak razvoj — dogmatizma in
vulgarizacije. Engels je poudaril,
da empirija nikoli ne more sama
po sebi pojasniti nujnosti, zako-
nitosti, čeprav je izhodišče.

Čim bolj se bodo uveljavljali
blagovno-denarni odnosi, tem
bolj bodo nasprotniki resničnega
napredka in samoupravnih odno-

sov nasprotovali uveljavljanju
blagovne proizvodnje v socializ-
mu »v imenu Marxa« in z Mar-
xovimi posameznimi iz celote iz-
trganimi citati.² Upoštevati mo-
ramo, da Marxa ekonomista ni
mogoče jemati ločeno od Marxa
filozofa in Marxa sociologa, niti
tako ni mogoče razumeti speci-
fičnosti njegove ekonomske me-
tode in nauka. Marxova sociolo-
ška in politična teorija dopolnju-
jeta njegovo ekonomsko teorijo
in se z njo prepletata, vsa teorija
kot celota pa je nujna osnova za
razumevanje bistva in pomena
vsakršnega družbenega razvoja,
pa tudi osnova za iskanje sred-
stev in metod za njegovo uresni-
čevanje. Specifične poti sociali-
stičnega razvoja se lahko objek-
tivno verificirajo le na osnovi
nadaljnega razvoja Marxove
družbene in ekonomske misli v
celoti, na podlagi splošnih načel
njegove metode, ne pa samo na
podlagi njegove teorije kapitali-
stičnega razvoja.

V prvi knjigi Kapitala je
Marx raziskoval pojave, ki na-
stajajo v neposrednem procesu
kapitalistične proizvodnje; pri
tem je začasno odmisli vrsto se-

¹ Letos, ko je preteklo sto let od
prve izdaje prve knjige Marxovega Ka-
pitala, smo Slovenci tudi prvič dobili
v slovenskem prevodu drugo knjigo Ka-
pitala; izdala jo je Cankarjeva založba,
prevedel pa prof. dr. A. Bajt. Ta knjiga
je prvič izšla leta 1885 v Engelsovi re-
dakciji, ki jo je opravil na podlagi
Marxove rokopisne zapuščine.

² Primerjaj na primer polemiko med
Veljkom Koračem in Kiro Hadži Va-
silevim v Komunistu.

kundarnih pojavov, ki spremenjajo ta osnovni proces. Toda po Marxovem mnenju ta neposredni proces proizvodnje ne izčrpa celotnega življenjskega toka kapitala. V resničnem svetu ga dopolnjuje cirkulacijski proces, ki je predmet raziskave v drugi knjigi Kapitala. Pri opazovanju cirkulacijskega procesa kot posrednika družbenega procesa proizvodnje je Marx pokazal, da je kapitalistični proizvodni proces, opazovan kot celota, enotnost proizvodnega in cirkulacijskega procesa. V tretji knjigi Kapitala je Marx prikazal konkretne oblike, ki se porajajo iz procesa gibanja kapitala, opazovanega kot celota.

V prvem in drugem delu druge knjige Kapitala, kjer Marx proučuje na vrsti shematičnih primerov proces nenehnega gibanja in oplojevanja kapitala, predpostavi, da se kapital giblje v vseh fazah svojega kroženja brez zastojev, torej predpostavi popolno usklajenost med proizvodnjo in družbenimi potrebami. V tretjem delu, v poglavju o družbeni reprodukciji, pa Marx ugotavlja, kakšna razmerja bi morala obstajati znotraj proizvodnje, kakšna bi morala biti struktura družbene ponudbe, da bi bila usklajena z družbenim povpraševanjem.

Marx je v okviru te analize pokazal, da začne vsak kapital svojo pot kroženja kot določeni denarni znesek, ki ga kapitalist uporabi za nakup proizvodnih činiteljev. Razmerje, v katerem se kapital porazdeli na konstantni in variabilni kapital, je odvisno od tehnične ravni proizvodnje in od cen proizvodnih činiteljev. V proizvodnem procesu preide kapital iz oblike produktivnega kapitala v obliko blagovnega kapitala, ki vsebuje pre-

sežni proizvod. S prodajo blaga se kapital vrne v prvotno obliko. Brž ko se proizvod proda in se njegova vrednost realizira, se pojavi presežna vrednost kot vsota denarja, ki jo lahko uporabimo kot kapital, skupno s prvotno vsoto, ki smo jo tako uporabili. Toda pogoj za to, da se presežna vrednost tako uporabi, so razpoložljiva dodatna materialna sredstva za proizvodnjo in dodatna delovna sila. Oboje se proizvaja v poprejšnjem proizvodnem procesu.

Kapital se ne oplaja ves čas, ko je vezan v proizvodnji, ampak le v tistih časovnih obdobjih, ko delovna sila vlaga delo v proizvod, torej ko se resnično dela. Ta teoretični zaključek izhaja jasno iz Marxove opredelitve vrednosti. Konkretno pa se ta Marxova ugotovitev kaže v njegovem zaključku, da skuša vsak kapitalist čimbolj omejiti prekinitev delovnega procesa in tako približati delovno obdobje, v katerem se ustvarja vrednost in se kapital oplaja, proizvodnemu času.

Kapitalistična proizvodnja je v bistvu nenehna reprodukcija kapitala in kapitalističnih proizvodnih odnosov. V marksistični ekonomski literaturi obstajata dve temeljni obliki shem razširjene družbene reprodukcije: Marxova in Leninova.³ Marxove sheme nam prikazujejo gibanje celotne materialne proizvodnje. Ves prikaz temelji na vrsti poenostavitvenih predpostavk, izmed katerih so najpomembnejše, da Marx ohranja konstantno vrednost nekaterih temeljnih ekonomskih veličin, kot so kapitalni

³ Druge sheme marksističnih piscev niso prinesle z vidika sodobne dinamične koncepcije gospodarskega razvoja nič novega.

koefficient, organska sestava kapitala⁴ in produktivnost dela. Torej vplivi spremenjene tehnične opremljenosti dela pa tudi vplivi zunanje trgovine ter intra-sektorske menjave v shemah niso upoštevani. V shemah je podal Marx podobo stagnirajoče gospodarske strukture.⁵ To velja le za sheme, ne velja pa za Marxovo ekonomsko teorijo, ki je dinamična v najglobljem pomenu besede.

Lenin je pri konstruiranju svojih shem izhajal iz Marxove teorije akumulacije in razširjene reprodukcije. V svojih shemah je upošteval vrsto dinamičnih prvin, kot so spremembe organske sestave kapitala, kapitalnih koefficientov in produktivnosti dela, nadalje je vnesel v sheme rastočo stopnjo akumulacije in spremembe zaposlenosti. S pomočjo teh spremenljivk je prikazal dinamično podobo razvijajočega se gospodarstva. V njegovih shemah rasejo posamezni deli skupne družbene proizvodnje z različno stopnjo, zato pa se medsebojni odnosi nenehno spreminjajo. Marx je v svojem teoretičnem prikazu večkrat opozoril na zakonitost razvoja skozi protislovja in neenakomerno gibanje posameznih elementov, ki tvorijo celoto, Lenin pa je to Marxovo teoretično dognanje

⁴ Hilferding je pozneje pokazal, da se zaradi naraščanja organske sestave kapitala praviloma hitrost obračanja kapitala povečuje.

⁵ Marx je vse gradivo iz teorije družbene reprodukcije zapustil nedokončano v rokopisu. Iz njegove korespondence je vidno, da je sodil, češ da bi morale biti te sheme drugačne, predvsem bi morale biti matematično popolneje izdelane, tako da bi natančneje izražale stalne medsebojne spremembe osnovnih gospodarskih veličin.

vnesel v sheme družbene reprodukcije.⁶

Marxove sheme razširjene reprodukcije so pokazale, da je vulgarna teorija nezadostne potrošnje (Sismondi, Rodbertus i. dr.) nevzdržna, saj je akumulacija kapitala lahko nepretrgana, če obstajajo pogoji, ki jih sheme zahtevajo, tako da se lahko odvija proces razširjene reprodukcije tudi na nizkih ravneh osebne potrošnje, ne da bi zato nastale krize.

Po Marxovem mnenju ima kapitalizem nujno zgodovinsko prehodni značaj, je torej obsojen na propad zaradi svojih notranjih zakonitosti; njegova zgodovinska naloga je le v tem, da razvije proizvodjalne sile. Keynes je prav tako kot Marx ugotovil organsko slabost kapitalizma, v katerem ponudba blaga prekaša povpraševanje in zaposlenost proizvodnih zmogljivosti upada, vendar je bil prepričan, da v samem sistemu ni nikarkšne sile, ki bi mogla ta položaj spremeniti. Po njegovem mnenju lahko to stori le državna intervencija. Marx je videl razrešitev protislovij, ki so imanentna kapitalistični blagovni proizvodnji, v koreniti spremembi družbenih proizvodnih odnosov.

Sodobne interpretacije meščanskih ekonomistov o problemih kriz so blizu Marxovi teoriji kriz; Marx povezuje upadanje nagnjenja k investiranju z

⁶ Znani so konkretni poskusi, da bi za izhodišče planiranja socialističnega gospodarstva vzeli Marxove sheme razširjene reprodukcije, toda nikjer se ni posrečilo na njihovi osnovi izpeljati dinamičnega pristopa h gospodarskemu razvoju, ki bi imel tudi neposredno praktično uporabnost. Po dokaj razširjenem mnenju so edina takšna možnost Leninove sheme.

zmanjševanjem profitne stopnje kot vzrokom kriz, medtem ko je meščanska ekonomija še do nedavnega iskala razlago za pojavljanje kriz v zmanjševanju mejne učinkovitosti kapitala v primerjavi z obrestno mero. Sodobna ekonomija daje vse več pozornosti Marxovi tezi, da se kapital ne more plasirati brez ustrezne profitne stopnje in da je to eden izmed poglavitnih vzrokov za disproporce, predvsem zaradi determinirane vloge kapitalista pri določanju odnosa med obsegom potrošnje in obsegom akumulacije in s tem določevanja nivoja narodnega dohodka. Marxova teorija celotnega kroženja kapitala je kompleksen in realističen prikaz delovanja kapitalistične ekonomije, prikaz, ki se mu danes tako ali drugače približujejo mnogi zahodni ekonomisti s svojimi delnimi sklepi in ugotovitvami.

Zgodovinski razvoj je potrdil Marxova temeljna odkritja na področju proizvodnje in kroženja družbenega kapitala, njegovo teorijo gospodarskega razvoja, ki je v drugi knjigi Kapitala zajeta v prikazu družbene reprodukcije in disproporcev v družbeni reprodukciji in ki jo Marx dopolnjuje s prikazom težnje po upadanju profitne stopnje v tretji knjigi Kapitala, in še mnoga njegova dognanja. Zato je tudi teoretični razvoj ekonomske misli — ne le marksistične, ampak tudi nemarksistične — vse bolj pod vtisom Marxovih bistvenih spoznanj.

Tudi s tega vidika je pomembno, da je s slovenskim prevodom Kapitala — doslej sta izšli 1. in 2. knjiga — postalo to teoretično gradivo dostopnejše slovenski javnosti.

D. Kraigher

Razvojne stopnje v delih Ernsta Fischerja

»Marksizem je že dolgo potreboval svojega Aristotela, zdi se mi, da ga je našel v Ernstu Fischerju.«

Tako je zapisal znani angleški kritik Kenneth Tynan ob izidu (leta 1963) angleškega »originala« The Necessity of Art (O nujnosti po umetnosti) dela avstrijskega avtorja Ernsta Fischerja Von der Notwendigkeit der Kunst.

Ta knjiga je izšla — po avtorjevi želji prevedena iz angleščine — pri nas pri založbi Minerva (Subotica — Beograd) leta 1966, in torej lahko sami presojamo, ali so Tynanove entuziastične besede hvale pretirane ali ne. Toda zgolj s tem še nismo izčrpali vseh možnosti, kajti delo O nujnosti po umetnosti ima zanimivo zgodovino. Fischer je namreč že leta 1959 objavil knjigo z istim naslovom v Dresdenu. Čemu se je *tej* knjigi tako rekoč odpovedal — v prid štiri leta kasnejšemu »angleškemu originalu«? Zares nenavadno zanimivo vprašanje, toda odgovor nanj je treba poiskati v *treh* knjigah Ernsta Fischerja: v dresdenski izdaji Von der Notwendigkeit der Kunst (1959), v londonski izdaji The Necessity ob Art (1963) oz. v srbskohrvaškem prevodu

dr. Ljuba Popovića (1966), in pa v delu, ki je izšlo oktobra meseca 1966. leta pri založbi Rohwolt (Reinbek pri Hamburgu) ter ima naslov Kunst und Koexistenz (Beitrag zur einer modernen marxistischen Aesthetik).

Te tri knjige kažejo razvojno pot avtorja, sedaj že skoraj 70-letnega »bleščečega publicista, odličnega umetnostnega kritika, zelo izobraženega in neutrudljivega marksista«.

Pozornost in zanimanje Fischerjevega živahnega in prodornega duha pritegujejo zlasti svet marksistične estetike, problemi umetnosti v sodobnosti, preteklost, sedanjost in prihodnost človeštva, problemi posamičnega človeka in družbenih sistemov, zlasti pa iskanje rešitve za različne »sedanjosti« v skupni prihodnosti. Res, kolikor je Fischerjevo pisanje po vsebini subjektivno, kljub navidezni širini v čustveno obarvani nekritičnosti pogosto ozko in subjektivno nestrpnno, si vendarle ne moremo kaj, da se ne bi radi spustili z njim v razsežnosti njegovega sveta vrvravih misli in idej, odkoder se vračamo za spoznanje bogatejši, bodisi da se za katero njegovih misli navdušimo ali pa se mu upremo. Zlasti nam je žal, ker se je avtor v zadnjih desetih letih »spreobrnil«, ker je prilagodil svojo dresdensko, torej v DDR izdano knjigo Von der Notwendigkeit der Kunst, zahtevam »svobodnega sveta«, v katerem veljajo posebna pravila v podrobnostih kakor tudi v celoti. Za poznejšo angleško izdajo je Ernst Fischer svojo knjigo skrbno predelal — izpustil je nekaj poglavij, stavkov, posamezne besede, pač vse tisto, kar je bilo značilno za njegovo (komunistično) politično usmeritev. V tem tako imenovanem angleškem ori-

ginalu je od vsega tega ostala ravno pravšna mera, tako da lahko velja njegov avtor v tem okolju za nenavadno, kar nekam eksotično naprednega bojevnika za celovito, humanistično, celo marksistično prihodnost človeštva, obenem pa postaja *organski del* naprednega zahodno-evropskega intelektualnega sveta. Ta preusmeritev je v primerjavi obeh variant del O nujnosti umetnosti dovolj očitna, medtem ko je v njegovem najnovejšem delu Umetnost in koeksistenca idejno politično celo obvladujoča.

Tudi angleška izdaja O nujnosti umetnosti je namreč ohranila bistvene značilnosti svoje vzhodnonemške prednice — to je zgodovinska analiza in analitična kritika sodobnega buržoaznega sveta s pozicij marksistične svetovnonazorske usmerjenosti, v obliki zanimivih in razgibanih esejev izobraženega esteta. Zato pa se obe izdaji v programskem, praktičnem delu razhajata — sedaj Ernst Fischer ni toliko politik, aktivni propagator idej smotrno zastavljene socialistične kulturne politike, tokrat je estet, »zelo izobražen, bleščeč publicist, odličen umetnostni kritik«, razgledan marksist, ki navdušuje Thomasa Manna s svojimi »v najlepšem smislu optimističnimi stališči o večnem poslanstvu umetnosti«.

Svet, kateremu se je Ernst Fischer priključil, je priznal in sprejel njegovo delo »znotraj diskusije o estetskih pozicijah in možnostih razumevanja marksistične umetnosti in literature« kot »novo interpretacijo, nemir, odpor in pritrjevanje«.

Delo O nujnosti po umetnosti je celovito zamišljena in izpeljana zbirka esejev o temeljnih problemih umetnosti, o njenem nastanku, funkciji, o preteklosti,

sedanjosti in prihodnosti umetnosti, z vmesnimi ilustracijami in primerjavo vrhunskih umetniških stvaritev iz različnih obdobj človeške duhovne zgodovine.

Videti pa je, da je Ernst Fischer že pri redakciji vzhodnonemške izdaje Von der Notwendigkeit der Kunst za angleško The Necessity of Art mislil že na *novο* delo o umetnosti, v katerem bi strnil svoja razmišljanja in stališča o aktualnih, tako rekoč dnevnih problemih umetniškega ustvarjanja, kakor tudi, da bi prispeval k razvijanju specifičnih problemov marksistične estetike. Humanistična vizija socialističnega sveta, za spoznanje preveč idealna, in obsodba, brez pridržkov, dekadentnega buržoazno kapitalističnega sveta — to vodilo je navzoče v dresdenski izdaji, zlasti v nekaterih poglavjih (npr. Entfremdung und Dekadenz), ki jih v angleški izdaji pogrešimo. Namesto takih poglavij pa najde angleški pa tudi naš bralec drugačna poglavja, bolj neposredno vezana na vprašanja estetskih razlag in vsebinsko kritičnih primerjav, ki jih je napisal očitno zelo razgledan in izveden intelektualni mislec. Zanimivo je tudi to, da se v angleški izdaji svoje knjige O nujnosti umetnosti dosti bolj poglobljeno ukvarja s pomenom osebnosti, kakršni sta na primer Kafka in Beckett, za sodobni umetnostni razvoj, in manj z B. Brechtom, ki je pritegoval njegovo zanimanje nekaj let pred tem. Sicer pa je Ernst Fischer zlasti znan zaradi svojega nastopa na praški konferenci o Franzu Kafki leta 1964, ko se je zavzemal, da dobi Franz Kafka v sodobnih teorijah mesto, ki mu zaradi njegovega pomena za razvoj sodobne literature tudi gre.

S Kunst und Koexistenz pa se je Ernst Fischer dokončno uvrstil v tisti krog evropskih intelektualcev, ki naj bi »bistveno pripomogli k temu, da se začne proces znotraj okostenele marksistične miselne stavbe«. Fischer prikazuje sedaj fenomen odtujenosti (to je osrednja preokupacija njegovega razglabljanja) kot osnovno doživljajsko značilnost straha za eksistenco *tudi* pri »novem človeku v socialističnih družbah«, in ne le v kapitalizmu. To prizadevanje, da bi spravil pod isti *skupni imenovalec* usode človeka v dveh različnih družbenih sistemih, ga pripelje v utopično konstrukcijo: v svetu poletne fantazije bo utrjeni, dehumanizirani individuum edinole našel znova samega sebe in smisel svojega bivanja.

V svojem krogu je Ernst Fischer dosegel pravzaprav največ hvale prav z ugotovitvijo o zgubljenosti, ki je značilna v enaki meri za »ledenο praznotο sveta Beckettovih tekstov« in za »realistično macabrsko usodo Ivana Denisoviča«. Drugače povedano, njegova ugotovitev o primarnosti fenomena odtujenosti v *obeh* svetovnih družbenih sistemih pomeni *negacijo humanističnega bistva* socialističnih družbenih odnosov, *negacijo novega sistema vrednot in novih družbenih struktur*. Za nas pa je še posebno zanimivo, da skuša Ernst Fischer v svojem delu vendarle pokazati, da je izhod med obema skrajnima oblikama *družbene* odtujenosti človeka, in to v novem sistemu — idejo zanj mu je dal študij Marxovih zgodnjih del — ki pa bi mu na kratko in po naše lahko dejali kar — samoupravljanje.

Toda Ernst Fischer, ki je tako dober poznavalec Vzhoda in Zahoda, preteklosti in sedanjosti,

kratko in malo ne pozna (ne mara poznati?) prizadevanj, ki so že večletna praksa, sadov teh prizadevanj, ki jih nihče ne more več prezreti. Ernst Fischer pa stori prav to — razglasi za svojo originalno zamisel družbeno politično prakso cele (sednje) države!

Umberto Cerroni

Zgodovina politične misli

Pri pregledu zajetne antologije politične misli¹ od antike do naših dni, od Heraklita, Sokrata in Platona do Maxa Webra, Kelsna, in Janeza XXIII., se nam nehote sproži že prav v začetku nekaj vprašanj, o katerih je vredno razmisliti. Ali je mogoče govoriti o politični misli v tistih obdobjih človeške zgodovine, ko politična sfera še ni bila ločena od celostnega socialnega življenja? In v zvezi s tem še vprašanje: ali se zgodovina politične misli začenja res šele z nastankom avtonomne politične znanosti? Zdi se, da prvo vprašanje zahteva pritrdilni, drugo pa nikalni odgovor. Za antični svet je bilo res značilno poistovetenje javne in privatne dejavnosti svo-

¹ Il pensiero politico dalle origini ai nostri giorni; izbral, uredil in uvod napisal Umberto Cerroni, izdala založba Editori Riuniti, Roma 1967, LXXVI + 1323 str.

bodnega človeka. Odtod toliko elementov morale in religije v delih antičnih mislecev, ki obravnavajo probleme družbe. Toda čeprav je na primer Platon z izrazom »politeia« pojmaval tako ustavo države kot tudi notranjo konstitucijo človeka, ne moremo njegovim dialogom odrekati narave političnih misli, in to v pomenu, ki ga politiki in politični misli pripisujemo danes. Res pa je, da se je politična znanost kot samostojna ter od religije, morale in filozofije ločena znanost mogla oblikovati šele v okoliščinah liberalističnega individualizma meščanske družbe, za katero je značilno, da razločuje civilno in politično sfero človekovega življenja. Dvomljivo je sicer, ali je Machiavellijev »Vladar« prvi izraz že osamosvojenе politične znanosti, kakor meni Cerroni v uvodu obravnavane antologije. Vsekakor pa lahko pritrdimo njegovemu mnenju, da sta šele popolna individualizacija in vsestranska privatizacija življenja odkrili posebno, izključno javno sfero, ki je nič več ne zastirajo niti privilegiji človekovega socialnega statusa, kot v srednjem veku, niti privilegiji občega statusa svobodnih ljudi, kot v antiki. Šele v takih razmerah je postalo praktično možno teoretično oblikovati javno pravo, politično znanost in doktrino o državi. Osrednji problem teh znanosti — državo — so v antičnem svetu istovetili z družbo. V meščanskem liberalizmu pa se sfera »politične države« izloči iz civilne družbe; to pa je ravno tisto, kar je lahko sprožilo proces oblikovanja samostojne politične znanosti.

Zdi se, da Cerroni nekoliko preveč posplošeno poudarja etično naravo življenja v antičnem svetu, kar naj bi bil razlog za

podrejenost politične misli etiki in morali. Ta ugotovitev utegne biti pravilna, kolikor se nanaša na grške polis, ni pa nesporna za rimski antični svet, v katerega Cerroni zgolj bežno posega. Strinjamo pa se seveda z avtorjevo nadaljnjo ugotovitvijo, da je bila politična misel v srednjem veku podrejena religiji. Drugače ni moglo biti, kajti srednjeveški miselnosti je imanentno pojmovanje, da oblast in suverenost izhajata iz božje volje, kar pomeni, da ne more biti avtentičnih političnih odnosov, ker so ti vselej zgolj razčlenitev širšega odnosa človek—bog. Srednjeveška religiozna družba si dejansko ni mogla zamisliti političnega odnosa, ne da bi ga obložila s teološko formo. Za to misel so osrednjega pomena problemi, ki se nanašajo na posebno naravo človekove dvojne participacije — v Cerkvi in v državi; od tod tudi izhaja vrsta vprašanj o odnosu med tema skupnostma. V tem okviru so se — po mnenju avtorja — razvili tile temeljni tipi krščanskih socialnih doktrin in krščanske politične misli: pavlinsko-avguštinski, tomistični in kalvinistično-luteranski. Morda bi pri tem kazalo omeniti tudi vzhodne ortodoksne doktrine, v katerih se odnos Cerkev—država izraža bržkone le nekoliko drugače.

Cerroni označuje naravno pravo za zgodovinski teoretični utemeljen v liberalizmu, kajti naravnemu pravu je svet individuuma večni svet uma, svet družbe pa prehodni svet zgodovine. Kaj proučja doktrina naravnega prava? Človek se rodi svoboden in enak, družba kot njegova pogodbenostvaritev mu te svobode in enakosti ne more odvzeti, zakon in oblast morata izvirati iz konsenza, oblast je odgovorna, njeni iz-

vrševalci predstavljajo ljudstvo. V središču socialnega življenja ni več grški ideal skupne sreče, modrosti in kreposti, marveč osebna sreča in njena jamstva. Človekova sreča ne temelji več niti na prizadevanju maloštevilnih niti na onstranski usodi vseh; ostvarja se s tostranskim individualnim tekmovanjem, zato pa so potrebne strpnost, svoboda mišljenja, svoboda ekonomske aktivnosti, privatna lastnina, vzajemna jamstva. Res bi lahko rekli, da se je namesto antičnega etičnega oziroma srednjeveškega religioznega elementa uveljavil politični element, njegovo bistvo pa se izraža v politični in ekonomski svobodi in garantizmu.

Racionalizem in empirizem, ta filozofska spremljevalca naravnopravnih doktrin, sta pomenila zmago nove, laične misli. Osrednji problem politike je postal problem demokracije, problem odnosa med oblastjo in ljudstvom, med zakonom in državljanji, med vladajočimi in vladanimi, med predstavniško državo in privatistično družbo. Cerroni poudarja, da sta v tem razvoju stopila v ozadje ne le krščanski dualizem zemlje in nebes, marveč tudi racionalistični dualizem naravnega in civilnega stanja; v ospredju pa se je pojavil dualizem suverenosti ljudstva in suverenosti države. V okviru tega dualizma je Rousseau izvirno odkril dva problema: nasprotje med predstavniško državo in ljudsko suverenostjo ter nasprotje med naravno enakostjo ljudi in njihovo družbeno neenakostjo. Rešitev teh dveh problemov je v medsebojni pogojni odvisnosti: ali integralna politična enakost ljudi in torej podreditev vlade in zakona združenemu

ljudstvu ali — v imenu privatnega življenja — suverenost vladajočih in s tem neenakost ljudi. Po mnenju Cerroni je Rousseaujev koncept odprave omenjenega dualizma pomembna anticipacija Marxove politične misli.²

Cerroni opozarja na nesposobnost sicer pomembnih političnih doktrin modernega obdobja, da bi zaslutile bližajoči se vdor ljudskih množic v politično življenje. Pri teh doktrinah, z izjemo nekaterih (Rousseau in utopični socialisti), ni presenetljivo le to, da v njih le ni takih predvidevanj, marveč pravi prezir, ki iz njih veje glede manualnih množic. Avtor pripisuje ta pojav tradicionalno dualističnemu obravnavanju dela in misli, materialne prakse in teoretične prakse, torej odsotnosti mentalnega priznavanja tiste enotnosti med človekom in naravo, ki je — po besedah Marxa v »Nemški ideologiji« — »vedno obstajala v produkciji, in to v vsakem obdobju na različen način, glede na večji ali manjši produkcijski razvoj«. Cerroni opozarja na Marxovo veliko zaslugo, ki je ravno v tem, da je na področju socialne misli obnovil tisto enotnost, ki jo je delitev na fizično in umsko delo razkrojila s tem, da je »odnos človeka do narave izključila iz zgodovine in tako ustvarila antagonizem med naravo in zgodovino« (»Nemška ideologija«).

Znano je, da je Marx priznaval Heglu spoznanje o ločitvi med državo in civilno sfero v moderni družbi. Toda, poudarja Cerroni, šele Marxova mate-

rialistična misel, ki jo preveva pojmovanje o enotnosti narave in zgodovine, o historičnosti narave in naturnosti zgodovine, je bila sposobna razrešiti ta problem. Marx je namreč ugotovil, da je dualizem država—civilna družba zgodovinski produkt, da je ta dualizem dejanski izraz določenega tipa materialnih družbenih odnosov. To pomeni, da resnična unifikacija ne more biti heglovsko idealistična, marveč mora temeljiti na taki preobrazbi, ki bo v civilno družbo vnovič vnesla skupnostne vezi, ki sta jih delitev dela in privatistična razdružitev potisnili v abstraktno sfero politične države. Homogeno družbo je moč vzpostaviti le tako, da ena stran preneha obstajati kot čista civilna družba oziroma družba privatnikov, druga pa kot čista politična družba oziroma zgolj iluzorna skupnost, abstrahirana od dejanskih družbenih odnosov. V Marxovi politični misli vseskozi odseva zgodovinska nujnost socializacije medčloveških odnosov in vsestranske vključitve širokih množic v »politično« življenje.

Nič novega ne povemo, če trdimo, da se tej viziji komunistične družbe slej ko prej upirata na političnem področju misel, da je predstavniška demokracija edina politična oblika, ki je zmožna upravljati moderno družbo, na ekonomskem področju pa misel, da je blagovno gospodarstvo edina učinkovita oblika upravljanja produkcijskih odnosov. Cerroni prihaja ob koncu uvoda do istega sklepa, vendar le bežno posega v marksistično kritiko teh tradicionalnih postavk meščanske politične misli. Škoda, saj nam je znano, da je avtor svoj čas že temeljito obra-

² O tej tematiki glej: U. Cerroni, »Marx e il diritto moderno«, Ed. Riuniti, 1962, zlasti pa obsežno delo G. Della Volpe »Rousseau e Marx«, Ed. Riuniti, 1957.

čunal z glorifikacijo predstavniške demokracije.³

Izbor tekstov, ki sledi Cerronijevemu uvodnemu pregledu zgodovine politične misli, je razdeljeno v tri dele. Prvi del zajema antiko in srednji vek ter se začneja z avtorji, ki pomenijo izvor politične misli (Heraklit, Herodot, Demokrit itd.), nato pa sledijo poglavja o Sokratu in Platonu, o Aristotelu, o grški dekadenci (Epikur, Zenon, Polibij), o Rimljanih (Cicero, Seneka, Mark Avrel itd.), o krščanstvu in srednjem veku (Tertulijan, Ambrozij, Avgustin, Tomaž Akvinski, Dante Alighieri, Marsilij Padovanski itd.), v drugem delu je zajeta »moderna« politična misel, razdeljen pa je na tale poglavja: tehnika in utopija (Machiavelli, Bodin, More, Campanella itd.), naravno pravo (Grotius, Hobbes, Locke, Spinoza, Leibnitz), premagovanje naravnega prava (Vico, Montesquieu, Hume, Rousseau, Kant, Hegel), tradicionalizem (Burke, De Maistre, Rosmini), liberalizem (Humboldt, Constant, Tocqueville, Stuart Mill), utopični socializem (Saint-Simon, Fourier, Owen, Proudhon), znanstveni socializem (Marx-Engels, Marx, Engels). V tretjem delu je zastopana »moderna« politična misel, in sicer po poglavjih: kriza liberalizma (Laski, Dewey, Croce, Kelsen), razvoj socializma (Labriola, Sorel, Lenin, Adler, Gramsci), fašizem in nacizem (Gentile, Schmitt), sociologija politike (Paret, Mosca, Weber), socialna doktrina katoliške cerkve (Janez XXIII.).

Na začetku vsakega poglavja je Cerroni kratko orisal značil-

nosti politične misli ustreznega obdobja, temu pa je dodal še bibliografijo glavnih del, ki se nanašajo na to obdobje ali na posamezne avtorje iz tega obdobja. Ob vsakem avtorju je poudaril bistvo njegove politične misli obenem z njegovo biografijo in bibliografijo, nato pa sledijo najbolj značilni teksti iz avtorjevega opusa. Antologiji je dodal kronologijo najbolj pomembnih del iz področja politične misli od leta 1513 (Machiavelli) do današnjih dni, končno pa še bibliografijo, ki vsebuje najprej splošno literaturo o zgodovini politične misli, nato pa še posebno literaturo o antični in srednjeveški, »moderni« in »sodobni« politični misli.

Cerroni je torej poleg obširnega splošnega uvoda prispeval k antologiji še posebne uvode v posamezna poglavja in za posamezne avtorje, sestavil ustrezne bibliografije, izbral avtorje ter izbral in uredil njihove najbolj značilne in pomembne tekste. Takšno delo je nedvomno zahtevalo veliko znanja in ogromno truda. Čeprav se morda ne bomo popolnoma strinjali s kakšno avtorjevo teoretično zasnovo ali bomo morda menili, da je bil sestavljalčev izbor političnih mislecev po eni strani preširok (npr. glede nekaterih tekstov iz srednjeveškega obdobja ali pa iz obdobja t. i. tradicionalizma), po drugi strani pa preozek (ne obravnava npr. Althusiusa, Puffendorfa, Holbacha, Fichteja, Comta in še nekaterih drugih), moramo vendarle poudariti nedvomno znanstveno vrednost tega dela, še posebej pa njegovo praktično pomembnost za poglobljen študij zgodovine politične misli.

ANTON ZUN

³ Glej npr. razpravo »Parlamento e società« (»Democrazia e diritto«, št. 5/1960).

beležke o tujih revijah

VOPROSY FILOSOFII

št. 11, november 1967

G. E. Glezerman, *Odnos objektivnih razmer in subjektivnih dejavnikov v luči izkušenj oktohrske revolucije*; avtor zavrača protimarksistične poskuse pretrgati to zvezo. Njihov namen je zanikati vodilni značaj socialistične revolucije in jo prikazati kot čisto naključje in kot rezultat zgolj subjektivnega dejavnika. K materialnim pogojem prišteva avtor razredne predpostavke in zaostritev protislovij v starem sistemu. — V. D. Zotov, *Socialistična preobrazba v Srednji Aziji in religiozno vprašanje*; pisec ugotavlja, da je sovjetska vlada marsikaj storila, da bi olajšala prehod muslimanskega klera v Centralni Aziji na pozicijo lojalnega odnosa do novega sistema. Medtem ko je v evropskem delu SZ Cerkev bila ločena od države in šola do Cerkve, je v Centralni Aziji to postopoma potekalo. Pridobljene izkušnje potrjujejo, da različni odnos do religije ne more biti nepremostljiva ovira za trdno zvezo vseh sil, ki se borijo za družbeni napredek in socializem. — F. V. Bassin, *O izvirnem pomenu nevrofizioloških koncepcij N. A. Bernsteina*; avtor raziskuje koncepcijo »filozofije aktivnosti« tega pomembnega sovjetskega učenjaka. Avtor meni, da je treba uvesti nekatere spremembe v klasične ideje zakonov nevrodinamike, in dokazuje, da je zmotno reducirati kompleksne forme motoričnega obnašanja na mehanizme pogojnega refleksa. — I. V. Kuznacov, *Struktura fizikalne teorije*; avtor je vso pozornost posvetil

skupnim potezam, ki jih imajo elektro dinamika, relativnostna teorija, kvantna mehanika in teorija elementarnih delcev. Strukturo teorije razčlenjuje na začetno empirično osnovo, idealizirani objekt, sistem osnovnih pojmov, sistem zakonov, reprodukcijo konkretnega v pojmi.

-ak-

STUDIA SOCIOLOGICZNE

št. 26, 1967

Osrednja poljska sociološka revija objavlja članek Zagorke Pešić-Golubović *Sociologija in antropologija*. Človek in družba sta po mnenju avtorice dva svetova, sicer povezana med seboj, toda vsak po svoje celovit. Ne moreta drug brez drugega, toda vsak živi v drugem na poseben način. Zato sta tudi sociologija (znanost o družbi) in antropologija (znanost o človeku) dve enako splošni vedi. Antropologija išče temeljne možnosti človekove eksistence, zanima se za splošne človekove lastnosti in potrebe v zgodovinski in konkretno individualni raznoličnosti.

Eden vodilnih poljskih sociologov Z. Bauman v članku *Človek in znamenje* analizira človekovo specifičnost. Na podlagi znanstvenih ugotovitev sklepa, da ni le »človek mera vseh stvari«, temveč da je »vsak živi organizem mera tega, kar je zanj svet. Spora, ali človeka ločijo od drugih živih bitij le kvantitativne ali pa že kvalitativne razlike, ni mogoče rešiti empirično. Kulturni način podrejanja sveta nas sili k temu, da nekatere razlike štejemo za kvalitativne, čeprav bi jih imeli »le« za kvantitativne, če bi bile umeščene na drugih, manj občutljivih pojmovnih mejah. Znanost pa, nasprotno, skuša vedno povezati različne pojmovne mreže in ustvariti nove kategorije, ki pokrivajo tudi mejna področja. Mnogi avtorji označujejo kulturo kot sistem znamenj (pri čemer je znamenje vezanje določenega načina reagiranja ob izločevanje določenega predmeta). Vsa živa bitja uporabljajo znamenja, toda pri človeku je preko jezika ta uporaba dosegla nesluten razvoj. Znamenja (jezik) in orodje sta tista dva elementa kulture, ki imata možnost množenja, diferenciacije in kumulacije in ki sta zato

omogočila vsestranski razvoj človeške vrste. Jezikovna znamenja in orodja pa sta le dva nerazdružna vidika človeške prakse, ki kot celota pomeni pravo značilnost človeške vrste. V praksi je modeliranje sveta v biološkem življenju doseglo svojo najpopolnejšo obliko. Toda ali tudi zadnji in najvišji? Problem kibernetičnih strojev to vprašanje spet odpira. Spor o tem, ali stroj »resnično« lahko misli, spominja na srednjeveške debate, ali je bog tako močan, da lahko ustvari bitje, ki je močnejše od njega. Avtor nasprotuje temu, da bi vnaprej začrtali meje razvoja kibernetičnih strojev.

D. Dobrowolska piše o *delavski kulturi* (v sociološkem smislu), njenem oblikovanju, značilnostih in funkciji. Pri tem nastopa tako proti temu, da bi v delavcih videli le potrošnike proizvodov elitnih slojev brez lastne ustvarjalne sposobnosti, kot tudi proti temu, da ne bi videli nesprejemljivosti nekaterih elementov delavske kulture.

F. Adamski, poroča o *proučevanju bralcev časopisov* na Poljskem. Povprečen bralec prebere le 40 % člankov v časopisih. Od tega v resnici dojamе le 12 % vsebine.

H. Znaniecki-Lopata piše o *prežitkih mentalitete 19. stoletja v ameriškem višjem šolstvu*. Kažejo da se predvsem v nezaupanju, da bi iz študentov iz tako imenovanih ljudskih slojev lahko izšli resnični intelektualci.

L. Kasprzyk obravnava *»elito oblasti«* v Veliki Britaniji in ugotavlja, da — čeprav dve tretjini ljudi lahko nekako štejemo v srednji sloj — vendarle obstaja velika koncentracija kapitala v rokah zelo majhne skupine, ki ne presega 1 % prebivalcev (medtem ko 10 % ljudi živi v dokaj revnih razmerah). Poleg ekonomskega položaja imajo največjo vlogo še politični položaj, izobrazba in plemiški izvor. Zato imajo časopisi kot Times, ki ga bere npr. 70 — 85 % pripadnikov »elite«, z majhno naklado 250.000 izvodov večji vpliv kot listi z večmilijonsko naklado.

O *socioloških raziskavah v SZ* piše H. Osipova; S. Chodak obravnava nekatere vidike in tipe modernizacije v črni Afriki, Z. Zaborowski koncepcijo izravnavanja stališč o medosebnih od-

nosih; W. Brus, T. Kowalik, I. Saechs pa obdelujejo »ključne probleme sodobne ekonomike«.

-mk-

ESPRESSO, št. 11, 1967

OPUS DEI V ŠPANIJU

Katoliška cerkvenoposvetna organizacija Opus Dei je zaradi skrivnosti, ki jo obdaja, povzročila že mnogo pisanja. Študija Daniela Artiguesa, objavljena v drugi letošnji številki Esprita, osvetljuje dejavnost te organizacije v Španiji, njeno željo po oblasti in notranjo strukturo. Iz tega se vsiljuje sklep, da ta način organiziranja katoličanov (pod vodstvom jezuitov), da bi zavzeli odgovorna mesta v državi, ta njihova želja po vladanju, nista v skladu s skromnostjo, o kateri govori koncil.

Zanimiva je *organizacija* gibanja Opus Dei. Vsaka pokrajina ima svojega »generalnega konzula«, manjši kraji pa svoje poglavarje, ki se imenujejo direktorji. Ti niso duhovniki. Vsak lokalni center ima eno ali več skupin, ki pa ne smejo obsegati več kot dvajset oseb.

Člani gibanja Opus Dei so *razdeljeni na več kategorij*. »Numerariji« predstavljajo najvišjo kategorijo. Morajo biti popolnoma predani organizaciji in univerzitetno izobraženi. Po zaoblubi študirajo dve leti filozofijo in štiri leta teologijo, nato pa dajo večno zaoblubo skromnosti, čistosti in ubogljivosti. Navadno živijo v hišah organizacije Opus Dei, vendar to ni obvezno. Njihov študij ustreza približno študiju duhovnika in zato ni izključeno, da to tudi postanejo. Sicer pa numerariji še naprej opravljajo svoj poklic in so advokati-mašniki, inženirji-mašniki, zdravniki-mašniki itd. »Oblati« so naslednja kategorija, ki ne zahteva univerzitetne izobrazbe. *Ce je kak oblat invalid, ne more postati numerarij, ker je za te značilno, da so na pogled brez napak.* »Oblati« se, npr. ne smejo voziti v istem razredu ko numerariji. »Supernumerariji« so obsežna kategorija, kamor sodijo poročeni ljudje. »Kooperatorji« se ne zaobljublajo, temveč posvetijo del svojega življenja delu v organizaciji.

Zadnja kategorija so »mašniki«. Pravijo, da predstavljajo le eno tretjino vseh organiziranih. Podrejeni so škofu in glede na ostali dve tretjini članov, ki so laiki, nimajo privilegiranega položaja.

Če hoče kak študent postati numerarij, mora poiskati duhovnika, ki postane njegov svetovalec. V poskusni dobi (letu dni) ugotovi ta njegov značaj in zmožnosti in takrat mora študent predložiti pismeno prošnjo za sprejem. Če je le-ta ugodno rešena, se prvič zaobljubi. Približno po sedmih letih študija pa se dokončno zaobljubi in postane numerarij.

Enkrat mesečno se vse kategorije sestanejo na sedežu organizacije. Pet dni v letu pa morajo vsi enako opraviti duhovne vaje. Za numerarije je značilno, da se morajo tedensko med seboj spovedovati.

Člani te organizacije se morajo odreči vsem posvetnim dobrinam. Numerariji morajo dati ves zaslužek organizaciji. Oblati nekoliko manj, medtem ko supernumerariji, ki imajo družine, tega niso dolžni storiti, temveč morajo skromno živeti in se udeleževati darovanj. Španski Opus Dei je zelo bogat. Ena desetina dohodkov vsakega centra je namenjena sedežu organizacije v Rimu. Geslo skromnosti je velikokrat kršeno, posebno še, kadar gre za veliko špansko buržoazijo, ki se ji Opus Dei ne zoperstavlja. Ravno tako je problematična zaobljuba o ubogljivosti. V zadnjih dvajsetih letih se s tem, kje naj bo meja osebne svobode članov organizacije, še posebej ukvarjajo. Mgr. Escrivá, poglavar organizacije Opus Dei v Španiji, je v svoji knjigi zapisal takole: »Tvoja naloga je, biti orodje.« Drugi avtorji poudarjajo ubogljivost, medtem ko samostojnost v poklicnem udejstvovanju svobode ne oporekajo.

V različnih razpravah izražajo voditelji te organizacije željo po oblasti. S pomočjo le-te bi se njihove ideje zasejale globlje v ljudstvo. Opus Dei gradi šole, zavode, internate, univerze in dobrodelne ustanove. Njegovi voditelji so izdelali pravo doktrino o odnosih med to organizacijo in politiko. Ni se čuditi, če je bila prva skrb Mgr. Escrive osvoboditev intelektualcev in njihova usmeritev v krščanstvo. Opus Dei je tako ustvaril še en klan v komplicira-

nem spletu političnega življenja frankistične Španije.

Opus Dei predstavlja skupino pri-tiska. *Stalna strategija te organizacije je vplivati na oblast, prodreti tja, kjer se odloča.* A priori se obrača na elito, tja, kjer po možnosti intelektualci tvorijo višji sloj družbe. A. Raymat takole opisuje Opus Dei v Španiji: »Relativno dobro sprejet v buržoaznem okolju; pri najbolj sposobni univerzitetni eliti ne vzbuja drugega kot antipatijo ali, boljše rečeno, sovražno razpoloženje; njegov vpliv na delavce je minimalen.«

V Opus Dei so vključene tudi ženske, sicer pa sta ženska in moška skupina popolnoma neodvisni. Ženska skupina ima dva oddelka, ki se dosledno ločita: oddelke senioritas in oddelke servientas. To razločevanje povzroča dota, ki jo prinesejo dekleta s seboj. Opus Dei ima veliko modernih gospodinjstkih šol in tako privlači dekleta, ki si želijo izobrazbe. Nekatere članice organizacije dobijo kot nalogo tudi osvojitve vplivnih moči.

Sodelovati v Opus Dei in se navduševati nad dobrotljivimi ustanovami je v Španiji postal že bonton, sklepa avtor kritičnega članka v katoliški usmerjeni francoski reviji.

-dm-

VOPROSY FILOZOFII št. 12, december 1967

P. I. Simuš, *Preoblikovanje socialne narave kmetijstva v SZ*; pisec se opira na sociološke raziskave, izvedene v različnih delih SZ ter na statistično gradivo; analizira načelne usmeritve v razvoju kolektivnega kmečkega gospodarjenja in ugotavlja, kako se postopoma preoblikuje privatno-lastniška kmečka miselnost in prerašča v socialistično. Avtor raziskuje različne socialne razlike med kmetstvom in ugotavlja značilnosti štirih osnovnih skupin članov kolektivnega kmečkega gospodarjenja. E. V. Tadevosjan, *Leninski principi in oblike razreševanja nacionalnega vprašanja*; avtor trdi, da je pomembno, da razločujemo med nacionalnim vprašanjem, ki zgodovinsko nastaja in obstaja v anta-

gonistični družbi in je postopno razrešen s proletarsko revolucijo in v procesu socialistične izgradnje in — problemom razvoja nacij in nacionalnih odnosov v razmerah socializma in komunizma. Zgodovinsko izkustvo SZ in drugih mnogonacionalnih socialističnih držav nazorno kaže, da je socialistična razrešitev nacionalnega vprašanja osnovana na zakonih, ki imajo univerzalni pomen. Ti zakoni imajo odsev v oblihih principih nacionalne politike, ki zadeva tri temeljna področja: družbeno-političnega, ekonomskega ter kulturnega. A. M. Birman, *Reforma in človek*; svoj sestavek posveča problemom, ki so povezani z nadaljnjim razvojem gospodarske reforme v SZ. Nov sistem planiranja, nova načela industrijskega upravljanja in materialna spodbuda ustvarjajo možnosti za bistveno povečanje dejavnosti delovnih množic v izgradnji komunizma. Avtor raziskuje nekatere negativne

pojave, ki ovirajo nadaljnji razvoj ustvarjalne dejavnosti množic in nakuže načine in sredstva za njihovo odpravo. A. A. Vetrov, *Lingvistika, logika, semiotika*; avtor razmejuje predmet teh treh disciplin in jih poskuša bolj natančno določiti. Moderna logika sestoji iz treh delov: logike, metodologije deduktivnih znanosti in teorije jezikov. Semiotika je običajno pojasnjena kot obča teorija znakov. Avtor se ne strinja s trditvijo, da se lingvistika ukvarja s prirodnimi jeziki, a logika z umetnimi. Lingvistiko definira kot znanost o prirodnih in nelogičnih umetnih jezikih. Lingvistika in logika raziskujeta strukturo jezikov, medtem ko semiotika raziskuje naravo jezika vobče. V. A. Karpušin, *Sören Kierkegaard — predhodnik eksistencialistične antropologije*; avtor se osredotoči na teorijo osebnosti tega filozofa.

-ak

biblio- grafija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MAKSIMOVIC Ivan: »Marks i savremena nauka o društvu«. Međunarodni problemi, Beograd, 1967/XIX, št. 2, str. 97—107.

MARX Karl: Cirkulacijski proces (iz poglavja o kapitalu). Problemi, Ljubljana, 1967/V, št. 57, str. 1227—1236.

MARX Karl: Konkurenca (iz poglavja o kapitalu). Problemi, Ljubljana, 1967/V, št. 57, str. 1223—1226.

II. FILOZOFIJA

KOLAKOWSKI Leszek: Kaj ni socializem? Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22(18). — Forum.

KOS Janko: Filozofija na Slovenskem. Razmišljanje ob anketi Naših razgledov. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22.

SUTLIČ Vanja: O bistvu dela. (Politična ekonomija, politika in filozofija v socializmu). Problemi, Ljubljana, 1967/V, št. 57, str. 1181—1198.

III. SOCIOLOGIJA

BAVCON Ljubo: Prva jugoslovanska konferenca o alkoholizmu. Naši razgledi, Ljubljana, 9. dec. 1967, št. 23.

BROČIĆ Ljubinka: Prevencija maloletniške delikvencije. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1551—1556.

DILIĆ Edhem: Neki oblici devijantnog ponašanja u seoskim sredinama. Sociologija sela, Zagreb 1967/V, št. 17, str. 69—72.

FISCHER Ernst: Prilagođavanje ili promena. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1567—1573.

KOSTIĆ Cvetko: Marksizam i sociologija sela. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1503—1514.

TODOROVIC Aleksandar: Masovna kultura i maloletničko prestupništvo. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1515—1517.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

AKTUELNA pitanja izgradnje sistema obrazovanja i vaspitanja. Beograd, Prosveta 1967. 420+(II) str. (Biblioteka Savezne skupštine, kolo 4., sv. 7—8. — 11.245-4/7-8.

BOGAT Jevgenij, Jurij Timofejev: Kaj je človek? Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22(18). — Literarna gazeta.

BELAN Branko: Novi film i egzistencija. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1525—1535.

LAZARUS Ruth: Potreba novog pristupa obrazovanju. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1967/XIII, št. 9—10, str. 1—15.

MEJAK Mitja: O neki anatemi. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

NOVAK Drago: Zadaci i uloga narodnih sveučilišta u manje razvijenim sredinama. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1967/XIII, str. 25—28.

PASKA Pavel: Obrazovanje i slobodno vrijeme. (CSSR.) Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1967/XIII, št. 9—10, str. 34—35.

SIREC Jože: Storitelnostni primanjkljaj osnovne šole. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

SUSNJIĆ Đuro: Da li je nauka sama sebi sudija. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1541—1550.

—: Teze o »Katalogu«, reviji za literaturo in umetnost. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22.

TONKOVIĆ Stipe: Neke bitne karakteristike radničkih i narodnih sveučilišta i integracioni procesi. Obrazova-

nje odraslih, Zagreb, 1967/XIII, št. 9—10, str. 61—62.

ZVONAREVIĆ Mladen: O sistemu obrazovanja. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1967/XIII, št. 9—10, str. 61—62.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

ARZENSEK Vlado: Aktualnost Rose Luxemburg. Problemi, 1967/V, št. 57, str. 1165—1170.

ČERONI Umberto: Putevi socijalizma pedeset godina posle Oktobra. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1465—1475.

DRASKOVIĆ Dragomir: Uloga hijerarhije u političkim organizacijama. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1253—1259.

FIRA Aleksandar: Normativno i stvarno kroz evoluciju demokratskog centralizma. Socijalizam, 1967/X, št. 10, str. 1276—1277.

GRUIĆ Marinko: Reafirmacija i renesansa demokratskog centralizma. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1266—1276.

KRESIĆ Andrija: Politika i ljudska zajednica. (Istorija političke misli, politička teorija i praksa.) Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 291—305.

LUKACS George: Kritične opombe h »Kritiki ruske revolucije« Rose Luxemburg. Problemi, Lj., 1967/V, št. 57, str. 1170—1180.

PODMENIK Slavko: Vulgarni ekonomizem postaja ideološka sila. Komunist, Lj., 24. nov., 1. dec., 8. dec. 1967, št. 47, 48, 49.

RADOVANOVIĆ Ljubomir: Pojam odgovornosti u sistemu samoupravljanja. Međunarodna politika, Beograd, 1967/XVIII, št. 423, str. 21—23.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

ČOKREVSKE Tomislav: Oblik organizacije u zavisnosti od istorijske i društvene funkcije. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1240—1247.

DAMJANOVIĆ Zvonimir: Zveza komunistov in znanost. Komunist, Lj., 1. in 8. dec. 1967, št. 48 in 49.

—: Deveta seja CK ZK Slovenije (materiali). Komunist, Lj., 17. nov. 1967, št. 46.

DRASKOVIĆ Dragomir: O mogućnostima dvopartijskog sistema u socijalizmu. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1557—1566.

DOKOVIĆ Pera: Nova uloga SKJ traži i nova organizaciona rešenja. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1260—1265.

ĐUROVSKI Lazar: Položaj predsednika opštinske skupštine. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 11, str. 1518—1524.

KATIĆ Duje: Demokratski centralizam kao princip političke organizacije. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1303—1327.

KAVČIĆ Bogdan: »Nova vloga« sindikata. Naši razgledi, Lj. 25. nov. 1967, št. 22.

MAODUS Stevo: Odgovornost ZK za izgradnju armade. Komunist, Lj., 8. dec. 1967, št. 49.

MILODRAGOVIC Duško: Zborovi birača kao oblik samoupravljanja u komuni. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 378—387.

—: O nekim aktualnim idejnim in političnim problemih reforme. Sklepi osme seja CK ZK J. Komunist, Lj., 1. dec. 1967, št. 48 in Delo, Lj., 26. nov.

PERAT Janko: Doklejš še tako s starostniki? Naši razgledi, Lj. 9. dec. 1967, št. 25.

PERIĆ Ivan: Demokratski centralizam — Izraz i uslov jedinstva SKJ. Socijalizam, 1967/X, št. 10, str. 1251—1259.

PEROVIĆ Latinka: Demokratski centralizam i reorganizacija SKJ. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1225—1230.

RALIĆ Prvoslav: SKJ između političkog posredovanja i integracije u samoupravno društvo. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1287—1290.

RATKOVIĆ Radoslav: Demokratski centralizam i sadašnja reorganizacija i preobražaj SKJ. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1248—1252.

STANKOVIĆ Vojislav: Nužnost prilagodavanja SKJ procesima demokratiza-

cije društva. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10. str. 1291—1296.

SOSKIC Budo: Značaj i aktualnost razvijanja demokratskih odnosa u SKJ. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 10, str. 1297—1302.

VIPOTNIK Janez: Kako vključiti v samoupravno drobnolastniško proizvodnjo? Delo, Lj., 18. nov. 1967.

3. Politični sistemi in organizacije:

DRČAR Mojca: Trije temelji apartheida. Južnoafriški raj in pekel. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

FRANKO Ivan-Iztok: Naličje boga Marsa. Razlogi oboroževalne tekme na ameriškem primeru. Delo, Lj., 18. nov. 1967.

GORJUP Mitja: Merjenje sil v italijanskem parlamentu. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22.

PLESNAR Jože: »Poljska — model 66«. Uresničevanje gospodarske reforme. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: Program Nacionalne fronte za osvoboditev Južnega Vietnama. Komunist, Lj., 8. dec. 1967, št. 49.

TITO: Enotnost je treba graditi na odgovornosti pred svojimi narodi. Govor na zborovanju v moskovski tovarni »Sergo Ordžonikidze«. Delo, Lj., 6. in 7. nov. 1967.

5. Mednarodni odnosi:

DERDA Josip: Šta pokreće mediteranske aktivnosti? Mednarodna politika, Beograd, 1967/XVIII, št. 423, str. 3—5.

KOSMRLJ Drago: Kompromis o Cipru. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

MIRSKI G.: »Ura resnice« na arabskem vzhodu. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22(18) — Novoe vremja.

PINDIĆ Dimitrije: Stalne misije u Ujedinjenim nacijama. Mednarodni problemi, Beograd, 186/XIX, št. 2, str. 77—95.

STEHLÉ Hansjakob: ZR Nemčija v mnenju vzhodne Evrope. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22(18) — Die Neue Gesellschaft.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ATANASKOVIĆ Srboljub: Istraživanja tržišta. Izobrazba rukovodilaca, Zagreb, 1967/XIX, št. 9—10. str. 14—21.

BALETIĆ Zvonimir: Plan, tržište i alokacija ekonomskih resursa u socijalizmu. Gledišta, Beograd, 1967/VII, št. 11, str. 1475—1494.

BESTER Mara: Lastna akumulacija podlaga za modernizaciju. Delo, Lj., 11. nov. 1967.

BICANIĆ Rudolf: Poljoprivreda i stručnjaci za političke nauke. Sociologija sela, Zagreb 1967/V, št. 17, str. 3—23.

BOŽIĆ Jože: Novi pogledi na zaposlovanje. Komunist, Lj., 1. dec. 1967, št. 48.

FABINC Ivo: Ekonomski odnosi Jugoslavije sa inostranstvom u uslovima reforme. Mednarodni odnosi, Beograd, 1967/XIX, št. 2, str. 9—28.

HAFNER Vinko: Odloženo se moramo upreti stihiji. Delo, Lj., 17. nov. 1967.

HAFNER Vinko: Uloga i perspektive privatnog zanatstva u socijalističkoj privredi. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 10, str. 2—5.

JANIČIĆ Dušan: Početak i raspored radnog vremena. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1967/XIII, št. 11, str. 742—744.

KONTIĆ Dragiša: Korišćenje raspoloživog fonda radnog vremena u privredi SFRJ od 1964. do 1966. godine. Produktivnost, Beograd, 1967/IX, št. 10, str. 643—647.

RASKOVIĆ Vladimir: Raspodela i nagrađivanje prema radu. Mednarodna politika Beograd, 1967/XVIII, št. 423, str. 23—26.

—: SISTEM i organizacija osiguranja. Beograd, Prosveta 1967. 78+(II) str. (Biblioteka Savezne skupštine, kolo 4, sv. 3.) — 11.245—4/3.

—: SISTEM i organizacija robnog prometa. Beograd, Prosveta 1967. 67+(III) str. (Biblioteka Savezne skupštine, kolo 4, sv. 6.) — 11.245—4/6.

SILBIGER Stevan: Granska struktura i njezin uticaj na razvoj industrije. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1967/XIII, št. 11, str. 733—737.

ŠKERJANC Janez: Nezaposlenost v Sloveniji. Naši razgledi, Lj., 25. nov. 1967, št. 22.

SPILJAK Mika: Ohranitev stabilizacije in rast industrijske proizvodnje je najvažnejša naloga v prihodnje. Delo, Lj., 9. nov. 1967.

—: TEZE o osebnem delu z zasebnimi sredstvi za delo. Delo, Lj., 26. nov. 1967.

TURK Rudolf: Znanost in kmetijska politika. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

VEKIĆ Đuro: Uloga komune u stvaranju uslova za uspešnije skračenje slobodnog vremena. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 10, str. 4—9.

IX. RELIGIJE IN VERSKE ORGANIZACIJE

HARENBERG Werner: »Pritiskati na papeža ni pametno« Pogovor ... o kontracepcij. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23 (19) — Der Spiegel

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BEGOVIĆ Vlajko: Oktobarska revolucija. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 11, str. 1455—1462.

ILESIC Svetozar: Različni pogledi na probleme prostorskega načrtovanja. Ob knjigi Jacka C. Fisherja o Jugoslaviji. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

KERMAVNER Dušan: Oktobrska revolucija in Slovenci. Sodobnost, Lj., 1967/XV, št. 11, str. 1057—1080.

JUVANČIĆ I.: Južnotirolski Nemci ob primorskih Slovencih v odnosu do Italije. Problemi, Lj., 1967/V, št. 57, str. 1119—1222.

MUSIC Braco: Še o pogledih na jugoslovansko-ameriški projekt. Naši razgledi, Lj., 9. dec. 1967, št. 23.

TITO: Prvo zasedanje AVNOJ nič manj pomembno kot drugo. Delo, Lj., 28—30. nov. 1967.

TITO: Oktober je spodbudil polet našega delavskega gibanja. ... V Kremlju je govoril tudi predsed. Tito. Delo, Lj. 5. nov. 1967.

VODOPIVEC Vlado: Odmevi Oktobra med slovenskimi vojaki avstro-ogrske armade. Sodobnost, Lj., 1967/XV, št. 11, str. 1115—1121.

ZADRAVEC FRANC: Oktobrska revolucija in slovenski književniki. Sodobnost, Ljubljana, 1967/XV, št. 11, str. 1093—1114.

III. SOCIOLOGIJA

GROVES Ernst R.: The Family and Its Relationships. 3 ed. (By) Ernst R. Groves. Edna L. Skinner, Sadie J. Sewnson. Chicago itd., Lippincott (1953). X + 566 str. — II/10.449.

NOVIKOV Nikolaj Vasil'evič: Kritika sovremennoj buržuaznoj nauki o social'nom povedenii. Moskva, Vysšaja škola 1966. 104 str. (cir.) — II/10.438.

SUPONICKIJ S. A. M. F. Bunjaev G. N. Pribyleva: Cifri i fakty o položenii rabočego klassa kapitalističeskih stran. Moskva, Vysšaja škola 1966. (cir.) — II/10.439.

SVIDERSKIJ Vladimir Iosifovič: Nekotorye voprosy dialektiki i razvitija. Moskva, Mysl 1965. 285 + (III) str. — 11.654.

VERBIN A., A. Furman: Mesto istoričeskogo materializma v sisteme nauk. Moskva, Moskovskij universitet 1965. 189 + (III) str — II/10.434.

IV. PSIHOLOGIJA

BOBNEVA Margarita Isidorovna: Tehničeskaja psihologija. Moskva, Nauka 1966. 126 str. (cir.) — 11.678.

HACKER Friedrich: Versagt der Mensch oder die Gesellschaft? Probleme der modernen Kriminalpsychologie. Wien, Europa Verl. 1964. 424 str. (Europäische Perspektiven. 14) — 11.731-14.

JUNG Carl Gustav: Die Dynamik des Unbewussten. Zürich, Rascher Verlag 1967. XII + 671. (Gesammelte Werke. 8) — II/5300-8.

VINCZE Laszlo: Die Erziehung zum Vorurteil. Kritik an der Kinderpsychologie. Wien, Europa Verlag 1964. 116str. (Europäische Perspektiven 25) — 11.731-25.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

KEILHACKER Martin: Pädagogische Grundprobleme in der gegenwärtigen

industriellen Gesellschaft. Stuttgart, E. Klett 1964. 128 str. (Erziehungswissenschaftliche Bücherei. Reihe IV. 2.) — II/1564-4/2.

—: PROTIVOREČJA v razvitii estetstvoznaniya. Moskva, Nauka 1965. 352 str. (Zakonomernosti razvitiya nauki 1.) — 11.650-1.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela

BUHAROV Ju. S., V. K. Tlostanov, I. S. Horin: Leninskaja teorija socialističeskoj revolucii i sovremennaja epoha. Moskva, Mysl' 1966. 301 + III str. 11.645.

—: DEMOCRACY in a Changing Society. Ed. by Henry W. Ehrmann. New York, Praeger 1964. XIII + 210 str. — 10.080.

—: PUBLIC Administration and Policy Development. A Case Book. Ed. by Harold Stein. New York, Harcourt, Brace & Co. 1952. XLV + 860 str. — III/2507.

PULISELIČ Stjepan: Političke partije. I. (deo). Zagreb, Narodne novine 1967. 165 + III str. (Biblioteka monografija pravnih i drugih društvenih nauka. Sv. 8.) 9860-8/1.

—: TECHNIQUES et ouvries. Paris Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique 1962. 220 str. (Cahiers d'étude de l'automation et des sociétés industrielles. 4) — III/2220-4.

—: ENTRETIENS sur les notions de genèse et de structure. Sous la direction de Maurice de Gandillac, Lucien Goldmann, Jean Piaget. Paris-La Haye, Mouton 1965. 358 str. — II/10.486-6/1-9.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

LASSERRE Georges: L'entreprise socialiste en Yougoslavie. Gestion ouvrière. Coopératives. Gestion sociale. Paris, Ed. de Minuit 1964. 128 str. — II/7070-13.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

FAMINSKIJ Igor Pavlovič: Mirovoe kapitalističeskoe hozjajstvo i uglublenie ego krizisa v sovremennyh uslovijah. Moskva, Izd-vo Mosk, un-ta 1966. 344 str. (cir.) 11.739.

LOPATKIN Vasilij Grigorevič: Tovarnye otnošenija i zakon stoimosti pri socializme. (:Očerk teorii:). Moskva, Mysl' 1966. (cir.) — 11.694.

Pojasnilo

Na željo pisca sestavka »Zavest slovenskih komunistov« Vinka Trčka (št. 1/1968) objavljamo naslednje pojasnilo:

»Po objavi članka je bilo ugotovljeno, da je pri tehnični obdelavi podatkov ankete centra za raziskavo javnega mnenja pri VSPV pri 5 od 74 vprašanj prišlo do sistematične napake. Nekaj nepravilno izračunanih podatkov uporabljam tudi v svojem članku. S točnimi podatki in njih interpretacijami bom seznanil bralce v članku, ki ga pripravilam za objavo.«

Tuji avtorji

Norberto Bobbio,

rojen 1909, profesor za filozofijo prava in politično znanost na univerzi v Torinu, član Accademia dei Lincei, dopisni član British Academy, sourednik »Rivista di filosofia«. Pomembnejša dela: *Analogija v pravni logiki* (1938), *Običaj kot normativno dejstvo* (1942), *Razprave o splošni teoriji prava* (1955), *Politika in kultura* (1955), *Civilizirana Italija* (1965), *Od Hobbesa do Marxa* (1966), *Naravno pravo in pravni pozitivizem* (1966).

iz vsebine naslednjih števil

• MITJA RIBIČIČ: Federalizem danes •
VINKO HAFNER: Delitev dohodka — iz-
kušnje in odprta vprašanja • JOSIP GLO-
BEVNIK: Splošna zakonodaja v sistemu
samoupravljanja • JANEZ STANIČ: Ro-
munska »reforma« • MARJAN TAVČAR:
Vprašanja sociologije religije • BORIS
VADNJAL: Stanovanje — blago individu-
alne potrošnje • ZDENKO ROTER: Cerkev
in politika v samoupravni družbi • AN-
DREJ KIRN: Teorija in človekova bodoč-
nost • PREDRAG VRANICKI: Filozofija
danes • ANDREJ MIKLAVČIČ: Na rob
dilemam okrog reelekcije • PETER KLI-
NAR: Dileme meščanske predstavniške
demokracije